

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD
UNİVERSİTETİNİN DƏRSLİKLƏRİ**

AZƏRBAYCAN DİLİ

Dərs vəsaiti

Təkmilləşdirilmiş nəşr

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 24 iyun 2009-cu il tarixli 785 sayılı əmri ilə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

BAKI - 2011

Tərtib edənlər: **Tofiq Əbdülhəsəni**
Firəngiz Kazımova
İradə Sultanova

Elmi redaktor: **Təranə Xəlilova**
filologiya elmləri namizədi

Rəyçilər: **Kübra Quliyeva**
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun baş elmi işçisi, filologiya
elmləri namizədi, dosent

Vəfa Mahmudova
filologiya elmləri namizədi, dosent

Nisəxanım Salamova
Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin Azərbaycan dili
kafedrasının müəllimi

Kompyuter yığımı: Mətanət Əmrahova

Filologiya elmləri namizədi, dos. T.Əbdülhəsənlinin, filologiya elmləri namizədi, dos. F.Kazımovanın, baş müəllim İ.Sultanovanın hazırladıqları «Azərbaycan dili» adlı dərs vəsaiti ali məktəblərin rus bölmələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitab çox maraqlı tərtib olunmuş, ədəbi və iqtisadi mətnlər bölməsində bir-birindən oxunaqlı, eyni zamanda, tələbələrin mənəvi dünyasının inkişafında mühüm rol oynayacaq mətnlər verilmişdir.

© «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2011

UNUTMA!!!

İşğal altında olan ərazilərimiz:

Qərbi Azərbaycan.....	dekabr, 1988-ci il
Xankəndi.....	sentyabr, 1988-ci il
Xocalı.....	26.02.1992-ci il
Xocavənd.....	02.10.1992-ci il
Şuşa.....	08.05.1992-ci il
Laçın.....	17.05.1992-ci il
Kəlbəcər.....	01.04.1993-cü il
Ağdam.....	23.07.1993-cü il
Füzuli.....	23.08.1993-cü il
Cəbrayıl.....	23.08.1993-cü il
Qubadlı.....	31.08.1993-cü il
Zəngilan.....	30.10.1993-cü il

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi: Üzeyir Hacıbəyovun,
Sözləri Əhməd Cavadındır*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDAN

(12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir)

Maddə 21. Dövlət dili

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

Maddə 23. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

I. Azərbaycan Respublikasının Dövlət rəmzləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnidir.

II. Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı bərabər enli, üç üfüqi zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir və qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

III. Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin musiqisi və mətni Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir.

QURAN

«Quran» – Allah kəlamı, ilahi kitablar sırasında ən mükəmməl kitabdır və bundan sonra başqa belə kitab olmayacaq. «Quran»da insanlar üçün axirət gününə qədər lazım olan bütün informasiyalar var.

«Quran» – Uca Allahın nazil etdiyi şəkildə bizə gəlib çatan yeganə kitabdır, yəni «Quran» yeganə kitabdır ki, insan tərəfindən yazılmamış və onun intellektual imkanlarının məhdudluğu ucbatından təhrif olunmamışdır. Buna görə də «Quran» xüsusi kitabdır. O, nə məzmun, nə də ifadə forması baxımından başqa kitablara bənzəmir və onu başqa kitablar kimi oxumaq olmaz.

«Quran»ın bəzi ayələrinin mənası müxtəlif elmlərin inkişafı ilə açıqlanır.

Müqəddəs «Quran»ın ayələrində son onilliklərin elmi kəşfləri öz əksini tapır. Belə bir vəziyyət dünya şöhrətli bir çox qeyri-müsəlman alimləri təəccübləndirir və onları İslamı qəbul etməyə təhrik edir.

«Quran» insanın elmi biliklərə yiyələnmək tələbatını ödəyən sonsuz, tükənməz mənbəyə bənzəyir. Son zamanlar dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində elmin bir çox sahələrini təmsil edən görkəmli alimlərin iştirakı ilə «Quranda elmi nişanələr» mövzusunda beynəlxalq elmi konfranslar keçirilir.

«Quran» – Uca Allahın mövcudluğunu və Məhəmmədin onun elçisi olduğunu sübut edən ən inandırıcı dəlil, əsl möcüzədir. «Quran» – Məhəmməd peyğəmbərin (s.ə.s.) möcüzəsidir. (Möcüzə – Allahın peyğəmbərlərə bəxş etdiyi qabiliyyətdir).

Çalışmalar

1. «Allah kəlamı, ilahi kitab, axirət günü» ifadələrini rus dilinə tərcümə edin.
2. Üç cümlə seçib morfoloji təhlil edin.
3. Mətnin məzmununu danışın.

Ə D Ə B İ M Ə T N L Ə R

1. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Görkəmli ictimai və siyasi xadim, Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin hərtərəfli yaradıcı fəaliyyətində dilçilik məsələləri, ilk öncə ana dili, dil və mədəniyyət, dil və millət, dil və tarix, dil və ədəbiyyat, dil quruluşu kimi önəmli sosiolinqviistik məsələlər də xüsusi yer tutur. Bütün böyük siyasi xadimlər kimi Heydər Əliyev də öz xalqının, öz ölkəsinin iqtisadiyyatı, maddi rifah halının yaxşılaşması ilə bərabər, onun ümummədəni tərəqqisinin də qayğısına qalmış, yaşadığı ölkənin, mənsub olduğu xalqın dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri və xalqları səviyyəsinə yüksəlməsinə ciddi diqqət yetirmişdir.

Hər bir millətin inkişafında onun ən mühüm varlıq və yaşam amili olan dilinin müstəsna rolu vardır. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyevin dil doktrinasında dil amili hər bir xalqın varlığı üçün bütün başqa amillərdən uca tutulur. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın dövlət dili məsələsinə həsr olunmuş iclaslarından birində o deyir: «İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik» (7,2).

Dili iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün nailiyyət sayan Heydər Əliyev 1960-cı illərin sonundan başlayaraq öz zəngin təcrübəsi, yüksək intellekti, milli mədəniyyətimizə və mənəviyyatımıza dərinləndən bələd olması sayəsində ardıcıl milli dil siyasəti işləyib hazırlamış və bütün çətinliklərə sinə gərərək onu dönmədən həyata keçirmiş, Azərbaycan dilinin dövlət dili olması, xalqımızın mənəvi mövcudluğunun əsas amillərindən olan dilimizin inkişafı və yüksəlişi uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışdır.

Yadıma gəlir ki, 26 il bundan öncə, 1969-da o zamanlar Azərbaycan Dövlət Universiteti adlanan Bakı Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr olunmuş təntənəli iclası respublikada rəhbərliyə cəmisi dörd ay əvvəl gələn Heydər Əliyev Azərbaycan dilində açdı və həmin dildə – ana dilində parlaq bir nitq söylədi. Bu hadisə o zaman respublikanın hər yerində böyük əks-səda yaratdı. Xüsusən o vaxtın gənc ziyalıları kimi, bizim ürəyimizdə böyük fərəh hissi doğurdu. Bu, bir də ona görə əlamətdar hadisə idi ki, həmin iclas beynəlxalq statuslu idi və onun işində Sov.İKP MK-nın, SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin rəhbər işçiləri, bütün respublikalardan, sosialist ölkələrindən, uzaq xarıcdən nümayəndələr iştirak edirdilər. Qonaqlar respublika rəhbərinin gözəl intonasiyalı və məzmunlu nitqini vərdiş elədikləri dildə – rus dilində yox, Azərbaycan dilində – respublikanın dövlət dilində, natiqin ana dilində dinləyirdilər. Bu, o zaman üçün çox böyük, eyni zamanda çox riskli bir siyasi-ictimai hadisə idi. Heydər Əliyev bu hadisəni 25 il sonra artıq müstəqil Azərbaycanın prezidenti ikən həmin universitetin 75 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley iclasında yada saldı: «Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, öz ana dilimdə, Azərbaycan dilində danışdım. Bu, böyük sensasiya kimi qəbul olundu – nə cür olur ki, respublikanın rəhbəri Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri mənə bu hadisə münasibəti ilə təbrik etdilər, minnətdarlıqlarını bildirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar, doğrudan da, bunu böyük hadisə kimi qəbul etdilər...».

Heydər Əliyevin ana dilinə qayğısı və diqqəti sonrakı illərdə də davam etmişdir. 1978-ci ildə müttəfiq respublikaların yeni konstitusiyaları qəbul etdiyi zaman onun göstərdiyi təşkilati fəaliyyət də çox böyük olmuşdur. Bəlli olduğu kimi, o vaxt respublikalarda qəbul olunmuş konstitusiyaların heç birində ana dili dövlət dili kimi qeyd olunmamışdı. Zaqafqaziya respublikalarından başqa digər respublikalar

üçün belə problem artıq mövcud deyildi. Azərbaycanda isə dövlət dili maddəsi uğrunda qızğın mübarizə gedirdi. Ölkəmizin rəhbəri o günləri xatırlayaraq deyir: «1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyayı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyayı hazırlayan komissiyanın sədri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim.

Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraz səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur... Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz konstitusiyamızda yazmalıyıq və yazacağıq.

Bu, Moskvada bir neçə dəfə müzakirə olundu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etmərsə, aprel ayında biz konstitusiyayı qəbul etdik. Həmin konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir» (5,1). Bu böyük qələbəni xüsusi vurğulayaraq, o vaxt başqa respublikaların rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım xatirimdədir. O, buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığınız halda, gərək biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz, bunu yaza bilərsiniz. Ancaq siz nə üçün bizə mane olursunuz?» Sonra o, bu barədə fikrini belə yekunlaşdırır: «Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu» (5,1).

Bu, həqiqətən belə idi, çox böyük tarixi bir hadisə idi. Bu, eyni zamanda, 70-ci illərdə Azərbaycanda ana dilinin inkişafı naminə görülən böyük işlərin məntiqi nəticəsi idi. Azərbaycanda o illərin dil siyasəti artıq nəinki Moskvanın, eyni zamanda xarici ölkə sovetoloqlarının da diqqətini cəlb etmişdi. 70-ci illərdə Azərbaycanda ölkənin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrində Azərbaycan dilindən geniş istifadə olunmasını, partiya və dövlətin ana dilinin inkişafına olan qayğısını, bu sahədə geniş elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını tanınmış sovetoloqlardan S.Uimbuş Azərbaycanda «zorakı ruslaşmaya və rus dilinin zorla qəbul edilməsinə müqavimət» adlandırır (15,186).

Məşhur ideoloq E.Ollvort 1975-ci ildə «Kanada-slavyan tədqiqatları» jurnalının 2-ci nömrəsində dərc etdiyi irihəcmli məqaləsində Azərbaycanda milli dildə çap olunmuş mətbuatı və kitab nəşrini mütəmadi izlədiyindən, bu sahədə olan yüksəlişdən danışaraq, bunu milli şüurun artması, ruslaşmaya qarşı müqavimət əlaməti kimi açıqlayır (15, 184).

«Millətçilik və Zaqafqaziyada sosial dəyişiklər» adlı elmi konfransda (24-25 aprel 1980-ci il) «Sovet Azərbaycanına xarici təsirlər» adlı məruzə ilə çıxış edən Şantal Lemersye Kelkeş də öz çıxışını 70-ci illərdə Azərbaycanda dil assimilyasiyasına və mədəni assimilyasiyaya qarşı, ümumən xarici təsirlərə qarşı başlamış müqavimətin təhlilinə həsr etmişdi. Eyni münasibət R.Payps, A.Beninqos və b. sosioloqların əsərlərində də müşahidə olunur. Bütün bunlar Moskvaya məlum olmamış deyildi. O da məlum olmamış deyildi ki, «dil hər şeydən əvvəl, milli şüurun oyanması, müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsi uğrunda mübarizənin olduqca mühüm vasitəsi və amili rolunu oynayır. Bir qayda olaraq, milli azadlıq hərəkatı dil uğrunda mübarizədən başlanır» (15,82).

Belə bir şəraitdə mərkəz, əlbəttə, milli dillərin dövlət dili kimi rəsmiləşdirilməsinə yol vermək istəmirdi. Lakin Za-

qafqaziya respublikalarında bunun qarşısını almağın mümkünsüzlüyünü də başa düşürdü və buna görə də o dövrün ən güclü partokratlarından biri olan B.N.Ponomaryovun ümumi redaktorluğu ilə 1982-ci ildə nəşr edilmiş «Конституция СССР. Политико-правовой комментарий» kitabında dövlət dili maddəsini həmin respublikaların xüsusiyyətlərindən irəli gələn bir spesifikasiyaya, özünəməxsusluq kimi izah etməyə məcbur olmuşdu. Bu spesifikasiya Azərbaycanda Dövlət dilinin təcrübədə artıq həyata keçirilməsi və bu işin başında elə o zaman da böyük nüfuzu olan Heydər Əliyev kimi bir dövlət xadiminin durması və onun bacarıqlı təşkilatçılıq fəaliyyəti nəticəsində formalaşmış ümumxalq mövqeyi ilə bağlı idi.

Heydər Əliyevin ana dilinin inkişafında tutduğu qəti mövqə dilin, xalqın, millətin varlığında və həyatında tutduğu həlledici yerlə əlaqədar olması ilə bərabər, dövlət başçısının ana dilinə, onun zənginliyinə olan sonsuz məhəbbəti ilə bağlıdır. O deyir: «Bu gün bizim müstəqil bir dövlət kimi fəxr etdiyimiz bir də odur ki, bizim gözəl Azərbaycan dilimiz var» (14,3). Heydər Əliyev bu fikri hər zaman, hər yerdə böyük iftixar hissi ilə, fəxrlə deyirdi.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasını hazırlayan komissiyanın 1995-ci il oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin binasında keçirilən geniş iclasında dahi öndərimiz belə demişdi: «Ancaq iki kəlmə onu demək istəyirəm ki, mən bu danışdığımız dili – buna hansı dil deyirsiniz deyirəm – çox gözəl dil hesab edirəm. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Qrammatika sahəsində həddən artıq böyük nailiyyətimiz var. Şəxsən mən bu dili sevirəm» (5,2).

Üç gün sonra – konstitusiya komissiyasının növbəti iclasında «Mən hər bir dilə hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Amma hesab edirəm ki, öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə hər birimiz fəxr edə bilərik. Çünki bu, zəngin dildir, artıq dünyada tanınmış dildir. Xalqımızın adı da tanınıb, dilimizin

adı da tanınıb. Bu, reallıqdır» (7, 2) deyən H.Əliyev doğma Azərbaycan dilinə olan sevgisini bir daha təsdiq etmişdir.

Türk dünyası yazıçılarının 1996-cı il noyabrın 6-da keçirilmiş III qurultayında o demişdir: «Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilirik. Burada mən Azərbaycan yazıçılarının, dilçilərinin, ədəbiyyatşünaslarının xidmətlərini xüsusi qeyd edirəm. Çünki hər bir respublikada proseslər cürbəcür gedib.

Bizim respublikamızda – Azərbaycanda təxminən 30-cu, 40-cı, 50-ci, hətta 60-cı illərə qədər Azərbaycan dili hakim bir dil deyildi. Ona görə də Azərbaycan dilinin inkişaf etməsi, zənginləşməsi üçün dövlət tərəfindən lazımi işlər görülmüşdür. Ancaq bunların hamısına baxmayaraq, bizim yazıçılarımız, şairlərimiz, ədəbiyyatşünaslarımız, dilçilərimiz öz işlərini görüblər və məlumdur ki, 70-ci illərdə onlar Azərbaycan Respublikasının dövlət dəstəyini də alıblar və bütün bunların nəticəsində biz indi dövlət müstəqilliyimizi əldə edən zaman, müstəqil dövlət kimi dünya birliyinə daxil olduğumuz zaman zəngin Azərbaycan dövlət dili ilə fəxr edə bilirik» (21,1).

1997-ci ildə respublikamızın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrin bir qrupu ilə görüşdə Heydər Əliyev: «Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. Bəlkə də biz bu dildə danışdığımız görə öz dilimizin zənginliyini hələ tam dərk edə bilməmişik. Ancaq bilin ki, bu, həqiqətdir» (22,4) deyər söyləmişdir.

Ölkə prezidentinin ana dilinə verdiyi bu yüksək qiymət yarım əsrdən artıq uzun bir müddətdə dövlət idarələrində özünə layiq mövqe tuta bilməyən qüdrətli bir dilin inkişafı uğrunda apardığı müdrik milli dil siyasəti ilə, onun perspektivli gələcəyinə böyük inamla bağlıdır. Bu dilin gələcəyinin parlaq üfüqlərini görərək ölkə rəhbəri deyir: «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan dilini əbədi edibdir və bu

gün Azərbaycan dilimiz yaşayır və yaşayacaqdır. Qoy Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların dili olsun» (14,3).

Heydər Əliyevin ana dilinə böyük qayğısı, sədaqəti, dərin məhəbbəti onun təkcə əsl vətəndaşlıq mövqeyi, ana dilini sevməsi, yüksək qürur hissləri ilə bağlı deyil. Bu, eyni zamanda, onun öz ana dilini dərindən bilmək, həmin dilin bütün daxili sirlərinə, gözəlliklərinə dərindən vaqif olmaq və onlardan məharətlə istifadə edə bilmək qabiliyyətindən və istedadından irəli gəlir. Onun əsərlərinin, məruzə və nitqlərinin, rəsmi və qeyri-rəsmi danışqlarının dili Azərbaycan ədəbi dilinin həqiqətən gözəl nümunələridir və xüsusi elmi tədqiqata layıqdır.

**«Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili»
Bakı, «Elm», 1998, səh.10 – 16.**

Lügət

ictimai və siyasi xadim – общественный и политический деятель

maddi rifah halı – материальное благосостояние

əks – səda – резонанс

təşkilati fəaliyyət – организационная деятельность

Çalışmalar

1. *Mətnə aid plan tərtib edin və onun əsasında mətnin qısa məzmununu danışın.*

2. *Mətndən ahəng qanununa tabe olmayan sözləri seçib yazın və həmin sözlərin mənşəyini müəyyənləşdirməyə çalışın.*

2. AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı çox qədim köklərə malikdir. Xalqımızın yaratdığı dastanlar, nağıllar, nəğmələr, atalar sözləri, lətifələr, tapmacalar və s. dildən-dilə, nəsildən-nəslə keçərək hafizələrdə yaşamış, bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Yazılı ədəbiyyat yaranandan sonra da şifahi ədəbiyyat öz inkişafını davam etdirmiş və ədəbiyyatın bu iki növü həmişə bir-birinə təsir göstərmişdir.

Şifahi ədəbiyyatın ilk dəfə nə zaman və harada yarandığını dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Lakin alimlərin fikrincə, şifahi ədəbiyyatın ilk nümunələri ibtidai icma quruluşu dövrlərində yaranmışdır.

Şifahi ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatdan fərqləndirən cəhət onun xalq içərisində dildən-dilə keçib yaşamasıdır. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri kollektiv yaradıcılığın məhsuludur. Belə ki, əvvəlcə bir nəfər, bir sənətkar tərəfindən yaradılan hər hansı bir əsər sonralar zaman-zaman dildən-dilə, eldən-elə keçərək dəyişdirilir, yəni ona əlavələr edilir, ixtisarlar aparılır, bir sözlə, təkmilləşdirilərək ümumxalq malına çevrilir və onun əsl müəllifi unudularaq yaddaşlardan silinir.

Nəğmələr şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim janrıdır. İlk nəğmələr əmək prosesində əməyi yüngülləşdirmək məqsədilə yaranmışdır. Anaların uşaqlara beşik başında dedikləri laylalar da nəğmələrin təsirli bir növüdür.

Xalq şeirinin çox yayılmış növlərindən biri də bayatılardır. El arasında bayatının geniş yayılması onun yığcamlığı və mövzusunun rəngarəngliyi ilə əlaqədardır. Dörd misradan ibarət kiçik bir parçada mənalı fikir ifadə edə bilmək bayatının ən gözəl xüsusiyyətlərindəndir.

Atalar sözləri və məsəllər şifahi xalq ədəbiyyatında ən geniş yayılan janrlardan biridir. Bunlar xalq müdrikliyinin, xalq

zəkasının, xalqın zəngin həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Atalar sözləri və məsəllər öz dəqiqliyi və yığcamlığı ilə seçilir.

Dastanlar şifahi ədəbiyyatın digər janrlarına nisbətən həcmcə daha böyük, quruluşca daha mürəkkəbdir. Dastan nəzm və nəsr hissələrindən ibarət olur. Dastanın nəsr hissəsi aşıqlar tərəfindən nağıl edilir, nəzm hissəsi isə müvafiq saz havaları üstündə avazla oxunur. Dastanlar mövzu və məzmununa görə iki növə ayrılır: qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları. Qəhrəmanlıq dastanlarında xalqın azadlığı uğrunda apardığı mübarizə təsvir edilir. «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi» qəhrəmanlıq dastanlarımızın ən gözəl nümunələridir. Məhəbbət dastanlarımızda isə sevgi, sədaqət, vəfa, etibar və dostluq kimi gözəl insani keyfiyyətlər tərənnüm edilir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri xalqımızın mənşəyi, məişəti, ənənələri, mədəniyyəti və tarixi haqqında dəyərli məlumatlarla zəngindir.

BAYATILAR

Burda yolum oldu tən,
Varmı bu yoldan ötən?
Bu dünyada şirin şey
Bir anadır, bir vətən!

Əzizim yar aşığıdır,
Bu yara yar aşığıdır.
Çox bilib az danışmaq
İgidə yaraşıqdır.

Bu yol yola tən deyil,
Yar burdan ötən deyil,
Qürbətdə xoş gün görsəm,
Yenə də vətən deyil.

Əgər sevsə el səni,
Yıxa bilməz sel səni,
Namərdə boyun əymə,
Qoy aparsın sel səni.

Qolunda var qüvvətin,
Arzun var olsun, mətin
El yolunda baş qoyan,
Qazanar el hörmətin.

Ovçu əlində oxdur,
Oxun hesabı yoxdur,
Dost çox olsa nə eybi,
Bir düşməni yenə çoxdur.

ATALAR SÖZLƏRİ

Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir,	Doğruya zaval yoxdur.
Yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir.	Qələm qılıncdan itidir.
Cəfa çəkməsən, səfa sürməzsən.	Güc birlikdədir.
Bu günün işini sabaha qoyma.	Ağıl gücdən üstündür.
Dost dostu tən gərək,	Ehtiyat igidin
yaraşığıdır.	
Tən olmasa, gen gərək.	Cücəni payızda
sayarlar.	

TAPMACALAR

Bir balaca boya var,	Altı bulaq — içərlər,
Dam dolusu toyu var.	Üstü zəmi — biçərlər.
Tap tapı dəmir qapı,	Ətindən kabab olmaz,
On iki budaq, iki yarpaq.	Qanından kasa dolmaz.

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» EPOSU HAQQINDA

«Kitabi-Dədə Qorqud» oğuz türklərinin ən qədim və möhtəşəm abidəsidir. Bu ölməz sənət əsərinin min ildən artıq yaşı vardır. İslamiyyətdən öncə və onun ilkin çağlarında yaranan bu epos böyük bir tarixi yol keçərək, əlyazma şəklində bu günümüzə qədər gəlib çatmışdır. «Dədə Qorqud» bahadırlıq və qəhrəmanlıq dastanı kimi şöhrət tapmışdır. Əsərin iki əlyazması məlumdur. Bu nadir əlyazmaları Drezden və Vatikan muzeylərində saxlanılır. Drezden əlyazması giriş və on iki boydan, Vatikan nüsxəsi isə girişlə yanaşı yalnız altı boydan ibarətdir. Drezden əlyazması 1052-ci ildə yazıya alınmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud»un bu iki əlyazması XIX əsrin axırlarında aşkara çıxarılmışdır. Alman alimi Dits Drezden əlyazmasındakı «Təpəgöz» boyunu almancaya tərcümə etmiş və onu Homerin «Odisseyası» ilə müqayisə edərək, belə qənaətə gəlmişdir ki, «Odisseyanın» yaradılmasında «Təpəgöz» boyundan da istifadə edilmişdir.

Qeyd edək ki, «Dədə Qorqud» boylarının hər biri müstəqil süjetə malikdir.

Dastandakı əhvalatların V-VII əsrlərdə baş vermiş hadisələrlə səsleşdiyi fikri alimlər tərəfindən qeyd edilir. Burada əhvalatların hamısı Dədə Qorqudun dilindən danışılır. O, dastandakı bütün boylarda iştirak edir. Oğuz türklərinin Bayat soyundan çıxan Dədə Qorqud aşıqdır, oğuz elinin ağsaqqalı və bilicisidir, adamlara çətinliyə düşəndə yol göstərir, elin xeyir və şər işlərində onlara yardımçı olur. Dastandakı bir rəvayətə görə ağıllı məsləhətləri ilə xalq arasında özünə böyük hörmət və ehtiram qazanan Dədə Qorqud hamıya və hər şeyə ad qoyurdu, lakin dörd adı yanlış qoyduğunu özü də anlayır və bunun üçün təəssüflənirdi:

**Gəlinə ayıran demədim mən Dədə Qorqud,
Ayranə doyuran demədim mən Dədə Qorqud.
İynəyə tikən demədim mən Dədə Qorqud,
Tikənə sökən demədim mən Dədə Qorqud.**

Dastanda təsvir olunan qəhrəmanlar mərd, mübariz, və-tənpərvər, namuslu insanlardır. Əsərin baş qəhrəmanı Qazan xan cəsarəti və səxavəti ilə hamıdan fərqlənir. Onun üçün Oğuz elinin bütövlüyü müqəddəsdir. Qazan xan elin yolunda acizlik göstərərək qaçanı, oğlu belə olsa, bağışlamaz. Əsərdəki qadınlar igidlik və cəsarətdə kişilərdən geri qalmırlar. Qadın haqqı tanrı haqqına bərabər tutulan Oğuz elində ananın, qadının mövqeyi çox yüksək və şərəflidir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» ana dilimizin əzəmətli, möhtəşəm bir abidəsi olmaqla yanaşı, elimizin qan yaddaşı, tarix salnaməsidir. Burada hər sözün, ifadənin, adın dərin mənası və əhəmiyyəti var, çünki onların arxasında Oğuz elinin tarixi durur. Boylardakı hadisələr azərbaycanlıların ulu babaları olan oğuzların yaşadığı alınmaz Əlincə qalasında, Şərurda, Dərbənddə, Gəncədə, Bərdədə, Dərəşamda, Qaradağda, Aladağda, Göyçədə baş verir. Bu yerlər bu gün də həmin adlarla tanınmaqdadır.

Beləliklə, «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan dilini, Azərbaycan tarixini və mədəniyyətini öyrənmək baxımından çox dəyərli və zəngin bir abidədir. 2000-ci ildə bu möhtəşəm və misilsiz dastanın 1300 illik yubileyi respublikamızda yüksək səviyyədə təntənə ilə qeyd edilmişdir.

uyğamlıq – локоничность

dastan – эпос

nəsr və nəzm – проза и поэзия

qürbət - чужбина

Çalışmalar

1. Suallara cavab verin

- 1) Şifahi ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatdan fərqləndirən nədir?
- 2) Şifahi xalq ədəbiyyatının hansı janrları var?
- 3) Mövzu və məzmununa görə dastanların hansı növləri var?

2. Mətnə verilmiş atalar sözlərinin rusca qarşılığını tapın.

3. Lüğətdəki sözlərə aid cümlələr qurun.

4. Bildiyiniz bir neçə bayatı və tapmaca nümunəsini yazın və əzbərləyin.

3. “KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA İQTİSADI FİKİRLƏR

«Kitabi-Dədə Qorqud» türkdilli xalqların tarixinə möhtəşəm və monumental bir sənət əsəri kimi daxil olub. O, bütün türklərin ədəbi-bədii, tarixi, iqtisadi, sosial, milli, mədəni həyatını, adət və ənənələrini əks etdirən qədim və zəngin qaynaqlardandır.

Məlum olduğu kimi, «turanlıların» da ən öncül qollarından biri oğuzlar olub. Dastanda oğuz tayfalarının o zamankı məşğuliyyətlərindən xəbər verilir. Orada maddi nemətlər istehsalının müxtəlif sahələri, təsərrüfat rəngarəngliyi, onların konkret strukturu, əmək bölgüsü və onun aparıcı təmsilçisi olan ixtisaslaşma növləri aydın duyulur.

Tarixi məlumatlara görə, oğuzlar, ümumiyyətlə, 24 boydan, qəbilədən ibarət olub. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında oğuzların Rumla, Suriya ilə, Çinlə, Misirlə, Gürcüstanla, Roma ilə ticarət əlaqələrindən bəhs edilir.

Oğuz tayfalarının o zamankı həyatı üçün heyvandarlıq səciyyəvi olsa da, dastanda həmçinin, bağçılıqdan, üzümçülükdən, bostan təsərrüfatçılığından, dənli bitkilərdən danışılır, onların su ilə becərməsi barədə məlumat verilir. Taxılçılıq ən çox Şəki, Naxçıvan, Muğan, Təbriz, Urmiya, Beyləqan və s. yerlərdə geniş yayılmışdı. Baramaçılıq, arıçılıq kimi sahələrlə bərabər qədim oğuz türkləri ovçuluqla da yaxından məşğul olmuşlar.

Qədim oğuz-türk tayfalarında heyvandarlıq və əkinçiliklə yanaşı, dəmirçilik, keçəçilik, dabbaqlıq, xalçaçılıq, kilimçilik, şərəbçilik, dulusçuluq, zərgərlik kimi peşələr də bu və ya digər dərəcədə yayılmışdı.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında maliyyəni səciyyələndirən bir sıra anlayışların adına rast gəlinir. Xəzinə, bol xəzinə, qızıl, gümüş, pul, xərclik vermək və s. məsələlərlə bağlı bəhslər buna misal ola bilər.

«Kitabi-Dədə Qorqud» və başqa oğuz dastanlarındakı müəyyən anlayış və ifadələr göstərir ki, onlar ümumiyyətlə, hər bir işin təşkilində müxtəlif vəzifə bölgüsünə əməl edirmişlər. Məsələn, orduda qaravulda duranlar, yeravullar (bunlar cəsur gənc döyüşçülərdən təyin olunurdu), sağ cinah, sol cinah, mərkəz cinah olardı. Sağ cinahla sol cinahın arasında duran mərkəz cinahda komandanın başçısı sayılan yasav dayanmış və s. Belə nizami ordu ilə qələbə çalmaq imkanı yüksək imiş.

Qeyd edək ki, əmək bölgüsü qanununa əsasən, tacir alqı-satqı prosesi ilə məşğul olan peşə sahibinə deyilir. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında tacirlər, habelə onların xüsusi geyimləri barədə məlumatlar vardır.

Beləliklə, bir qədər əvvəl iqtisadiyyata, təsərrüfat sahələrinə, sənətkarlığa, ticarətə aid verilən şərtlər göstərir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»un formalaşdığı dövrdə maddi nemətlərin təkrar istehsalı ardıcıl olmasa da, az-çox inkişaf etməkdə idi.

Lügət

istehsal sahələri – производственные отрасли
əmək bölgüsü – распределение труда
ticarət əlaqələri – торговые связи
dənli bitkilər – зерновые культуры
baramaçılıq – шелководство
keçəçilik – войлочное дело (войлочничество)
duluşçuluq – гончарное дело
dabbaqlıq – коженное дело
cinah – фланг
vəzifə bölgüsü – распределение обязанностей
maddi nemətlər – материальные ценности

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *Bir neçə cümləni rus dilinə tərcümə edin.*
3. *Sözlükdəki terminləri cümlələrdə işlədin.*
4. *Xüsusi və ümumi isimləri seçib yazın.*

4. KAŞĞARLI MAHMUD

(1029-1126)

Kaşğarlı Mahmud 1029-cu ildə Şərqi Türkmənistanın (bu gün Çinin tərkibində olan Sincan bölgəsi) Azıx kəndində anadan olmuşdur. Atasının türklərin kınık qəbiləsindən, bəzi mənbələrdə isə Qaraxanlılar sülaləsindən olduğu güman edilir.

İlk təhsilini Kaşğarda almış, sonra təhsilini bir müddət Bağdadda davam etdirmişdir. Türk dünyasını qarış-qarış gəzərək, türk qəbilə və boylarının dil və mədəniyyətindəki ən incə nöqtələri öyrənməyə çalışmışdır. 97 yaşında Kaşğar şəhərinə dönmüş və orada vəfat etmişdir. Məzarı Kaşğarın güneyindəki Oral kəndindədir. Qəbri Həzrəti Molla adı ilə müqəddəs bir məkan olaraq mühafizə edilməkdədir.

Kaşğarlı Mahmud türk dünyasına ən böyük xidməti 1074-cü ildə yazdığı «Divani lüğət-it-türk» əsəri ilə göstərmişdir. Bu əsərin əlyazması İstanbulda mühafizə edilməkdədir. Əsər 1912-1915-ci illər dönəmində Türkiyədə Kilisli Rulfət tərəfindən yayımlanmışdır. Dörd cilddən ibarət olan bu əsərdə 9000-ə yaxın kəlmə və ifadə, zəngin folklor örnəkləri vardır.

Kaşğarlı Mahmud bu lüğətinə Məhəmməd Peyğəmbərin «Türklərin dilini öyrənin, onların uzun sürən hakimiyyəti vardır» kəlamı ilə başlamışdır. Lüğətin önəmli tərəflərindən biri də budur ki, sözlükdə hər hansı bir məsələ izah edilməkən, atalar sözü, şeir və dastan parçaları, xalq ifadələri örnək olaraq verilir.

Kaşğarlı Mahmud bu əsərində kəlmələrin etimologiyasını, türk dillərindəki səs uyumu qanununu incələyərək, onların leksik və morfoloji xüsusiyyətlərini də izah etmişdir.

Bu lüğətdə türk boyları haqqında da məlumat verən Kaşğarlı Mahmud əsl türklərin 20 qəbilədən ibarət olduğunu qeyd edir və onları sıra ilə Rum yaxınlığından Şərqi qədər belə sadalayır: Beçənək, Qırcaq, Oğuz, Yemak, Baş-

qurd, Basmıl, Qay, Yabğu, Tatar, Qırğız, Çigil, Toksı, Yağma, Uyğur, Cumul və s. Bunların başlıca qəbilə olduğunu, bunlardan başqa, çoxlu kiçik qəbilə və tayfaların da olduğunu qeyd etmiş, o dövrdə türkdilli əsas qəbilələrin yayıldığı və yaşadığı yerlərə dair xəritə də tərtib etmişdir.

Kaşğarlı Mahmudun bu əsəri tərtib edildiyi tarixdən 9 əsrə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, hələ də diqqət və tədqiqat mərkəzindədir.

Lüğət

qəbilə - род, племя

sülalə - династия

sadalamaq – перечислять

örnek – образец, пример

yaımlanmaq – распространяться

güney - восток

Çalışmalar

1. *Cümlələri tərcümə edin:*

M. Kaşğarlının «Divani lüğət-it-türk» əsəri türk xalqlarının tarixini, dilini, folklorunu, etnoqrafiyasını öyrənməkdə əvəzsiz qaynaqdır. Bu əsərin bugünə qədər gəlib çatan yeganə əlyazması XIII əsrdə Azərbaycanda Məhəmməd Əssari tərəfindən üzü köçürülən nüsxədir. Həmin nüsxə 1915-ci ildə Türkiyədə tapılıb və orada çap olunub. “Divan” 30-cu illərdə Azərbaycan dilinə tərcümə edilsə də, indiyədək nəşr olunmayıb.

2. *Verilmiş sözlərin sinonimlərini yazın:*

incə, güney, mühafizə etmək, kəlmə, örnək, mühüm, vaxt, lüğət.

3. *Mətndəki əvəzlilikləri tapıb məna növlərini müəyyənləşdirin..*

4. *Lüğətdəki sözlərin bir neçəsini fonetik təhlil edin*

5. MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ

(1089 – 1182)

XII yüzillikdə dünyanın heç bir xalqının ədəbiyyatında Məhsəti qüdrətli, Məhsəti səviyyəli və Məhsəti istedadlı qadın şair görünməyib.

Məhsəti 1089-cu ildə Gəncədə doğulmuşdur. Şairin əsl adı Mənicədir. Məhsəti isə onun təxəllüsüdür. Həyatı haqqında məlumat çox azdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Məhsətinin ömrünün çox hissəsi Gəncədə keçmiş, yalnız müəyyən müddət ərzində o, doğma şəhərindən ayrılmış, müxtəlif Şərqi şəhərlərinə səfərlərə çıxmışdır. Onun həyat yoldaşı Tacəddin Əmir Əhməd Pure-Xətib təxəllüsü ilə yazıb-yaradan şair olmuşdur.

Məhsəti yaradıcılığının obrazlar sistemi açıqca sübut edir ki, o, bir xalq sənətkarı olmuş, sarayda yaşamamışdır. O, müasiri olduğu Sultan Məhəmməd, Sultan Mahmud, Sultan Səncər kimi hökmdarların sarayına dəvət olunmuşdur. Saray poeziyası ruhu Məhsətidə yoxdur. O, folklor ruhlu bir sənətkardır.

Fars, ərəb, türkdilli şeirdə 13 əsrlik zəngin ənənəsi olan rübaiçilikdə Məhsətinin xüsusi yeri var. O, Xəyyamla birgə Şərqi ədəbiyyatının ən qüdrətli rübai ustası kimi şöhrətlənmişdir. Onun ədəbi irsindəki yeni mövzular, cəsarətli ideyalar, sələflərindən tamamilə fərqlənən obrazlar sistemi rübaiçiliyi zənginləşdirmiş, ifadə tərzini bir qədər də əlvanlaşdırmışdır. Məhz elə buna görə də, sonralar rübaiyə üz tutan bir çox sənətkarlar Məhsəti ənənələrini davam etdirmiş, Məhsəti rübaiçilərinə nəzirələr, bənzətmələr yazmışlar.

Məhsətinin rübaiçiləri onun yalnız şair yox, eyni zamanda bir musiqiçi və şahmatçı olduğunu da sübut edir.

Məhsəti rübaiçiləri içərisində mühüm yeri məhəbbət mövzusu tutur.

Hicrinlə çəkdiyim qəmlərdən dünən,
Dost kimi ağladı halıma düşmən.
Eşqindən o qədər nalə çəkdim ki,
Sam da əhvalıma yandı ürəkdən.

Məhsətinin uzun ömür yaşadığı, 1182-ci ildə vəfat etdiyi güman edilir.

Dün kaşı kuzəmi daşlara çaldım,
Sərxoşdum, bilmədim, əlimdən saldım.
Kuzə dilə gəlib dedi ki, mən də
Sənin kimi idim, bu günə qaldım

Lüğət

saray poeziyası – дворцовая поэзия
ənənə- традиция
rübaiçilik – рубаи, четверостишие
Şərq ədəbiyyatı – восточная литература

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin və suallar tərtib edin.*
2. *Lüğətdəki sözlərdən cümlələr qurun və onları rus dilinə tərcümə edin.*
3. *Mətndəki köməkçi nitq hissələrini seçib yazın.*
4. *Sinonimlər seçin və onları cümlələrdə işlədin.*

6. XAQANI ŞİRVANİ (1126-1199)

Əfzələddin İbrahim İbn Əli Nəccar Şirvani 1126-cı ildə Şamaxı yaxınlığındakı Məlhəm kəndində doğulmuşdur. Xaqani Şirvani Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarındandır. Anası sonralar İslamı qəbul etmiş nəsturi (xristian) qızı idi. 8 yaşından atasını itirən Xaqani dövrünün məşhur alimi və həkimi olan əmisi Kafiyəddin Ömər İbn Osmanın himayə və tərbiyəsində böyümüş, ondan elmin bir çox sahələrinə aid bilik almışdır. Gənc yaşlarında «Həqayiqi» təxəllüsü ilə yazdığı şeirlər ona şöhrət qazandırmışdır. 25 yaşında Əbül-ülə Gəncəvinin qızı ilə evlənmiş, onun dövəti ilə saraya gəlmiş, Əbül-ülənin ona verdiyi Xaqani təxəllüsü ilə məşhurlaşmışdır.

Sarayda özünü «qanadı qırılmış quş» kimi hiss edən şair, tezliklə saraydan üz döndərmiş, buna görə də təzyiqlərə məruz qalmışdır.

Xaqani klassik Şərq poeziyasının bütün janrlarında yüksək sənətkarlıq nümunələri yaratmışdır. Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində epik poeziyanın ilk görkəmli nümayəndələrindən hesab edilən «Töhfətül-İraqeyn» (1157) adlı məsnəvisini yazmış, səfər macərələri ilə yanaşı, Yaxın Şərq xalqlarının həyatından, rast gəldiyi alimlərlə görüşlərindən aldığı təəssüratı təsvir etmişdir.

Xaqani burada özü, əsl-nəsəbi, ailəsi haqqında məlumat vermişdir. «Mədəin xərəbələri» adlı məşhur fəlsəfi qəsidəsində müasirlərini zülm ilə şöhrət qazanmış sarayların xarabalıqlarından ibrət almağa çağırılmışdır. Xaqaninin «Həbsiyyə» adlandırılan qəsidələri və mərsiyələri də yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Xaqaninin lirik əsərləri xüsusilə saf eşqi, məhəbbəti tərənnüm edən qəzəlləri diqqətəlayiqdir. Qitə və rübailəri şairin daxili həyəcanlarını, ictimai mühitə münasibətini dərk etmək baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu şeirlə-

rində şair ətrafında cərəyan edən hadisələri real şəkildə əks etdirməyə çalışmış, saraylara nifrətini, xalqa yaxınlıq və sədaqətini «Xaqani» deyil, «Xəlqani» olduğunu poetik bir dillə ifadə etmişdir.

Xaqani Şirvani 1199-cu ildə Təbrizdə vəfat etmiş, Təbriz yaxınlığındakı Məqbərətül-şüara adlanan Surxab qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Çalışmalar

1 Mətnə aid suallar tərtib edin və onları cavablandırın.

2. Təyini söz birləşmələrinə aid mətndən misallar seçin.

3. Beş cümlə seçib morfoloji təhlil edin.

4. Görkəmli, himayə etmək, qəzəl, tərənnüm etmək, sədaqətli sözlərinə aid cümlələr tərtib edin.

7. NİZAMİ GƏNCƏVİ (1141-1209)

Nizami Gəncəvi orta əsr Şərq renesansının ölməz korifeylərindən biridir. O, dünya ədəbiyyatında fəxri mövqeyi olan dahi bir şəxsiyyətdir. Əsərlərindən məlum olur ki, Nizami qədim Gəncə şəhərində doğulub boya-başa çatmış, elə burada da mükəmməl təhsil almışdır. «Leyli və Məcnun» poemasında o, əsl adının İlyas, atasının adının Yusif, babasının adının isə Zəki Müəyyəd olduğunu yazmışdır. «Nizami» onun təxəllüsüdür, mənası sözləri nəzmə çəkən, yəni şair deməkdir.

Yaradıcılığa lirik seirlərlə başlayan Nizami, əsasən, qəzəl, qəsidə və rübailərə üstünlük vermişdir. XV əsr təzkirəçisi Dövlətşah Səmərqəndi Nizaminin lirik şeirlər divanının 20 min beytə yaxın olduğunu qeyd etmişdir. Lakin şairin bu zəngin lirik irsindən bizə yalnız 6 qəsidə, 120 qəzəl və 30 rübai məlumdur.

Ömrü boyu lirik əsərlər yazmağa davam etsə də, Nizami Gəncəvi Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı tarixində, hər şeydən əvvəl, «Xəmsə»yə daxil olan ölməz poemaların müəllifi kimi şöhrət qazanmışdır. Şərqdə də, Qərbdə də onu tanıdan, şöhrətləndirən həmin poemalardır.

«Sirlər xəzinəsi» poeması Nizaminin ilk irihəcmli əsəridir. Əsərdən məlum olur ki, Nizami onu hicri tarixi ilə 570-ci ildə yazmışdır, bu da miladi təqvimə ilə 1174-1175-ci illərə uyğun gəlir. Səlcuq hökmdarı Fəxrəddin Bəhram şahə həsər olunan bu poema müqəddimə, müxtəlif ictimai problemlərdən bəhs edən 20 məqalət (söhbət) və 20 kiçik hekayədən ibarətdir.

«Xəmsə»yə daxil olan ikinci böyük əsər «Xosrov və Şirin» poemasıdır. Nizami bu əsəri Azərbaycan hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvan Eldənizin sifarişi ilə 1177-ci ildə yazmağa başlamış və 1181-ci ilin əvvəllərində başa çatdırmışdır. Poemanın mövzusu İran hökmdarı Xosrovla Azərbaycan gözəli Şirinin sevgisi ilə bağlı olan əfsanə və rəvayətlərdən götürülmüşdür.

Şirvanşah Axsitandan «Leyli və Məcnun» əfsanəsi mövzusunda əsər yaratmaq barədə sifariş alan Nizami eyniadlı poemasını 1188-ci il mayın 24-də başlayıb, həmin ilin sentyabr ayının 24-də tamamlayır. Şərq ölkələrində bu mövzuda fars dilində yazılmış əsərlərin heç biri Nizaminin «Leyli və Məcnun»u qədər ürəkləri fəth edib şöhrət qazana bilməmişdir.

1197-ci ildə yazılmış «Yeddi gözəl» poemasında Nizami ədalətli hökmdar, dövlət idarəçiliyi məsələlərini ön plana çəkmişdir. Poemanın əsas qəhrəmanı Bəhram Gurun adına uyğun olaraq bu əsəri «Bəhramnamə» də adlandırırlar.

Şairin 1200-cü ildə tamamladığı «İskəndərnamə» poeması iki hissədən ibarətdir. Əsərin baş qəhrəmanı Makedoniyalı İskəndərin apardığı müharibələr və onun qələbələrini əks etdirən birinci hissə «Şərəfnamə» adlanır. Həyat və insan haqqında elmi və fəlsəfi düşüncələrə daha çox yer verilən ikinci hissə isə «İqbalnamə» («Bəxt kitabı») adı ilə məşhurdur. Bu hissəni bəzən «Xirədnamə» («Ağıl kitabı») də adlandırırlar.

Beləliklə, Nizaminin ölməz «Xəmsə»si onu dünya mədəniyyətinin dahiləri sırasına çıxarmış, şairə və onu yetirən xalqa dünya şöhrəti gətirmişdir.

Nizaminin bizə gəlib çatan ən son əsəri isə «Qocalıq» qəsidəsidir. Burada o, həyatının son çağlarını təsirli bir şəkildə əks etdirir.

Öz yaradıcılığı ilə Şərq və dünya poeziyasının inkişafına güclü təkan vermiş bu dahi sənətkarın zəngin ədəbi irsi dünyanın müxtəlif ölkələrində bu gün də maraqla qarşılanmaqda və öyrənilməkdədir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ
KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN DASTANI
«Sirlər xəzinəsi» poemasından

Şam şəhərində xeyli qoca bir kişi vardı,
Pəri kimi, cin kimi camaatdan qaçardı.
Toxuyardı özünə yaşıl otlardan köynək
O, ruzi qazanardı hər gün kərpic kəsərək...
Öz işinə məşgulkən bir gün o qoca kişi,
Fələyin öz əlilə bir daha artdı işi.
Birdən-birə bir gözəl oğlan göründü gözə,
Qocanın qarşısında durub başladı sözə:
«...Torpağın qalxanına qılınc vurma bu qədər,
Qalx ki, səndən bir qarın çorək əsirgəməzlər.
Bu kərpicin qəlibi yansın deyə oda at!
Başqa bir sənət tapıb işlə, muradına çat!
Nə vaxtadək zəhmətlə daş, kəsək əzəcəksən?
Sudan, palçıqdan əldə nə hasil edəcəksən?
Qocasan, tut özünü ahıllara bərabər,
Cavanların işini cavanlara da qaytar».
Qoca dedi: «Cavansan, belə cahillik etmə!
Əl çək acı sözlərdən, mənə ağıl öyrətmə!
Onunçün öyrətdim ki, əlimi bu sənətə,
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə.
Mən bir kəsə deyiləm xəznədən ötrü möhtac,
Əlimin zəhmətilə toxdur gözüm, deyil ac.
Məni bu ruzi üçün günahkar sayma, bəsdir,
Düşünsən bilərsən ki, dediklərin əbəsdir».
Gözəl oğlan sarsıldı qocanın bu sözündən,
Orda durmadı getdi, yaş axıdıb gözündən.
Dünya görmüş adamdı söylədiyim bu qoca,
Öz işlə hamının gözündə oldu uca.

Lügət

nəzmə çəkmək – слагать в стихах
təzkiyəçi – историк, повествователь
miladi təqvim – христианское летоисчисление
rəgi – фея, ангел
fələk – судьба, рок, фортуна
cahillik – невежество

Çalışmalar

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin.*
2. *“Kərpickəsən qocanın dastanı” şeirindən bir parçanı əzbər öyrənin.*
3. *“Nizami Gəncəvi” mətnindən beş cümlə seçib, morfoloji təhlil edin.*
4. *Sözlərin antonimlərini tapıb qarşısında qeyd edin: qədim, yaxın, zəngin, gözəl, şöhrət.*

8. NİZAMİ GƏNCƏVINİN İQTİSADI FİKİRLƏRİ

XII əsrdə Azərbaycanda iqtisadi fikir və ideyalar özünün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Bu dövrdə N.Gəncəvi (1141 – 1209) əmək və sərvət haqqında mükəmməl təlim yaradır. Bu təlimə görə, əmək maddi və mənəvi sərvətləri artıran əsas mənbədir. Əmək fəaliyyətinin səmərəliliyi əməyə stimül doğuran amillərdən asılıdır. Dahi söz ustası, böyük mütəfəkkir şairimiz N.Gəncəvi əməyin yüksək nəticələr verməsi üçün hər şeydən əvvəl onun azad olması ideyasını, hər kəsin öz qabiliyyətinə görə işlə təmin olunması fikrini, əmək adamının daim öz bacarıq və ustalığını artırmasının vacibliyi kimi ideyaları irəli sürmüşdür.

N.Gəncəvi öz əsərlərində alqı-satqı prosesində bərabərlik prinsipinin gözlənilməsindən bəhs edir, tələb və təklifin əmtəələrin bazar qiymətlərinə təsirini aydın təsvir edir.

XII əsrdə N.Gəncəvi Azərbaycanda pul sistemi haqqında, ümumiyyətlə, pulun sosial-iqtisadi təbiəti haqqında mükəmməl elmi fikir və təsəvvür yaradır. N.Gəncəvinin nəzəri-iqtisadi ideyaları onun yaradıcılığında mühüm yerlərdən birini tutur.

O, cəmiyyətin ictimai-iqtisadi quruluşu, əmək, əmək bölgüsü, sərvət və onun mənbələri, bölgü, istehlak məsələləri barədə özünəməxsus bir tərzdə qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Onun mübadilə, ticarət, qiymət, pul və s. haqqında fikir və ideyaları daha maraqlıdır.

Şairin yaşadığı cəmiyyətin ictimai ziddiyyətlərini dərinləndirən qavraması, cəmiyyətdəki sosial ədalətsizliyə qarşı mübarizəsi və nəticədə cəmiyyətin yenidən qurulması üçün yollar axtarması, ideal cəmiyyət haqqındakı fikirləri ictimai-iqtisadi fikir tariximizin ən qiymətli inciləri sayıla bilər.

N.Gəncəvinin «Xəmsə»sindəki iqtisadi fikir və ideyalar yaşadığı dövrün ictimai-iqtisadi quruluşunun, ən çox feodalizm dövrünün tənqidi təhlili və ifadəsi kimi meydana çıxmışdır. «Xəmsə»də onun feodal mülkiyyət formaları, ondan

doğan ziddiyyətlər, vergi sistemi haqqındakı fikirlər öz əksi-ni tapmışdır.

Tarixi mənbələrdən və N.Gəncəvinin əsərlərində veri-lən məlumatlardan o dövrdə vergilərin çox olduğu anlaşılır ki, bu da vergilərin miqdarı, növləri və toplama formaları haqqında müxtəlif fikirlər söyləməyə əsas verir.

XII əsrdə Azərbaycan şəhərlərində əhalinin çoxalması əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq məhsullarına olan tələbat-ın da artmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdə əmək bölgüsü-nün genişlənməsi, əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı və ge-nişlənməsi üçün zəmin yaradılmışdı. Bazarların və bazar mü-nasibətlərinin genişlənməsi ölkə daxilində və onun ayrı-ayrı əyalətləri arasında iqtisadi, mədəni ədaqələrin genişlənməsi-nə səbəb olurdu, bu, eyni zamanda Azərbaycanın xarici tica-rət əlaqələrinin canlanmasına təsir edirdi.

N.Gəncəvi «Xəmsə»də həmçinin, daxili və xarici tica-rət mənbələrinə, onların inkişafına və aparılması qayda-qa-nunlarına dair qiymətli fikirlər söyləmişdir. O, tacirlərə, al-qı-satqı ilə məşğul olanlara şəriət və ədalət qanunları ilə söv-dələşməyi tövsiyə edir. Onların dükanlarını, mallarını oğru-quldurlardan qorumağı isə dövlət məmurlarının vəzifəsi he-sab edir.

Nizami xarici ticarətlə məşğul olan tacirlərdən danı-şarkən, onların hüquqlarının müdafiə olunmasını, onların yollarda qarşılaşdıqları təhlükədən qorunması üçün tədbir-lər görülməsini vacib hesab edir.

N.Gəncəvinin iqtisadi ideyaları, onun Azərbaycan iqtisadi fikrinin inkişafında tutduğu yer xüsusi və geniş tədqiqat obyektinə olmamışdır. Bu işdə ilk təşəbbüsü görkəmli iqtisadçı alim, respublikada mühasibat və təhlil nəzəriyyəsinin əsasını yaradan prof.Ə.Q.Fərəcov göstərmişdir. Onun 50-ci illərdə yazdığı bir neçə məqaləsi 1956-cı ildə nəşr etdirdiyi «Nizaminin iqtisadi görüşləri haqqında»kı 50 səhifəlik ki-tabçası bu mövzuya həsr olunmuşdur.

Buna görə də, Nizami irsinə və onun tədqiq olunması vacib olan iqtisadi-nəzəri ideyalarına obyektiv və qərəzsiz yanaşılması müstəqillik qazanmış Azərbaycanımızın bazara keçid dövrünün başlıca tələblərindən biridir.

Lügət

sərvət – богатство, состояние

təlim – учение

mənbə- источник

tələb və təklif – спрос и предложение

əmtəə- товар

əmək bölgüsü – распределение труда

istehlak məsələləri – потребительские вопросы

qavramaq – воспринимать, усваивать

mülkiyyət – собственность

vergi sistemi – налоговая система

Çalışmalar

1. Suallara cavab verin:

1) N.Gəncəvi əmək və sərvət barədə yaratdığı təlimdə hansı fikir və ideyaları irəli sürmüşdür?

2) N.Gəncəvinin hansı fikir və ideyaları iqtisadi fikir tariximizi daha da zənginləşdirmişdir?

3) Dahi şairin «Xəmsə»də daxili və xarici ticarət barədə yürütdüyü fikirlər nədə ibarətdir?

4) Nizami yaradıcılığında iqtisadi fikir və ideyaların tədqiqi ilə məşğul olan ilk iqtisadçı alim kimdir?

2. Mətnə işlədilmiş iqtisadi terminləri seçib yazın və onları cümlədə işlədin.

9. NƏSİRƏDDİN TUSİ

XIII əsrdə yaşamış böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Nəsirəddin Tusinin başqa elm sahələri ilə yanaşı iqtisadi-nəzəri biliklər sahəsində də qiymətli fikir və ideyaları var. Böyük astronom, riyaziyyatçı və filosof N.Tusinin əsərlərində iqtisadi-nəzəri baxışlar yüksək dərəcədə öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlər iqtisadi fikrində Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri N.Tusinin (1201-1274) xüsusi yeri vardır. Onun məşhur «Əxlaqi-Nasiri» (1232-1233) əsərindəki iqtisadi məsələlərin şərh və «Dövlət maliyyəsi haqqında traktat»ı onu həm də professional bir iqtisadçı hesab etməyə imkan verir.

N.Tusi özünün məşhur «Əxlaqi-Nasiri» əsərində elmlərin təsnifatını, predmetini və metodlarını vermiş və onların ictimai-iqtisadi həyatın öyrənilməsindəki rolunu göstərmişdir.

N.Tusi ilk dəfə olaraq insanların iqtisadi münasibətlərini öyrənən elmin obyektini müəyyənləşdirmişdir. O, «İctimaiyyat» adlandırdığı elmin mövzusu iqtisadiyyatı və onu əks etdirən hadisə və prosesləri öyrənməkdə görür.

N.Tusi iqtisad elminin predmetini müəyyən etmişdir. O, iqtisad elminə «istehsalı ən kamil təşkil edən insanlar münasibəti sistemi» kimi tərif vermişdir. O, pulun dəyəri ilə əmtənin dəyəri arasındakı əlaqəni düzgün aydınlaşdırıb bilmişdir ki, bu da onun dərin iqtisadi təfəkkürə malik olmasından xəbər verir. N.Tusi yazır: «Pulun dəyişdirilməsi və ya fənaya getməsi mal və ərzaq əldə etmək üçün sərf edilmiş əmək və zəhmətin itirilməsi və ya hədəyə getməsi kimi olar».

Tarixi mənbələrdən görüldüyü kimi, N.Tusi çox qarışıq, mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə yaşayıb-yaratmışdır. O, 1201-ci ildə Tusda doğulmuş və 1274-cü ildə Bağdadda vəfat etmişdir. Onun elmi irsinin tədqiqatçıları N.Tusinin türk mənşəli olduğunu və Həmədan şəhərindən Tusa köçdüklərini göstərirlər. Zəngin biliyə, iti hafizəyə malik olan N.Tusi elmin müxtəlif sahələri üzrə onlarca əsər yazmışdır.

N.Tusinin başlıca iqtisadi-nəzəri görüşlərini əks etdirən «Əxlaqi-Nasiri» əsəri cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və idarəetmə məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu əsərdə o, xüsusi bir ustalılıqla fəlsəfi, əxlaqi və iqtisadi kateqoriya və anlayışlara konkret təriflər vermiş, onların cəmiyyətin və insanın həyatında tutduğu yeri və oynadığı rolu aydınlaşdırmağa çalışmışdır.

O, əsərlərində idarəetmə, onun forma və üsullarına da geniş yer vermişdir. Cəmiyyətin, ölkənin idarə edilməsini insanların və müxtəlif təbəqələrin arasında qarşılıqlı və ahəngdar müvazinət yaradılmasında görən N.Tusi elmə, hikmətə və ədalətə əsaslanan idarəetmə elmini dərin incəliklərə malik olan insanların həyatı üçün çox önəmli bir elm hesab edir.

N.Tusinin ən böyük xidməti iqtisadiyyatı öyrənən elmin mövzusu, yeri və cəmiyyətin tərəqqisində rolu haqqında yürütdüyü nəzəri fikirlərdir. O, ayrılıqda iqtisadi elm anlayışını işlətmir. Lakin iqtisadiyyatı «İctimaiyyat» adlandırdığı elmin tədqiqat obyektini hesab edir. O, bu haqda yazır: «Bu elm (ictimaiyyat) hamının xeyrinə olan birgə əməyin həqiqi və ümumi inkişafı haqqında nəzəriyyədir. Bu elmin obyektini (mövzusu) ictimai əməklə birləşən və beləliklə, istehsalı kamil təşkil edən insanlar münasibəti sistemidir.

Onun iqtisad elminin predmetinə verdiyi bu tərif çox müasir və bu gün bizim də vərdiş etdiyimiz, öyrəndiyimiz nəzəri anlayışa uyğundur.

N.Tusi cəmiyyətin və dövlətin həyatında mühüm əməli əhəmiyyət kəsb edən maliyyə, mühasiblik və başqa sənət sahələrinin də vəzifələrini açıqlamışdır. O, dövlət xəzinəsinin gəlirləri və xərclərinin müəyyən edilməsində, uçot və nəzarətin həyata keçirilməsində maliyyəçilərin və mühasiblərin xüsusi rolu olduğunu qeyd edir. O bildirir ki, bu qəbildən olan bilik və vəzifə sahibləri əhalidən alınan vergilərin miqdarına, dərəcə və ödənilməsi qaydalarına düzgün əməl etməli və bunları ədalət qanunları əsasında həyata keçirməlidirlər.

N.Tusin in cəmiyyətin ictimai-iqtisadi münasibətləri haqqındakı görüşləri bununla məhdudlaşmır. O, cəmiyyətdə istehsal, təkrar istehsal, bölgü və istehlak məsələlərinə, insanlar və ictimai təbəqələr arasında yaranan münasibətlərə, onların tənzimi və idarə edilməsi məsələsinə də toxunur. Alim istehsalla istehlak arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, bütövlüyü düzgün qavramışdır.

Beləliklə, N.Tusin in «Əxlaqi-Nasiri» və «Maliyyə haqqında traktat» əsərləri bariz şəkildə sübut edir ki, o, Azərbaycan və dünya iqtisadi fikir tarixində mühüm yer tutan mütəfəkkir alim və dövrünün (XIII əsr) böyük iqtisadçısıdır.

Lügət

nəzəri biliklər – теоретические знания
mütəfəkkir – мыслитель
maliyyə - финансы
mühasiblik – бухгалтерия
təkrar istehsal – повторное производство
istehlak – потребление

Çalışmalar

1. Mətndəki iqtisadi terminləri seçib yazın və onları rus dilinə tərcümə edin.

2. N.Tusin in «Əxlaqi-Nasiri» və «Maliyyə haqqında traktat» adlı əsərlərində nədən söhbət gedir?

3. Mətnə aid suallar tərtib edin və həmin suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.

4. Bir neçə təyini söz birləşməsini mətndən seçib yazın.

10. İMADƏDDİN NƏSİMİ (1369-1417)

Görkəmli Azərbaycan şairi Nəsiminin yaradıcılığı ədəbiyyat və ictimai fikir tariximizdə yeni bir mərhələ təşkil edir. Ana dilində ilk dəfə olaraq qiymətli bədii-fəlsəfi şeirlər yazan şair yüksək təfəkkürü və zəkası ilə sənətin zirvələrinə ucalmışdır. Onun əsl adı Seyid Əlidir. Şamaxıda sənətkar ailəsində dünyaya gəlmişdir. Nəsimi çox gənc yaşlarında mükəmməl təhsil almış, orta əsrlərin əsas elmlərinə dərinlən yiyələnmişdir. O, ana dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərini elə mükəmməl öyrənmişdi ki, bu dillərin üçündə də çox dəyərli, diqqətəlayiq bədii əsərlər yarada bilmişdir.

Nəsimi hələ gənclik illərindən Yaxın Şərqdə geniş yayılmış təriqətlərlə maraqlanmış, mütəfəkkir sənətkarların əsərlərini dərinlən öyrənmişdir. X əsrdə yaşamış məşhur sufi şeyxi Həllac Mənsur ibn Hüseynin görüşlərinə rəğbət bəsləyən şair ilk şeirlərini «Hüseyni», «Seyyid Hüseyni», «Seyyid» təxəllüsləri ilə yazmışdır. Sonralar o, hürufiliyə meyil göstərərək, bu təriqətin əsasını qoyan Şeyx Fəzlullah Nəiminin görüşlərini qəbul etmiş və onun adına uyğun təxəllüs seçərək, «Nəsimi» təxəllüsü ilə şeirlər yazmağa başlamışdır. Beləliklə, şairin dünyagörüşü və bədii istedadı Şərqi iki məşhur dini-fəlsəfi təriqəti olan sufizm və hürufiliyin təsiri altında inkişaf edib formalaşmışdır.

Nəsimi özündən sonrakı nəsillər üçün zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Şairin yaradıcılığı rəngarəng və mənəlidir. O, Azərbaycan və fars dillərində seir divanları yaratmışdır. Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə olaraq qəzələ yeni fəlsəfi məzmun gətirən bir sənətkardır. Ümumiyyətlə, onun yaradıcılığını şərti olaraq iki hissəyə ayırmaq olar: a) şairin sufi-hürufi şeirləri; b) dünyəvi şeirləri. İstər fəlsəfi, istərsə də dünyəvi əsərlərində o, insanın əqli, mənəvi böyüklüyünü, onun gözəlliyini, sevincini və könül sarsıntılarını vəsf etmişdir. Nəsiminin fikrincə, dünyanın ən dəyərli incisi, gövhəri insandır. O,

insanı yetkin, azad, xoşbəxt görmək istəyir, əsərlərində insanları sadə, səxavətli, səbirli olmağa səsləyir, pis əməllərdən əl çəkməyə, yalan, böhtan, qeybət və paxılıqdan uzaqlaşmağa, həyatı gözəllikləri duymağa çağırırdı. Öz əqidəsinə görə hakim qüvvələr və din xadimləri tərəfindən təqiblərə məruz qalan Nəsiminin dinsiz, kafir elan edilməsinə baxmayaraq, xalq ona həmişə böyük məhəbbət bəsləmiş, adı dillər əzbəri olmuş, haqqında dastanlar, nəğmələr qoşulmuşdur. Dərisi soyulmaqla edam edilən Nəsiminin adı Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində qorxmazlıq, fədakarlıq, mübarizlik, sədaqət rəmzinə çevrilmişdir.

İMADƏDDİN NƏSİMİ **DİLBƏRA, MƏN SƏNDƏN AYRI...**

Dilbərə, mən səndən ayrı təndə¹ canı neylərəm?
Tacü-təxtü, mülkü-malü, xanimanı² neylərəm?

İstərəm vəsli-camalın³ ta qılam⁴ dərdə dəvə⁵,
Mən sənin bimarınəm⁶, özgə dəvanı neylərəm?

Ey müsəlmanlar, bilin kim yar ilən xoşdur cahan
Çunki yardan ayrı düşdüm, bu cahanı neylərəm?

Çox dualar qılmışam mən xalığın⁷ dərgahına,
Çün muradım⁸ hasil olmaz⁹, mən duanı neylərəm?

Dilbər aydır, ey Nəsimi, sabir¹⁰ ol, qılma fəğan¹¹,
Mən bu gün səbr eyləsəm, danla¹² fəğanı neylərəm?

Çətin sözlərin izahı:

1. tən – bədən; 2. xaniman – ev-eşik; 3. vəsli-camal – camala, gözəlliyə yetmək, çatmaq;
4. qılmaq-etmək; 5. dəva-dərman; 6. bimar-xəstə; 7. xaliq-yaradan, allah; 8. murad-arzu, istək; 9. hasil olmaq-yerinə yetmək; 10. sabir-səbirli; 11. fəğan- ah-nalə; 12. dan- səhər, sübh tezdən.

Lügət

təfəkkür – мышление
zəka – ум, одоренность
sənətkar – ремесленник
dünyəvi – светский, мировой
təriqət - секта
könül sarsıntıları – душевные колебания

Çalışmalar

1. «Zəka, dünyaya gəlmək, qiymətli, gənc, xoşbəxt» sözlərinin sinonimlərini tapıb

yazın.

2. Nəsimi özündən sonrakı nəsillər üçün zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Şairin yaradıcılığı rəngarəng və mənalıdır. O, Azərbaycan və fars dillərində seir divanları yaratmışdır. Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə olaraq qəzələ yeni fəlsəfi məzmun gətirən bir sənətkardır *by abzası rus dilinə tərcümə edin.*

3. Plan tərtib edib mətnin məzmununu danışın.

4. Lügətdəki sözlərdən bir neçəsini cümlədə işlədin.

11. ŞAH İSMAYIL XƏTAYI (1486-1524)

Şah İsmayıl Xətayi Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaradıcısı, görkəmli şair, tariximizdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə yüksəldən bir şəxsiyyətdir. O, Ərdəbil şəhərində nüfuzlu bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Çətin, keşməkeşli, lakin şərəfli bir həyat yolu keçmişdir. İsmayıl 15 yaşında ikən şahlıq taxtına çıxmış, Azərbaycanı birləşdirərək vahid dövlət yaratmışdır. Hakimiyyətə gələrkən çox çətin sınaqlardan keçmiş, ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi və mədəni inkişafı üçün böyük işlər görmüşdür.

Ş.İ.Xətayi vəsiyyətlərinin birində deyirdi ki, ey türk oğulları, bir ovuc torpağımızı dünyanın var-dövlətinə, dilinizin bir sözünü ləl-cəvahirata dəyişməyin, onları qoruyun və sonrakı nəsillərə çatdırın.

Şah İsmayıl qüdrətli bir şair idi. «Xətayi» təxəllüsü ilə seirlər yazırdı. Onun yaradıcılığı ədəbiyyat tariximizdə xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Xətayi ədəbi irsi sadəliyi, aydınlığı və səmimiyyəti ilə seçilir. Az yaşamasına, vaxtının çoxunu dövlət işlərinə sərf etməsinə baxmayaraq, o, zəngin və rəngarəng bir ədəbi irs yaratmışdır. Xətayi həm əruz, həm heca vəznində, həm epik, həm də lirik janrlarda əsərlər yazmışdır. Onun şeirlər divanı, «Nəsihətnamə» və «Dəhnamə» məsnəviləri klassik seirimizin gözəl və kamil örnəkləridir. Qeyd etmək lazımdır ki, heca vəznli şeiri ilk dəfə olaraq divan ədəbiyyatına gətirən Xətayi bədii yaradıcılıqda xalq şeiri ənənələrinə üstünlük vermiş, öz divanına klassik üslubda yazılmış şeirlərlə yanaşı, qoşma, gəraylı, varsağı, bayatı və şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrlarında yazdığı əsərlərini də daxil etmişdir.

Xətayi lirik şeirlərlə bərabər, epik əsərlər də yaratmışdır. Onun «Nəsihətnamə» məsnəvisi fəlsəfi bir əsər olmaqla yanaşı, insan haqqında humanist düşüncələri əks etdirir. Şairin nəsihətləri dərin insanpərvərliyi ilə seçilir. Əsərdə irəli sürülən

müdrük, ağıllı nəsihətlər, faydalı öyüdlər bu gün də gənclərimizin təlim-təربiyəsində mühüm rol oynaya bilər.

«Dəhnamə» məsnəvisini şair 1506-cı ildə 20 yaşında ikən yazıb bitirmişdir. Bu əsər onun həcmcə ən böyük və sanballı əsəridir. «Dəhnamə» on məktub deməkdir. Poema hər şeydən əvvəl real insani məhəbbəti əks etdirən əsər kimi diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda «Dəhnamə» ana dilində yazılmış ilk poemalardan biri kimi istər məzmun, istərsə də sənətkarlıq və dil baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qısa ömrü ərzində qılıncla qələmi birləşdirərək zirvələrə ucalan Şah İsmayıl Xətayi öz ölməz poeziyası ilə ədəbiyyatımızı forma və məzmunca zənginləşdirmiş, özündən sonra yaşamış sənətkarların yaradıcılığına güclü təsir göstərmişdir.

XƏTAYI VARSAĞI

Qaibdən dəli göründüm,?
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.
Bizi sevib-sevindirdin,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.
İki can idik, birləşdik,
Məhəbbət qapısını açdıq,
Şükür, didara¹ yetişdik,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.
Üstümü zə yol uğraddın²,
Gövhər aldın, gövhər satdın,
Ərliyini isbat etdin,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.
Bir ağacda güllər bitər,
Dalında³ bülbüllər ötər,
Şahıma bərgüzar⁴ gedər,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.

Böylə, Şah Xətayim, böylə,
Pirim dəstur⁵ versin, söylə,
Şaha məndən niyaz eylə,
Dədəm, xoş gəldin, xoş gəldin.

Çətin sözlərin izahı

1. didar- görüş, ziyarət; 2. uğratmaq-yönəltmək, gətirmək; 3 dal-budaq;
4. bərgüzar- tərəf, qarşı; 5. dəstur -göstəriş.

Lügət

nüfuzlu – влиятельный
vəsiyyət – завет, завещание, заповедь
məsnəvi – поэма

Çalışmalar

1. “Dil” sözü ilə əlaqədar bildiyiniz sabit (frazeoloji) birləşmələri yazın.
Nümunə: dilə tutmaq...
2. Tərkibində Azərbaycan dili üçün spesifik səslər olan isimləri seçib yazın.
3. Mətnədən əvəzliyin məna növlərinə aid misallar göstərin.
4. Mətnədən olan fellərin quruluşca növünü müəyyənləşdirin.

12. MƏHƏMMƏD FÜZULİ (1494-1556)

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbi dilinin inkişafında müstəsna xidməti olan misilsiz bir sənətkardır. Fars və ərəb dillərində də dəyərli əsərlər yaradan şair ən sanbalı əsərlərini doğma ana dili olan Azərbaycan dilində yazmışdır. Füzuli klassik Şərq şeirinin müxtəlif janrlarında bənzərsiz bədii xüsusiyyətlərə malik əsərlər yaratmışdır ki, bunlar Azərbaycan xalqının əvəzolunmaz mənəvi sərvətidir.

Məhəmməd Süleyman oğlu Füzuli Bağdad yaxınlığındakı Kərbəla şəhərində anadan olmuşdur. Mənbələrdə onun əslinin oğuz türklərinin Bayat soyundan olduğu göstərilir. Füzulinin ulu babaları Teymurun yürüşləri zamanı Azərbaycandan İraqa köçürülənlərdən olmuşlar. Atasını Süleyman dövrünün açıq fikirli adamlarından biri olduğundan, oğluna mükəmməl təhsil vermişdi. Füzuli ilk şeirlərini hələ mədrəsə tələbəsi ikən yazmışdır. O, zəmanəsinin bütün elmləri ilə maraqlanmış, tarix, fəlsəfə, astronomiya, riyaziyyat, məntiq və başqa elmləri dərinləndirən mənimsəmişdir. Ana dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl öyrənməsi sayəsində Şərq xalqlarının mədəniyyəti ilə yaxından tanış ola bilmişdir. Onun mütəfəkkir bir sənətkar kimi yetişməsində fəlsəfi fikir tarixinə dərinləndirən bələd olması, Xaqani, Nizami, Nəsimi, Cami və Nəvai kimi qüdrətli söz ustalarının ədəbi irsini mükəmməl bilməsi də böyük rol oynamışdır.

40 ildən artıq bədii yaradıcılıqla məşğul olan Füzulinin ədəbi irsinə onun Azərbaycan dilində yazılmış «Divan»ı, farsca «Divan»ı, Azərbaycan, fars və ərəbcə qəsidələrdən ibarət «Divan»ı, «Leyli və Məcnun», «Bəngü-Badə», «Yeddi cam» poemaları, «Şikayətnamə», «Rindü Zahid», «Səhhət və Məraz» («Sağlamlıq və Xəstəlik») adlı nəsr əsərləri, «Hədisi-ərbəin» («Qırx hədis»), «Hədiqətüs-süəda» («Xoşbəxtlər bağçası») kimi

tərcümələri, «Mətləül-etiqađ» («İnamın başlanğıcı») kimi ərəb dilində yazılmış elmi-fəlsəfi əsəri daxildir.

Füzulinin ədəbi irsində qəzəl janrı xüsusi yer tutur. Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəlin ən gözəl, ən yetkin nümunələrini Füzuli yaratmışdır. Onun qəzəllərinin əsas mövzusu məhəbbətdir. Füzuli qəzəllərinin lirik qəhrəmanı vəfalı və sədaqətli aşıqdır. O, eşqdə Məcnundan da üstün olduğunu iftixar hissi ilə bildirir:

Məndə Məcnundan füzun aşıqlıq istedadı var,
Aşıqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var...

Füzuli yaradıcılığında aşıqanə qəzəllərin əksəriyyət təşkil etməsinə baxmayaraq, ictimai və fəlsəfi məzmunlu qəzəllər də burada mühüm yer tutur.

Şairin qəsidələri ayrıca bir divanda toplanmışdır. Bu qəsidələrin 43-ü azərbaycanca, 30-u farsca, 12-si ərəbcə yazılmışdır. Füzulinin qəsidələri məzmun və formaca rəngarəngdir. Onun ana dilində yazılmış «Su», «Gül», «Xəncər», «Qələm», «Eylər» rədifli qəsidələri öz romantik obrazları, qafiyə və bənzətmələrin əlvanlığı, bir sözlə, yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir.

«Leyli və Məcnun» poeması Füzuli yaradıcılığında müstəsna əhəmiyyətə malik olan bir əsərdir. Əsər 1537-ci ildə yazılmış və Türkiyə hökmdarı Sultan Süleyman Qanuniyə ithaf edilmişdir. İncə lirizm, dərin ictimai-fəlsəfi məzmun, qeyri-adi sənətkarlıq xüsusiyyətləri bu poemanı dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən biri kimi qiymətləndirməyə haqq qazandırır. Ümumiyyətlə, Füzulinin «Leyli və Məcnun»u XX əsrə qədər bu mövzuda Azərbaycan dilində yazılmış əsərlər arasında misli-bərabəri olmayan bir sənət incisidir.

Füzuli böyük şair olmaqla yanaşı, bir sıra elmi-fəlsəfi əsərlərin də müəllifidir. Şairin dünyagörüşü onun «Mətləül-etiqađ» əsərində öz parlaq əksini tapmışdır. Bu əsərdə Hindistan, İran, İraq və Azərbaycanın qədim fəlsəfəsinin təhlili ilə bərabər, Heraklit, Platon, Aristotel, Pifaqor və başqa alimlərin adı ilə

təmsil olunan antik fəlsəfə haqqında məlumatlara da rast gəlinir.

Füzulinin şöhrəti hələ onun öz sağlığında Azərbaycan sərhədlərini aşaraq Şərqi müxtəlif ölkələrinə yayılmışdı. Yaxın Şərqi bir çox güdrətli sənətkarları Füzuli ədəbi məktəbindən bəhrələnərək, şairin ənənələrini davam etdirmişlər. Füzulinin ədəbi irsi bu gün də dünya alimləri tərəfindən tədqiq olunur.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ EY HƏKİM

Eşqdən canımda bir pünhan¹ mərəz² var, ey həkim!
Xəlqə pünhan dərdim izhar³ etmə, zinhar⁴, ey həkim!

Var bir dərdim ki, çox dərmandan artıqdır mənə,
Qoy məni dərdimlə, dərman eyləmə, var⁵, ey həkim!

Gər basıb əl nəbzimə, təşxis⁶ qılсан⁷ dərdimi,
Al əmanət, qılma hər bidərdə izhar, ey həkim!

Gəl mənim tədbiri-bihudəmdə⁸ sən bir səy qıl
Kim, olam bu dərdə artıqraq giriftar⁹, ey həkim!

Gör tənü¹⁰ –üryan¹¹ ilə əhvalımı hicran günü,
Var imiş ruzi¹² -qiyamət, qılma inkar, ey həkim!

Çəkməyincə çareyi-dərdimdə zəhmət bilmədin
Kim, olur dərmani-dərde-eşq¹³ dişvar¹⁴, ey həkim!

Rənc¹⁵ çəkmə, səhhət¹⁶, ümmidin Füzulidən götür
Kim, qəbuli-səhhət etməz böylə bimar¹⁷, ey həkim!

Çətin sözlərin izahı:

1 pünhan - gizli; 2 mərəz-xəstəlik; 3 izhar-aşkar; 4 zinhar-aman; 5 var-get; 6 tərxis-aşkar; 7 qılmaq-etmək; 8 tədbiri-bihudə-əbəs, havayı tədbir; 9 giriftar-tutulma;

10 tən-bədən; 11 üryan-çılpaq; 12 ruz-gün; 1. dərmani-dərdir-eşq - eşq dərdirinin dərmanı; 14 dişvar-çətin; 15 rənc-zəhmət; 16 səhhət-sağlamlıq; 17 bimar-xəstə, çarəsiz.

MƏNİ CANDAN USANDIRDI...

Məni candan usandırdı¹, cəfadən yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?
Qamu bimarınə² canan dəvayi-dərd³ edər ehsan,
Neçin qılmaz mənə dərman, məni bimar sanmazmı?
Qəmim pünhan⁴ tutardım mən, dedilər yarə qıl rövşən,
Desəm ol bivəfa bilməm, inanarmı, inanmazmı?
Şəbi-hicran⁵ yanar canım, tökər qan çeşmi-giryanım⁶,
Oyadar xəlqi əfqanım⁷, qara bəxtim oyanmazmı?
Güli-ruxsarına⁸ qarşu gözümdən qanlı axar su,
Həbibim⁹, fəslü güldür bu, axar sular bulanmazmı?
Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil, səni görcək utanmazmı?
Füzuli rindü-şeydadır¹⁰, həmişə xəlqə rüsvadır,
Sorun kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?

Çətin sözlərin izahı:

1 usandıрмаq-bezdirmək; 2 bimar-xəstə; 3 dəvayi-dərd—dərdə əlac; 4 pünhan-gizli; 5 şəbi-hicran— ayrılıq gecəsi; 6 çeşmi-giryan—aglar göz; 7 əfqan— ah-nalə, fəryad;

8 güli-ruxsar— gül üzünü, gül çöhrəli; 9 həbib-dost; 10 rindü-şeyda— dəlicəsinə sevən aşıq.

Çalışmalar

1. Mətnin birinci abzasını rus dilinə tərcümə edin.
2. Sonuncu abzasdakı cümlələri sintaktik təhlil edin.
3. Təyini söz birləşmələrini seçin və onlara aid cümlələr yazın.
4. Mətndəki sayların növünü müəyyənləşdirin.

13. QARABAĞ XANLIĞI

Qarabağ xanlığının yaradıcısı Pənahəli xan Cavanşirlər soyundan idi. Cavanşirlər, əsasən, Qarabağ ərazisində məskunlaşdılar. “Qarabağnamə” əsərinin müəllifləri yazırlar ki, onun ata-babası məşhur, tanınmış, varlı adamlar idilər. Pənahəli xan Nadir xanın hakimiyyəti dövründə qulluğa götürülmüşdü. Lakin tezliklə o, İran zülmkarlarına xidmətdən imtina etdi, ətrafına tərəfdarlar toplayaraq, Qarabağda hakimiyyəti ələ keçirmək uğrunda mübarizəyə girişdi. Nadir şahın vəfatından sonra Pənahəli xan Qarabağda hakimiyyəti ələ keçirdi. Vaxtilə bu soyların xeyli hissəsi Nadir şah tərəfindən Xorasana köçürülmüşdü. Pənahəli xan onları geriye, Qarabağa qaytardı. O, Qarabağ mülklərini özünə tabe etdi, çar camaatı ilə qohum oldu. Pənahəli xan İran və düşmən olan digər feodallardan müdafiə olunmaq üçün Bayat qalasını tikdirdi. Qısa müddət ərzində burada bazar, məscid, hamam və evlər tikdirib, ailəsini, bir çox sənətkar ailələrini buraya köçürtdü.

Bayat qalasının tikilməsi, Qarabağ xanlığının güclənməsi Azərbaycan xanlarını narahat etdi. Hacı Çələbi xan Bayat qalasını mühasirəyə aldı, lakin Pənahəli xana qalib gələ bilməyərək geri çəkilməli oldu. Bir yandan İranda bir-birini əvəz edən padşahlıq iddiasında olanların, digər tərəfdən isə Azərbaycan xanlarının Qarabağa yürüşləri Pənahəli xanı yeni, daha möhkəm bir qala tikdirməyə məcbur etdi. Dağlar qoynunda, əlçatmaz yerdə Şuşakənd yaxınlığında bir qala ucaldı. Bu qala əvvəl onu ucaltmış xanın adı ilə Pənahabad, sonra isə Şuşa adlandırıldı.

İstər Şuşa qalası tikilən illərdə, istərsə də ondan sonra Qarabağ bir neçə dəfə hücumə məruz qaldı. Lakin Qarabağ xanlığı nəinki öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi, hətta sərhədlərini genişləndirdi. 1751-ci ildə Məhəmməd Həsən xan Qacar Şuşanı almaq, Qarabağ xanlığını özünə tabe etdirmək məqsədilə Qarabağ üzərinə yeridi. Lakin o, Şuşanı mühasirəyə almağa cəhd etmədi. Məhəmməd Həsən xan bir aya qədər Qa-

rabağda qaldıqdan sonra İranda Kərim xan Zəndin güclənməsi xəbərini alıb təcili geri döndü. O, geriye qayıdarkən o qədər tələsdə ki, özü ilə gətirdiyi topları düşərgədə qoyub getdi. Bu toplar Pənahəli xanın sərəncamına keçdi. Qarabağın başı üzərində təhlükə bununla sovuşmadı. Cənubi Azərbaycanda hakimiyyətə yiyələnmiş Fətəli xan Əfşar Pənahəli xandan tabe olmağı tələb etdi, lakin rədd cavabı aldı. Fətəli xan Qarabağ üzərinə qoşun yeritdi və Şuşadan bir qədər aralı düşərgə saldı. Nəhayət, o, Qarabağ xanı ilə sülh müqaviləsi bağlayıb geri döndü.

(Mahmud İsmayılın “Azərbaycan tarixi” kitabından).

Lügət

soy – фамилия, род

Xorasana köçürülmüşdülər – были переселены в

Хорасан

müdafiə olunmaq – защищаться

hücuma məruz qaldı – был подвергнут нападению

tabe olmadı – не подчинился

Qarabağın başı üzərində təhlükə bununla sovuşmadı –

этим не миновало опасность над Карабахом

Çalışmalar

1. Mətnin məzmununu danışmağa çalışın.

2. Təsvirlənmiş fəalləri tapıb, növünü müəyyənləşdirin.

3. Aşağıdakı fəllərin həm təsdiq, həm də inkar formalarını cümlələrdə işlədin: yaz, ucal, köç, tik, qaytar, tanı və s.

4. Mətnə aid sullar tərtib edin.

14. MOLLA PƏNAH VAQIF (1717-1797)

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri Molla Pənah Vaqifdir. O, siyasi və ədəbi fəaliyyətinə görə əsrin ən qabaqcıl şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Vaqifin yaradıcılığı ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi istiqamətin uğurlu başlanğıcı kimi dəyərləndirilir, çünki onun yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeirində yeni bir dövr, yeni bir mərhələ başlanır.

Molla Pənah Vaqif Qazaxın Qıraq Salahlı kəndində doğulmuşdur. Vaqif uşaqlıq və gənclik illərində mükəmməl təhsil almış, o cümlədən dövrünün görkəmli ziyalısı Şəfi Əfəndinin yanında oxumuşdur.

1759-cu ildə Gürcüstan sərhədində baş verən siyasi qarışıqlıqlar nəticəsində bir çox kəndlərin əhalisi Qazaxı tərk edir. Vaqif də ailəsi ilə birlikdə buradan köçür. Bir müddət Tərtərsardarda yaşayıb, sonra Şuşaya gəlir. Vaqif Qazaxı tərk edəndə onun artıq 42 yaşı var idi. Bu isə o deməkdir ki, Vaqif hələ Qazaxda olduğu vaxtlarda bir şair və ziyalı kimi yetkinləşmişdi. Şuşada o, müəllimliklə məşğul olsa da, tez bir zamanda istedadlı, gözəl bir şair və müdrik bir ziyalı kimi məşhurlaşır. Vaqifin bu şöhrətindən xəbər tutan Qarabağ xanı İbrahim xan onu saraya dəvət edir. O, əvvəlcə eşik ağası, sonra isə uzun müddət xanlığın baş vəziri kimi fəaliyyət göstərir.

Vaqif Qarabağ sarayında çalışdığı illərdə İranda hakimiyyət Ağa Məhəmməd şah Qacarın əlinə keçir. Qafqazın bir hissəsini istila etmək fikrinə düşən Qacar Qarabağa hücum edir. Şuşanı 33 gün mühasirədə saxlasa da, məqsədinə nail ola bilmir. O, bir il sonra, yəni 1797-ci ildə böyük bir ordu ilə hücumu keçib, Şuşanı işğal edir. Bir çoxları kimi Vaqif də həbs edilir. Tezliklə Qacar xəyanət nəticəsində öldürülür və hakimiyyəti İbrahim xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir ələ keçirir. İranla ittifaq tərəfdarı olan yeni xan əmisinin tərəfdarlarını və həmfikirilərini aradan götürmək qərarına gəlir. 1797-ci ildə M.P. Vaqif oğlu ilə birlikdə edam edilir.

Vaqif poeziyasının ən mühüm keyfiyyətlərindən biri nikbinlikdir. Şairin bütün əsərləri onun həyatsevər, şən və nikbin bir sənətkar olduğunu göstərir. Vaqifin yaradıcılığında qoşmalar üstünlük təşkil edir. Bu qoşmaların əsas mövzusu məhəbbətdir. Şairin əruz vəznində yazdığı şeirlərdən aydın olur ki, o, klassik ənənələrə uyğun yüksək səviyyəli əsərlər yaratmağa da qadir idi. Lakin bir sənətkar kimi onun yenilikçiliyi, orijinallığı və başqa xüsusiyyətləri heca vəznində, xalq şeiri formasında yazdığı qoşmalarda özünü daha aydın şəkildə göstərmişdir. Onun nikbinliyi, dilinin və üslubunun bənzərsizliyi də məhz heca vəznində yazılmış şeirlərində üzə çıxmışdır.

MOLLA PƏNAH VAQİF QOŞMA

Sərv boylum, bir çıx, görüm boyunu,
Onda qurban edim canı mən sənə.
Qaşlarının tağı qibləgahımdır,
Fəda¹ qılım din-imanı mən sənə.

Adam gərək görsün həqqi arada,
Hanı sənin kimi bir pərizadə².
Mələkdən də səni billəm ziyada³,
Tay etmənəm heç insanı mən sənə.

Baxmaq ilən doymaq olmur üzündən,
Danışanda şirin-şirin sözündən,
Onun üçün göz kəsmərəm gözündən
Müştaqam⁴, ey şəkər kanım, mən sənə.

Qaşa, gözə sürmə nə gözəl çəkdin,
Cilvələnilib zülfə həm seyqəl çəkdin?
Sən nə üçün axır məndən əl çəkdin?
Eyləməzdim bu gümanı mən sənə.

Gözəl sən tək belə şuxi-şən gərək,
Həmdəmi də həm özünə tən gərək,
Sənə Vaqif kimi dərd bilən gərək,
Layiq görməm hər nadanı⁵ mən sənə.

Çətin sözlərin izahı:

1 fəda -qurban; 2 pərizadə -kiçik pəri, gözəl; 3 ziyada -artıq, üstün; 4 müştaqam- arzulayan, həsrət çəkən; 5 nadan-qanmaz, anlamaz.

Lüğət

görkəmli- видный
məşhurlaşmaq – статья известным
vəzir – визир
mühasirə - окружение
həyatsevər – жизнерадостный, жизнелюбивый

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *Mətndəki qoşmaları seçib yazın.*
3. *Mətnə aid suallar tərtib edin.*
4. *Keçmiş zamana aid felləri seçin və onlardan cümlələr qurun.*

15. MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ (1812-1878)

Mirzə Fətəli Axundzadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə milli dramaturgiyanın və realist bədii nəsrin banisi kimi daxil olmuşdur. O, öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan və Yaxın Şər-q xalqlarının bədii fikrində yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdur.

Şərqdə və Avropada məşhur dramaturq və filosof kimi tanınmış M.F.Axundzadə Şəkidə dünyaya göz açmışdır. Fətəli iki yaşında ikən ailəsi əslən Cənubi Azərbaycandan olan atası Mirzə Məhəmmədağının təkidi ilə onun Təbrizin Xamnə qəsəbə-sindəki ata-baba yurduna köçür. Lakin ailə narazılıqları nəti-cəsində Fətəlinin anası ərindən ayrılır və Cənubi Azərbaycanın Qaracadağ mahalında yaşayan əmisi Axund Ələsgərin yanına gəlir. Beləliklə, 1821-ci ildən Fətəli anasının əmisi Axund Hacı Ələsgərin himayəsində yaşayır. İlk təhsilini mollaxanada alan Fətəli ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənir. 1825-ci ildə on-lar yenidən Şimali Azərbaycana qayıdırlar. 1833-cü ildə Fətəli Şəkidə açılmış ibtidai rus məktəbində bir il təhsil alır. 1834-cü ildə isə Tiflisə gedib, Qafqazın baş hakimi baron Rozenin dəf-tərxanasında işə düzəlir və 40 ildən çox burada Şərq dilləri üzrə tərcüməçi vəzifəsində çalışır.

M.F.Axundzadə yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. O, şeirlə-rini əsasən fars dilində yazmış və onları «Səbuhi» təxəllüsü ilə imzalamışdır. Onun ilk böyük əsəri rus şairi Puşkinin ölümü münasibətilə yazılmış «Şərq poeması»dır. Əsər ilk dəfə 1837-ci ildə Moskvada çap olunmuşdur.

Mirzə Fətəli yaradıcılığa şeirlə başlasa da, 1850-1855-ci illər arasında yazdığı altı ölməz komediya ilə Azərbaycan ədə-biyyatı tarixində yeni bir ədəbi janrın əsasını qoymuş və milli dramaturgiyamızın banisi kimi şöhrətlənmişdir. Onun bu əsər-ləri hətta Orta və Yaxın Şərq ölkələrində dramaturgiyanın ya-ranmasına və inkişafına böyük təsir göstərmişdir. M.F.Axund-

zadə «Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər», «Hekayəti-müs-yö Jordan və dərviş Məstəli şah» (1850), «Hekayəti-Xırs qul-durbasan», «Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran» (1851), «Hacı Qara» və «Mürafə vəkəllərinin hekayəti» (1855) komediyala-rında avamlığı, fırlıdaqılığı, xəsisliyi, ədalətsizliyi ifşa etmiş-dir. Bu əsərlərə görə avropalılar onu «Azərbaycanın Molyeri» adlandırmışlar.

M.F.Axundzadə «Aldanmış kəvakib» (1857) əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni tipli bədii nəsrin, müasir povest janrının əsasını qoymuşdur. Onun 1865-ci ildə tamamladığı «Kəmalüddövlə məktubları» adlı əsəri isə çox qiymətli və ciddi bir fəlsəfi traktatdır. Şübhəsiz, bütün bunlar göstərir ki, M.F.Axundzadə xalqımızın tarixinə qüdrətli bir şair, dramaturq, filosof və görkəmli ictimai xadim kimi daxil olmuşdur.

M.F.AXUNDOV **A.S.PUŞKİNİN ÖLÜMÜNƏ ŞƏRQ POEMASI** (*bir parça*)

Ey dünyadan bixəbər, söylə görüm, məgər sən
Yatıb qəflət içində bir söz eşitməmişən
Şairlər məclisinin o böyük başçısından?
O Puşkin ki, şeirdən nəqşlər vuran zaman,
Sanasan söz mülkünə bir ilk bahar gələrdi,
Şəninə hər tərəfdən təriflər yüksələrdi.
Ah, o dəmlər, a dostum, Lomonosov, deyirlər,
Ülvi bir gözəlliklə yazıb inci şeirlər.
Şeiriyyət dünyasını bəzəmişsə də, lakin
Puşkinin quş xəyalı olmuş o yerdə sakin.
Əgər şeir mülkünü Derjavın tutmuşsa da,
Puşkin cavan yaşından sahib olmuş bu ada...
Ah, hələ Karamzinin o bilik badəsini,
Onun ümmanlar kimi dərin ifadəsini
Puşkin almış əlindən, içib yetirmiş sona.
Onun can yuvasından ruh quşu uçdu, getdi,

Qocaları, gəncləri dərdə, qəmə qərq etdi.
Budur, Rusiya torpağı ürəyində qəm, qubar,
Ümitsizlik içində göz yaşı töküb ağlar:
“Ey bir cani qatilin alçaq əlilə ölən!
Sən dünya dostlarınla kədsinsə də ülfəti
Qoy sənə həmdəm olsun göydə haqqın rəhməti!”
“Bağçasaray fontanı”, budur, bir cüt gülündən
Qəbrinin torpağına Bağçasaray elindən
Xoş ətirilər göndərir baharın dan yelilə.
Bu xəbərlə ağlayan qoca, ağsaçlı Qafqaz,
Bahar buludları tək gözləri yaşlı Qafqaz
Sənə matəm saxlayır Səbuhinin şeirilə.

Çalışmalar

1. Mətdəki felləri quruluşca növlərinə görə qruplaşdırın.
2. Mətnə aid suallar tərtib edin.
3. “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”nda təyinləri tapıb, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin. Şeirdən bir parçanı əzbərləyin.
4. Mətdən 10 sözü kök və şəkilçiyə ayıraraq yazın.

16. MİRZƏ KAZIMBƏY (1802-1870)

Mirzə Məhəmməd Əli Hacı Qasım oğlu Kazimbəy 1802-ci ildə anadan olmuşdur. Quba xanlığının tarixinə aid materialdan görüldüyü kimi, onun üç əmisi Fətəli xanın sarayında vəzirlik etmiş, atası öz biliyi və nüfuzu sayəsində Şeyxülislam rütbəsinə yüksəlmişdi. Artıq 12 yaşında ikən M.Kazimbəy doğma ana dili ilə yanaşı ərəb və fars dillərinə də mükəmməl yiyələnmişdi. O, 17 yaşında «Ərəb dili qrammatikasına dair təcrübələr» adlı ilk elmi kitabını ərəb dilində yazıb başa çatdırmışdır.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının milli ucaqlarında baş verən bir sıra ictimai-siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq Kazimbəylər ailəsi Dərbəndi tərk etməli oldu. Kazimbəyin Həştərxana gəlməsi onun həyatında mühüm rol oynadı. O, burada az bir vaxt içərsində ingilis dilini mükəmməl öyrənərək, Avropa mədəniyyəti ilə maraqlanmağa başladı, müsəlman ilahiyyatçısı olmaq fikrindən əl çəkərək, nəzərlərini dünyəvi elmlərə istiqamətləndirirdi. 1826-cı ildən başlayaraq 24 yaşlı M.Kazimbəy Kazan Universitetində Şərq ədəbiyyatı tarixindən mühazirələr oxumağa başladı. «Kazanskiy vestnik» jurnalı yazırdı ki, «Mirzə Kazimbəyin «alimliyi» ən yüksək tərifə layiqdir».

Kazan Universitetində çalışdığı illərdə M.Kazimbəy ona dünya şöhrəti qazandıran «Kırım müharibəsinin tarixi», «Türk-tatar dilinin qrammatikası», «Uyğurlar haqqında», «Quranın bəzi surələrinin şərhə haqqında», «Firdovsi yaradıcılığı üzrə fars mifologiyası» və s. əsərlərini yaratmışdır. Bu tədqiqatların demək olar ki, hamısı dərhal Avropa dillərinə tərcümə olunmuş, dünya miqyasında böyük maraq və rəğbət doğurmuşdu.

1849-cu ildə M.Kazimbəy iyirmi ildən artıq çalışdığı Kazan Universiteti ilə vidalaşaraq Sankt-Peterburq Universitetinə keçdi. O, burada fars ədəbiyyatı kafedrasında öz

həmyerlisi, Azərbaycan filoloqlarından biri olan Mirzə Cəfər Topçubaşovu əvəz etdi. Peterburq dövrü M.Kazımbəyin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin ən coşğun dövrüdür. O, Peterburq Universitetində yeni fakültənin işinə rəhbərlik etməklə yanaşı «Dərbədnamə», «Müridizm və Şamil», «Bab və babilər», «İslam» və s. fundamental əsərlər yazır, şərq ədəbiyyatları tarixinə, müqayisəli dilçiliyə, etimologiyaya dair maraqlı məqalələr çap etdirir.

Müasirləri içərisində M.Kazımbəy öz ensiklopedik biliyi, maraq dairəsinin genişliyi ilə seçilirdi. Dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, fəlsəfə, pedaqogika, etika, etnoqrafiya, etimologiya, müsəlman hüququ, numizmatika, ədəbi tənqid, mifologiya - adların çəkdiyimiz bütün elm sahələrinə dair alimin bir-birindən sanballı tədqiqat əsərləri vardır.

Bilavasitə M.Kazımbəyin təşəbbüsü ilə Peterburq Universitetində 14 şərq dili üzrə mütəxəssis hazırlayan şərqşünaslıq fakültəsi açılmışdı. Elmə olan məhəbbət və fədakarlığı müasirləri arasında M.Kazımbəyə böyük hörmət və ehtiram qazandırmışdı.

Rus dilinin bütün incəliklərinə bələd olan M.Kazımbəy bu dilin ifadə imkanlarının genişliyini və zənginliyini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: «Rus dili zəngin dildir, soxcəhətlidir, ürəyəyatandır, güclüdür, ümumiyyətlə heyranedicidir». M.Kazımbəy rus dilinin təmizliyi, saflığı uğrunda ardıcıl mübarizə aparır, onun mənşəyi, etimologiyası ilə maraqlanırdı.

M.Kazımbəy rus xalqının istedadını, onun tərəqqiyə, intibaha coşğun meylini yüksək qiymətləndirirdi, Rusiyanı Şərqlə yaxınlaşdırmaq üçün əlindən gələni əsirgəmirdi.

Alim Azərbaycandan uzaqlarda yaşasa da, vətəni ilə əlaqələrini heç vaxt üzməmişdi. M.Kazımbəyin şəxsi kitabxanasında Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra qiymətli nümunələri bu günə qədər qorunub saxlanılmışdır. Burada Nizami «Xəmsə»sinin və Füzuli «Divan»ının müxtəlif nəşrləri və əlyazma nüsxələri, A.Bakıxanovun, M.F.Axundovun ki-

tbları, Azərbaycan tarixinə və ədəbiyyatına dair digər əlyazmaları və çap materialları vardır. O, 1833-cü ildə yazdığı «Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası» əsərində Azərbaycan dili qrammatikasına, materiallarına xüsusi yer ayırmışdır. Bir çox rus və Avropa türkoloqlarından fərqli olaraq M.Kazımbəy öz tədqiqatlarında «Azərbaycan dili» anlayışından istifadə edir, onu türk, yaxud tatar dili ilə eyniləşdirənlərə qarşı çıxırdı.

Alim Azərbaycan dilinin ifadə imkanlarının genişliyini və zənginliyini xüsusi nəzərə çarpdıraraq, onun türk dilləri içərisində ən zərif, məlahətli dil olduğunu göstərirdi. M.Kazımbəy azərbaycanca-rusca ilk lüğətin də yaradıcısıdır. O, Şərq klassiklərinin əsərlərini, o cümlədən Sədinin məşhur «Gülüstan» poemasını rus dilinə tərcümə etməklə yanaşı, rus ədəbiyyatının bir sıra nümunələrini, o cümlədən dahi rus şairi A.S.Puşkinin məşhur «Bağçasaray fantanı» poemasını Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Akademik Bartoldun dediyi kimi, «Rus şərqşünaslığının bütün bir dövrü Mirzə Kazımbəyin və onun yetişdirmələrinin adı ilə bağlıdır».

O, ingilis missionerlərinin təsiri ilə 1823-cü ilin iyul ayında Məhəmmədəli xristianlığı qəbul etdi və beləliklə, dö-nüb Aleksandr Kazımoviç oldu. Amma o, həyəcanını da gizlətmədən yazırdı: «...Əminəm ki, mənim dinimi danmağım atamı qəbrə sürükləyəcək... Atamın Dərbənddə düşməni çoxdur, eşitsələr ki, onun oğlu kafir olub, allaha dua edə-cəklər...» deyirdi.

Atası Hacı Qasım bu xəbəri eşitdikdən sonra, gecə-gündüz allaha yalvarır. Ata oğlunu yolundan azdırmış ingilis missionerlərini lənətlədi, missionerlərin evinə getməkdən zorla özünü saxladı. Hacı Qasım gecə-gündüz allaha yalvarır, peğəmbərləri, imamları köməyə çağırır, göylərdən imdad diləyirdi.

Nəhayət, oğlu ilə ata görüşür. Kazımbəyin qızı sonralar yazacaq: «Onlar uzun müddət ağladılar. Oğlunun öz di-

nindən üz döndərməsinə baxmayaraq ata ürəyinin övladına təbii bağlılığı qətiyyənlə azalmamışdı. Hacı Qasım daha oğlunu qınamırdı, ancaq tez-tez deyirdi ki, şeytan onun ürəyinə yol tapıb, yoxsa o, öz peyğəmbərindən və qoca atasından üz döndərməzdi».

Bu görüş haqqında Kazımbəy isə yazacaq: «Atam ayağa qalxdı ki, mənə öpsün, lakin birdən yadına nə isə düşmüş kimi dayandı. «Sən pak deyilsən, mən səni necə öpə billərəm?»». O, ikinci dəfə ayağa qalxdı, lakin yenə də bir qərara gələ bilməyib oturdu. Nəhayət, atalıq hissi onun ürəyindəki xurafat xofuna qalib gəldi, o mənə yaxınlaşıb məhəbbətlə gözlərimdən, alnımdan öpdü. Sonra isə gedib ağzını yudu. Çünki dodaqları öz napak oğluna toxunmuşdu...».

Ümumiyyətlə, ingilis missionerləri Mirzə Kazımbəyin daxilində gur bir məşəl kimi yanırdı, müsəlmanlığa inamı azalmışdı, həm də mollaların savadsızlığı, ikiüzlülüüyü onu çox narahat edirdi. Sonralar o, yazacaq, xristianlıq bir işıq kimi içimdə alışdı, nəhayət, «İncil»in qəlbimdə nur saçan qüdrətinə qarşı dura bilmədim.

Hacı Qasımın oğluna olan qəzəbi sakitləşmirdi. Odur ki, Məhəmmədəli atasına etiraz olaraq onun yadına saldı.

- Yox ata, yadımdan ki, çıxmayıb. Dərbənddə sən min bərdən cümə namazı vaxtı La-ilahə-illəllah deyirdin. Yüzlərcə müsəlman da sənin dediyini təkrar edirdi – Allah biridir... Mən də deyirdim, yenə də deyirəm. La-ilahə-illəllah. İslamdan üz döndərəndən də sonra deyirəm. Bütün insanları – ərəbləri də, farsları da, rusları da, biz azərbaycanlıları da o bir Allah yaradıb. Bəs niyə o bir Allah müsəlmanları bir-birinə qəddar düşməyə çevirdi? Allahınmı bunu etdi, ya Allahın bəndələrini? Qurana əl basıb deyirdin ki, ruslar bizə əmin-amanlıq gətiriblər. Bəs nə oldu? Həmin müsəlmanlar, üzünə durub dedilər ki, sən rusların düşmənisən. Səni Dərbənddən Həştərxana sürgün etdilər. Həmişə kasıblara, bədbəxtlərə əl tutardın, orucundan, namazından qalmazdın. İslamın yolunda canını qurban verməyə hazır idin... Bəs niyə

Allah səni bu günə qoydu? Evini dağıtdı, ailəni parçaladı? Nə idi sənin günahın? Allahmı səni bu günə qoydu? Yox! Sənin bədbəxt müsəlman bəndələrin... mən xalqı aldadan, onun saf qəlbini oynadan, xalqın hesabına varlanan mollalardan üz döndərmişəm, ata. Onların məclislərdə danışdıqları əfsanələrdən, cəfəngiyyatlardan üz döndərmişəm. Mollalar camaatı məclisə yığıb şahlara dua oxutdurur. Ağalar kəndləri yerlə yeksan etdirirlər, mollalar isə deyirlər ki, bu Allahın işidir. Qara camaat isə onlara inanaraq, zülm içində yaşayırlar. Bax elə belə işlərə görə mən müsəlmanlıqdan üz döndərdim.

Bütün bu ziddiyyətlərə baxmayaraq, onun zəngin elmi irsi bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

M.Kazımbəy Böyük Britaniya, İrlandiya, Fransa, Almaniya, Hollandiya, ABŞ akademiyaçılarının elmi üzvü, Peterburq və Kazan universitetlərinin əməkdar professoru, Rusiyanın bir çox elmi cəmiyyətlərinin fəxri üzvü seçilmişdir.

1870-ci ildə 68 yaşlı alim, Rusiya şərqşünaslığının ağsaqqalı öz dünyasını dəyişdi və Pavlovski qəbiristanlığında dəfn olundu.

Çalışmalar

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin və həmin suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.*
2. *Mətndəki sayları tapın və onların məna növlərini müəyyənləşdirin.*
3. *Mətndən fəlin təsriflənməyən formalarına aid misallar göstərin.*
4. *Sonuncu abzası rus dilinə tərcümə edin.*

17. AŞIQ ƏLƏSGƏR (1821 – 1926)

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Aşiq Ələsgər 1821-ci il martın 22-də anadan olmuşdur. Kasıb ailədə dünyaya göz açan Ələsgəri atası 13-14 yaşlarından Kərbəlayi Qurban adlı bir varlıya nökrə vermişdir.

Deyilənlərə görə, Səhnəbanıdan savayı övladı olmayan Kərbəlayi Qurban Ələsgərlə son dərəcə mülayim rəftar etmiş, hətta qızı ilə nökrə arasındakı məhəbbət dilə-ağza düşəndə belə, gənclərin məhəbbətinə qayğı ilə yanaşmış, onları evləndirmək fikrinə düşmüşdür.

Kərbəlayi Qurbanın qardaşı Pullu Məhərrəm arada qaratikan kimi bitmiş, Səhnəbanını güclə oğlu Mustafaya almışdır.

Hələ kiçik yaşlarından aşiq sənətinə böyük maraq göstərən, şeirlər qoşan Ələsgər daşa dəymiş sevgi acısını çox tez dadmış, öz uğursuz eşqinə ölməz nəğmələr söyləmişdir. «Köynəyinə», «İncimərəm», «Üzün bürümə», «Qanan ola», «Yavaş get», «Getmə, amandı», «Yetmədi», «Dönübdü» kimi əsərlər ilk məhəbbətin ağrı-acısından doğmuş, dahi saz-söz ustası ömrü boyu öz sevgisinə yas saxlamışdır.

Alməmməd kişi oğlunun gözəl şeirlər söylədiyini, çalmağa-oxumağa sönməz həvəsi olduğunu görüb ona saz bağlatdırmış, sonra onu Göyçənin məşhur sənətkarı qızılvangli Aşiq Aliyə şeyird vermişdi.

Ümumiyyətlə, Ələsgərin əsl elm, bilik mənbəyi canlı Azərbaycan dili, xalq həyatı və məişəti olmuş, o, çox gəzmiş, çox görüb-götürmüş, Gəncə, Qazax, Şəmkir, Borçalı, İrəvan, Naxçıvan, Şərur, Kəlbəcər, Qarabağ və başqa yerlərdə saysız-hesabsız məclislər aparmışdır. Aşiq Ələsgər yüksək ifaçılıq mədəniyyətinə malik idi. 1905-1920-ci illər arasında Aşiq Ələsgərin həyatı son dərəcə ağır keçmişdir. Bir tərəfdən 1905-ci ildəki qardaş qırğını, Birinci Dünya müharibəsinin

xalqa gətirdiyi məhrumiyyətlər, Göyçənin dağılması kimi siyasi ədalətsizliklər, digər tərəfdən isə şəxsi həyatında baş verən faciəvi hadisələr həssas sənətkarı sarsıtmış, yaradıcılığına qəm kölgəsi salmışdır.

Aşiq Ələsgər 1926-cı ildə vəfat etmişdir. O, Ağkilsə kəndinin qərbindəki köhnə qəbiristanlıqda dəfn edilmişdir.

Lügət

məhrumiyyət – лишение

məişət - быт

rəftar etmək - обходиться

Çalışmalar

1. *Mətni oxuyun, məzmununu danışın.*
2. *Mətnə işlənmiş sifətləri tapın, quruluşca növünü müəyyənləşdirin.*
3. *Mətndəki sabit (frazoloji) birləşmələrin mənasını izah edin.*
4. *Bir neçə sözü seçib kök və şəkilçiyə ayırın. Sözdüzəldici şəkilçilərin altından bir xətt, sözdəyişdirici şəkilçilərin altından iki xətt çəkin.*

18. MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR (1862-1911)

Mirzə Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə 1862-ci il may ayının 30-da Şamaxıda xırda alverçi ailəsində doğulmuşdur. Bir neçə il mollaxanada, sonra isə Şirvanın Üsulicədid məktəbində oxumuşdur. 8 yaşında orucluq əleyhinə kiçik şeir yazmış, hələ məktəbli ikən Sədidən tərcümələr etmişdir. Atası onun ruhani, yaxud dükançı olmasını istəsə də, gəncin yaradıcılıq həvəsini öldürə bilmirdi. Oğlunun qətiyyətini görən ata onun şeir yazmasına daha mane olmamışdır.

Yaradıcılığının ilk dövründə Sabir bəzi yumoristik və satirik parçalar istisna edilsə, əsasən mədhiyyə, mərsiyə yazdı. Bir müddət Aşqabad, Buxara, Səmərqənd, Mərv, Xorasan şəhərlərində yaşayıb özbək və türkmən ziyalıları ilə yaxından tanış olması, həyat müşahidələrini, bilik və məlumatlarını zənginləşdirmişdir. XIX əsrin axırı və XX əsrin ilk illərində F.Köçərli, A.Səhhət, S.M.Qasımzadə və başqaları ilə dostluğu, qabaqcıl ictimai ideyaların təsiri onun yaradıcılıq inkişafına kömək etmişdir.

Maarifpərvərlik ruhunda yazılmış ilk şeiri 1903-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetində çap olunmuşdur. «Molla Nəsrəddin» jurnalında iştirakı (1906-11) şairin yaradıcılığının ən yetkin, məhsuldar dövrüdür. Cəlil Məmmədquluzadə ilə yaradıcılıq və məslək dostluğu Sabir üçün çox faydalı olmuşdur.

«Molla Nəsrəddin» jurnalında şairin «Hop-hop», «Ağlar güləyən», «Boynuburuq» və s. gizli imzalarla satirik şeirləri çap olunmuşdur.

Kəskin işəedici satiralarına görə Sabir hücumlara məruz qalırdı. 1908-ci ildə M.Ə.Sabir Şamaxıda «Ümid» məktəbini açdı. Lakin bir ildən sonra hücumlara məruz qalan şair məktəbi bağlamalı və Bakıya köçməli olur.

M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının ictimai və bədii fikrinin ən böyük simalarındandır. Şair zorakılığı, ədalətsiz-

liyi və cəhaləti, çarizmi, fırıldaqçı din xadimlərini, yalançı ziyahıları, Şərqi müstəbid hökumətini amansız tənqid atəşinə tutmuş, Zakir, S.Ə.Şirvani kimi sələflərinin ənənələrini inkişaf etdirərək, satirik Azərbaycan poeziyasını yeni, yüksək mərhələyə qaldırmışdır. Sabir həqiqi sənətkar üçün vətənpərvərliyi, xəlqiliyi, «əsrin aynası» olmağı əsas vəzifə sayırdı. Sabir şairin müqəddəs vəzifəsini, «pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar» yazmaqda görürdü.

Şairin yaratdığı satirik tiplər tüfeyli ağaların, «boynuyğun» və «şişqarınların» özlərini danışdırmaq üsulundan - satirik monoloqdan çox istifadə etmişdir. M.Ə.Sabir poeziyaya fəhlə surətləri gətirmiş, onlara dərin rəğbətini bildirmişdir. Yoxsul Azərbaycan kəndlisinin acınacaqlı vəziyyəti, əkinçi və rəncbərlərin bir qarın ac, bir qarın tox yaşayışı, xalqı soyub talayan töycü və vergilər və s. Şabir poeziyasında dərin inandırıcılıq və təbiiliklə təsvir olunmuşdur. «Əkinçi», «Ağlaşma», «Bizə nə?», «Dilənçi», «Fəhlə özünü...» şeirləri bu cəhətdən diqqəti daha çox çəkir. Qadın azadlığı, uşaq tərbiyyəsi, maarif və məktəb məsələləri, məişətdəki meşəşanlıq, bayağılıq, azyaşlı qızların ərə verilməsi, axundların, mollaların rəzalətlə dolu həyatının ifşası şairin yaradıcılığının əsas motivlərindəndir.

M.Ə.Sabirin şeir dili canlı xalq dili və klassik Şərq şeirinin ifadə xüsusiyyətləri əsasında formalaşmış, zəngin, rəngarəng dildir. Şeirlərini ərəz vəzninin ən şux, oynaq bəhrələrində yazmışdır.

M.Ə.Sabir ömrü boyu ehtiyac içərisində yaşamış, 1911-ci il iyulun 12-də qaraciyər xəstəliyindən vəfat etmiş, Şamaxı şəhərində «Şahi-Xəndan» qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR
UŞAQDIR

Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır¹ uşağım!

Atanın goru üçün, boşda bu tifi² başına,
Keyfinə dəymə, söylə ya sənə, ya qardaşına,
İndicə-indicə ancaq yetir on bir yaşına,
Əqli kəsmir, hələ bir körpə uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Bir söyüşdən ötəri etmə əziyyət balama,
Göyərüb coşma, utan, qonşuları yığma dama,
Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,
Qışqırıb bağırını da yarma, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Ax, nə yaxşı kişidir qonşumuz Ağcanın əri,
Oğlu söydükcə fərəhdən açılır balu-pəri³;
Yoxsa, ay hərzə kişi, bir quru sözdən ötəri
Darıxırsan, deməyirsən ki, uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Kişi, az söylə mənə bir dəxi məktəb sözünü!
Yəni məktəblə uşaq kamil edərmiş özünü?
Bir söyüşdən yana az danla bu tiflin üzünü!
Sözü ləzzətli, şirin dilli uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Deyilik erməni, zay edək övladımızı,
Oxudaq gözləri açılmamış əhfadımızı⁴,
Görmüşəm elm oxumuş heyvərə damadımızı⁵,
Qoymaram məktəbə, bir qabil⁶ uşaqdır uşağım!
Nə ədəb vaxtıdı, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

Çətin sözlərin izahı:

1 ufaq - kiçik; 2 tifi - uşaq; 3 balu-pəri - qol-qanad; 4 əhfad - övlad;
5 damad - kürəkən; 6 qabil - istedadlı, qabiliyyətli.

Çalışmalar

1. «Xalq, ziyalı, azadlıq, bilik, zəngin» sözlərinin sinonimlərini tapıb yazın.
2. Mətnin birinci abzasını rus dilinə tərcümə edin.
3. “Uşaqdır” şeirində işlədilmiş köməkçi nitq hissələrini tapıb növünü müəyyənləşdirin.
4. Mətnin məzmununu öyrənin.

19. CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ (1866-1932)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən güdrətli nümayəndələrindən biri böyük yazıçı, publisist, mütəfəkkir və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadədir. El arasında hörmət və səmimiyyət əlaməti olaraq ona Mirzə Cəlil deyirdilər. O, Naxçıvan şəhərində anadan olmuş, ilk təhsilini molla yanında almışdır. Sonra atası onu şəhər məktəbinə qoyur. Burada rus dilini öyrənən Cəlil 1882-ci ildən etibarən təhsilini Gürcüstanın Qori şəhərindəki Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasında davam etdirir. O, 1887-ci ildə seminariyanı bitirərək, İrəvan mahalının Uluxanlı, Naxçıvanın Baş Noraşen və Nehrəm kəndlərində müəllimlik edir. Mirzə Cəlil hələ müəllim işləyərkən bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlayır və «Çay dəstgahı» adlı mənzum alleqorik pyesini yazır. Az sonra isə «Kişmiş oyunu» hekayəsini qələmə alır. Bu dövrdə o, kənd həyatı ilə ətraflı tanış olur, köhnə kənddəki ictimai ziddiyyətləri dərinlən öyrənir. Yazıçı bütün bu gördüklərini 1894-cü ildə yazdığı ilk irihəcmli əsəri olan «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestində əks etdirmişdir.

C. Məmmədquluzadə 10 il kənd müəllimi vəzifəsində işləmiş, uşaqları məktəbə cəlb edib oxutmaq üçün böyük əmək sərf etmişdir. Sonralar isə o, tərcüməçiliklə məşğul olmuş, məhkəmədə vəkillik etmişdir. Amma bu vəzifələrin heç biri onu yazıçılıq qədər özünə cəlb edib maraqlandırmırdı. Hansı vəzifədə olursa-olsun yazıçılığı bir an belə unuda bilməyən istedadlı gənc bir-birinin ardınca dolğun məzmunlu hekayə və povestlər yazırdı.

1903-cü ildə Tiflisə köçən C. Məmmədquluzadə «Şərqi-rus» qəzetində işləməyə başlayır və «Poçt qutusu» adlı məşhur hekayəsini də ilk dəfə bu qəzetdə çap etdirir. Dünya ədəbiyyatında hekayə janrının ən gözəl nümunələrindən sayılan və bir neçə dildə nəşr edilən bu əsər C. Məmmədquluzadəni Azərbay-

can kəndlisinin dostu və xeyirxahı kimi məşhurlaşdırır. Ədibin oxucular tərəfindən çox sevilən əsərləri arasında «Usta Zeynal», «Qurbanəli bəy», «İranda hürriyyət», «Quzu», «Zırrama», «Buz», «Bəlkə də qaytardılar» və başqa hekayələrinin adını çəkmək olar. Kiçik hekayələr ustası kimi tanınan Mirzə Cəlil görkəmli bir dramaturq kimi də şöhrət qazanmışdır. Onun «Ölülər», «Anamın kitabı», «Dəli yığıncı», «Kamança» və s. pyesləri ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələridir.

Tiflisdə yaşayan Mirzə Cəlil 1906-cı ildə «Molla Nəsrəddin» adlı satirik jurnal nəşr etməyə başladı. İlk nömrəsi aprelin 7-də işıq üzü görən bu jurnaldakı mətnlərin hamısını Mirzə Cəlil öz yaxın dostu və məsləkdaşı Ömər Faiq Nemanzadə ilə birlikdə yazmış, rəsmləri isə milliyyətçə alman olan rəssam Şmerliq çəkmişdi. Jurnal elə ilk nömrəsindən böyük şöhrət qazandı. Sonralar jurnalın redaksiyası o dövrün qabaqcıl və yaradıcı ziyalıları olan Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, İsmayıl bəy Qaspralı, demokratik yazıçılardan M.Ə. Sabir, Ə. Haqverdiyev, M.S. Ordubadi, Ə. Nəzmi və başqalarının görüş yerinə çevrildi. Burada onlar dövrün müxtəlif problemlərini müzakirə edir, fikir mübadiləsi aparırdılar. Təbii ki, bütün bu proseslərin mərkəzində Mirzə Cəlil özü dururdu. Beləliklə də, C. Məmmədquluzadə «Molla Nəsrəddin» adını özünə təxəllüs götürərək, çoxdan bəri xalqa demək istədiyi fikirləri bu ad altında yaymağa başladı. Lakin 1917-ci ilin fevral və oktyabr hadisələrinin, habelə Müsavat hakimiyyətinin mahiyyətini bir qədər gec dərk edən C. Məmmədquluzadə dövrünün ictimai-siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq, 1920-ci ilin iyun ayında ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçür. 1921-ci ildə ədib dostlarının köməyi ilə jurnalın nəşrini davam etdirməyə nail olur və «Molla Nəsrəddin»in səkkiz nömrəsi Təbrizdə çıxır. Burada yerli ziyalılar onun «Ölülər» pyesini də tamaşaya qoyurlar. Elə həmin ilin iyun ayında Xalq Komissarları Sovetinin sədri N. Nərimanovun dəvəti ilə Məmmədquluzadələr ailəliklə Bakıya qayıdırlar. 1922-ci ildən etibarən «Molla Nəs-

rəddin» Bakıda nəşr edilir. Mirzə Cəlil 25 il bu jurnala rəhbərlik etməklə yanaşı, bədii yaradıcılığını da davam etdirir, müxtəlif hekayələr, pyeslər, çoxlu felyeton və məqalələr yazır. Lakin 20-ci illərin axırlarında Mirzə Cəlil mənəvi təzyiqlərə məruz qalır. Bir çox başqa yazıçılar kimi ona da «burjua yazıçısı» damğası vurub, gözdən salmağa çalışırlar. 1930-cu ildə «Molla Nəsrəddin» jurnalının adının «Allahsız» adı ilə əvəz olunması onsuz da xəstə olan qocaman ədibin vəziyyətini daha da pisləşdirir və o, 1932-ci ilin yanvarında dünyasını dəyişir.

İstər «Molla Nəsrəddin» jurnalında, istərsə də yazdığı hekayə və pyeslərdə C.Məmmədquluzadə mövhumata, cəhalətə, ictimai bərabərsizliyə, ədalətsizliyə qarşı daim amansız mübarizə aparmışdır. O, bu mübarizədə müxtəlif təzyiqlərlə rəhbərlik etsə də, öz yolundan dönməmiş, fəaliyyətini davam etdirmişdir.

C. Məmmədquluzadənin xatirəsi həmişə xalqımızın qəlbində yaşayacaqdır.

Çalışmalar

1. *Sonuncu abzası rus dilinə tərcümə edin.*
2. *Mətnə aid suallar tərtib edin və həmin suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.*
3. *Mətndəki təsvirlənməyən fəhləri tapın, onların növünü və hansı cümlə üzvü vəzifəsində işləndiyini müəyyənləşdirin.*
4. *Mətndən sayları seçin və onların növünü göstərin.*

20. HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV (1821 – 1924)

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin anadan olduğu il dəqiq deyildir. Bir mənbədə 1821-ci il, başqa bir mənbədə isə 1838-ci il yazılıb. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıda anadan olmuşdur. O uşaq ikən anası vəfat etmişdir. Atasını ikinci dəfə evlənmiş və beş qızı olmuşdur. Böyük ailəni saxlamaq başmaqçı Tağı üçün çox çətin idi. Odur ki, 9 yaşlı Zeynalabdin atasına kömək etmək məqsədilə bəna yanında palçıqdaşıyan işləyir. Bir dəfə Zeynalabdin evə qayıdanda ilk qazancı olan 6 qəpik pulu atasına verir. Həmin gün atasının çörək almağa pulu yox idi. Ata bazara gedib həmin pula çörək və başqa şeylər alıb gətirir. Bütün ailə oturub bir yerdə şam edir.

Azyaşlı Zeynalabdin tikintidə palçıq daşıyır. İş çox olsa da, çalışır ki, onun işindən razı qalsınlar. Zeynalabdin işə hamıdan tez gəlir, hamıdan gec gedirmiş. Hacı Zeynalabdin 15 yaşında daşyonan, 18 yaşında bəna, sonra da memar-podratçı olur.

1873-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev iki nəfərlə şərik olub Bibiheybətdə icarəyə yer götürür, quyu qazdırmağa başlayır. Ancaq neft çıxmır. Şəriklər ümidlərini itirib öz paylarını satmaq istəyirlər. Zeynalabdin onların pulunu verib, buruğun və yerin tam yiyəsi olur. Bundan sonra Hacı Zeynalabdin Tağıyevin işi daha da çətinləşir. Ancaq o, hər şeyə dözür, özü də fəhlələrlə birlikdə işləyir. Nəhayət, neft quyusu gözlənilmədən fontan vurur. Başmaqçı Tağının oğlu palçıqçı Zeynalabdin dönüb olur milyonçu Tağıyev.

Buruq ustaları və fəhlələr Hacı Zeynalabdin haqqında deyirdilər: «O, xoşrəftar, həlim bir adam idi. Hacı Zeynalabdin heç vaxt tabeliyində olan adamla pis danışmaz, səhv edən adamın təqsirindən keçərdi. Sağlam adama havayı pul verməzdi, xəstələrə, əlillərə, yetimlərə, uşaqlara, dul qadınlara kömək edərdi».

Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1895-97-ci illərdə öz ailəsi üçün çox gözəl bir ev, saray tikdirir. Həmin binada indiki Tarix muzeyi yerləşir.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev neftxuda, dəyirman sahibi, fabrikant, böyük balıq sənayeçisi, həm də ticarət və yük gəmiləri sahibi idi. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qubada, Yevlaxda, Ənzəli və Rəşt ərazisində meşələri, böyük malikanəsi və nümayəndələri var idi. Moskvada 4 mərtəbəli iri sarayı, İranda karvansaraları, Kür çayı ətrafında kürü zavodu vardı. Kürünü Rusiyaya və Avropaya ixrac edirdi. O, istedadlı gəncləri Rusiyaya və Avropanın başqa şəhərlərinə öz hesabına oxumağa göndərirdi. Ş.Şirvaninin oğlu Seyid Cəfər deyirdi ki, Tağıyev atamın ilk kitabını Bakıda çap etdirmək istəyəndə ruslar buna icazə vermirlər. Belə olduqda Tağıyev əlyazmanı Tehrana göndərir və öz hesabına çap etdirir. Bakıda Tağıyevin öz mətbəəsi var idi. Burada həm rus, həm də Azərbaycan dilində qəzet və jurnallar çap edilirdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1893-cü ildə dram teatri üçün bina tikdirir (keçmiş Musiqili Komediya Teatri).

Bundan başqa, Hacı Zeynalabdin müsəlman qızlarının öz ana dillərində təhsil almaları üçün məktəb açmaq istəyir. Bu ərəfədə çar III Aleksandr ölür, onun yerinə I Nikolay taxta çıxır. Tacqoyma mərasimi zamanı Tağıyev bir senatorun vasitəçiliyi ilə II Nikolayın arvadı Aleksandra Fyodorovnaya çox bahalı hədiyyə göndərir ki, məktəbi açmaq üçün icazə versin. Tağıyev vəd edir ki, Bakıdakı qızlar məktəbinə kraliçanın adı veriləcək. Nəhayət, Bakıda müsəlman qızları üçün məktəb açmağa icazə alır. Tağıyev 1898-1900-cü illərdə indiki İstiqlal küçəsində qız məktəbi üçün bina tikdirir. (İndi Azərbaycan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar Fondu həmin binada yerləşir). Bu bina şəhərimizin memarlıq cəhətdən ən gözəl binalarından biridir.

Məktəbə 58 qız qəbul edilmişdi. Bunlardan 35 nəfəri kasıb ailədən idi. Onların təhsil haqqını Tağıyev özü verirdi.

Bu məktəb pansion idi. Qızlara həftədə bir dəfə evə getməyə ifazə verirdilər.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev öz qızları – Sara və Leylanı Peterburqdakı Smolnı qız İnstitutuna oxumağa göndərmək istəyir. Ora ancaq xan, bəy, əsilzadə, zadəgan uşaqlarını götürürdülər. Hacı Zeynalabdin Tağıyev isə başmaqçı oğlu idi. Hacınin arvadı Sona xanımın atası Ərəblinski çar Qoşunun generalı idi. Elə buna görə də, Tağıyevin qızlarını Smolnı İnstitutuna qəbul edirlər.

Hacı Zeynalabdin Tağıyevə mesənətliq fəaliyyətində arvadı Sona xanım böyük kömək göstərirdi. O, xeyriyyə gələrlərinin əvəzsiz təşkilatçısı, yetim və məzlumların himayədarı idi.

O vaxtlar Bakıda içməli su çox az, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Bakını su ilə təmin etmək üçün Hacı Zeynalabdin Tağıyev çox zəhmət çəkmiş və çoxlu pul xərcləmişdi.

1899-cu ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev xarici şirkətlə 25.000 manatlıq müqavilə bağlayır. Fransız mühəndisi Vilyam Lendileyi Bakıya dəvət edir. Çox axtarışdan sonra Lendiley Qubanın Şollar su mənbəyini tapır. Çox adam bu su mənbəyinin daimi olmasına şübhə ilə baxır. Hacı Zeynalabdin Tağıyev isə deyir ki, Şahdağı əbədi və daimi olduğu kimi, Şollar suyu da əbədidir. Şəhər camaatını su ilə təmin etmək üçün pulumu və zəhmətimi əsirgəməyəcəyəm.

Nəhayət, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 25 illik zəhməti və pulu hədəfə getmir. «Bakı-Şollar» su kəmərinin çəkilişi 1917-ci ilin yanvar ayında sona yetir.

Xalqımızın qayğıkeş milyonçu oğlu Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1924-cü il sentyabr ayının 1-də Mərdəkandakı bağ evində vəfat etmişdir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı Sara xanım isə 1992-ci ildə yoxsul və səfil bir vəziyyətdə vəfat etmişdir.

Lügət

qayğıkeş – внимательный, добрый
balıq sənayesi – рыбная промышленность
başmaqçı -башмачник
neft quyusu – нефтяная скважина

Çalışmalar

1. Mətnin məzmununu öyrənin və suallar tərtib edin.
2. Mətnə olan sadə, düzəltmə və müəkkəb sayları seçib yazın.
3. Mətnədən istədiyiniz 5 cümləni seçib rus dilinə tərcümə edin.
4. neft, təhsil, təşkilatçı, zadəgan sözlərini hallandırın.

21. ƏHMƏD CAVAD (1892 – 1937)

Cavad Məmmədəli oğlu Axundzadə 1892-ci ildə Şəm-kir mahalının Seyfəli kəndində anadan olmuşdur. Səkkiz yaşında atasını itirən Cavadı anası Yaxşıxanım Gəncədə yaşayan dayısının yanına aparır. Gəncədə «Cəmiyyəti-xey-riyyə» məktəbində Şərq ədəbiyyatının görkəmli klassikləri-nin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olur və ilk şeirlərini Əhməd Cavad imzası ilə yazmağa başlayır. «Şəriət müəllimi» adını alan Əhməd Cavad 1915-ci ildən müəllimlik fəaliyyətinə başlayaraq, əvvəlcə Qubada, sonra Bakıda dərslər deyir.

1928-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirir və 1928-1934-cü illər ərzində Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir.

1934-cü ildə Bakıda “Azərnəşr”də redaktor vəzifəsində işləyir. Bir müddət işlədikdən sonra işdən çıxarılarq həbs edilir. «Xalq düşməni» adı verilən Ə.Cavad elə həmin il öldürülür. Həyat yoldaşı Şükriyyə xanım sürgün edilərək, Ak-tübinsk şəhərinə göndərilir. Övladları yetim evlərində yerləş-dirilir. Ailəsi pərənpərən olur. Vətənsəvər və türkçü bir şair olduğu üçün ona pantürkist damğası vurulur. 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra sürgünə göndərilən bir çox ziyalı ailələri kimi Əhməd Cavadın ailəsinə də bəraət verilir.

Vətənpərvər bir şair olan Əhməd Cavad 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda meydana gələn ictimai-siyasi hadisələ-rə fəal münasibət bəsləyirdi. 1918-1920-ci illərdə qurulan müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının üzvü olan Əhməd Cavad o illərdə «Mən çeynənən bir ölkənin haqq boğan bir səsiyəm» deyərək «Azərbaycan bayrağına», «Al bayrağa», «Çırpınırdı Qara dəniz», «Şəhidlərə», «İstan-bul», «İsmayıl bəy Qaspralı üçün» kimi şeirlərini yazır. Onun şeirlərində millət sevgisi, Vətən eşqi, ana dilinə mə-həbbət, türkçülük sevdası, Türkiyəyə məhəbbət yüksək sənətkarlıqla ifadə olunurdu. 1928-ci il aprelin 28-də

Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutundan sonra Ə.Cavadın şeirlərindəki «nöqsanlar» araşdırıldı və 1937-ci ildə onun həbsinə və ölümünə fərman verildi. Şeirləri və kitabları məhv edildi. Adını yaddaşlardan silməyə çalışdılar. 1937-1953-cü illər ərzində günahlandırılaraq həbs edilən, Sibirə göndərilən ziyalılar kimi Əhməd Cavad da «bəraət» aldı. Bundan bir neçə il sonra – 1958-ci ildə vətəndə onun «Şeirlər» kitabı, sonralar «Sən ağlama, mən ağlaram» kimi bir neçə kitabı nəşr olunmuş, haqqında elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır.

Əhməd Cavad Azərbaycan bayrağına

*10 aprel 1919-cu ildə parlament binası üzərində
dalğalanan milli bayrağa söylənilmişdir.*

Türküstan yelləri öpüb alınımı,
Söyləyir dərdini sana, bayrağım!
Üçrəngli əksini düzgün dənizdən
Ərmağan yollasan yara, bayrağım!

Gedərkən Turana çıxdın qarşıma
Köldən dövlət quşu, qondu başıma.
İzn ver gözümdə coşan yaşıma
Dinlətsin dərdini aha, bayrağım!

Qayi-xan soyundan aldığı rəngi,
Qucamış Elxanla müsəlman bəyi.
Elxanın övladı – dilin dirəyi,
Gətirdin könlümə səfa, bayrağım!

Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüm kölgən düşən mübarək yeri,
Allahın ulduzu o gözəl pəri
Sığınmış qoynunda aya, bayrağım!..

Lügət

sürgün edilmək – быть изгнанным
pantürkist damğası – пантюркистское клеймо
millət sevgisi – любовь к народу
türkçülük - тюркизм

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *Mətdəki təyini söz birləşmələrini tapıb müəyyənləşdirin.*
3. *Mətdəki mübtədaların ifadə vasitələrini tapın.*
4. *Mənsubiyyət şəkilçili sözləri köçürün, şəxsini və kəmiyyətini göstərin.*

22. CƏFƏR CABBARLI (1899-1934)

Cəfər Cabbarlı qısa ömür sürməsinə baxmayaraq, zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

Cəfər Qafar oğlu Cabbarlı 1899-cu ildə Xızıda yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuş, kiçik yaşlarından yetim qalmışdır.

İlk təhsilini mollaxanada almış, rus-tatar məktəbində davam etdirmişdir. 1915-ci ildə Bakı Sənaye (Politexnik) Məktəbinə daxil olan C.Cabbarlı bədii yaradıcılığa da həmin ildən başlamışdır. «Məktəb» jurnalında «Bahar» adlı ilk şeirini çap etdirmişdir. C.Cabbarlının «Vəfalı Səriyyə və yaxud göz yaşı içərisində gülüş» adlı ilk dram əsəri, «Aslan və Fərhad», «Mənsur və Sitar» hekayələri, «Sitar» adlı opera mətni də bu illərin məhsuludur.

Əlinə qələm aldığı andan Cabbarlını yazmağa vadar edən həyatın özü idi. O zamankı həyat çox ağır və sıxıntılı idi. Boranlı qış gecəsində körpəsi ilə naçar qalmış analar, xəstəlikdən, acından saralmış üzünü yalnız axşamın qatı zülməti gizlədən yetim uşaqlar, uçuq komalardan min cür müsi-bətlə vergi toplayan hökumət məmurları Cabbarlının qəlbini rıqqətə gətirməyə bilməzdi. Poeziyada qələmini sınaşa da, nərdə püxtələşsə də, Cabbarlı özünü sözün əsl mənasında dramaturgiyada tapdı. Cabbarlı yaradıcılığının bütün rəng və çalarları ilə parlacağı ən dolğun janr dramaturgiya oldu.

C.Cabbarlının 1916-1917-ci illərdə «Aydın» və «Oqtay Eloğlu» pyesləri Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında səhnəyə qoyulur və rəğbətlə qarşılanır. «Sevil», «Almaz», «1905-ci ildə», «Od gəlini» pyesləri C.Cabbarlıya böyük şöhrət qazandırır.

Qadın azadlığı Cabbarlı yaradıcılığının əsas mövzularından biridir. O, səhnə və nəsr əsərlərində məzlum və mübariz qadın surətləri qalereyası yaratmışdır. «Gülzar» (1924), «Diarə» (1924), «Dilbər» (1927) hekayələrində pulun

və saxta adət-ənənələrin qurbanı olan qadınların taleyindən təəssüflə danışılır.

Bədii yaradıcılıqla yanaşı, C.Cabbarlı tərcümə sahəsində də qələmini sınamış, Şillerin, Tolstoyun, Şekspirin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. C.Cabbarlı ədəbiyyat tarixinə şair, nasir, dramaturq kimi daxil olmuşdur.

Yazıçı 1934-cü il dekabrın 31-də ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir.

CƏFƏR CABBARLI

ANA (ixtisarla)

Əgər bütün bəşəriyyət əddüvvi-canım ola,
Ürək süqut eləməz aldığı mətanətdən.
Ricavü xəvfə məkan vermərəm gər alimlər
Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinməyəm əsla,
Və ya ki, vəd edələr dövləti-cahanı mənə
Ki, bir kəsə baş əyib iczimi bəyan eləyim,
Əyilmərəm nə ki yer, versələr səmanı mənə.

Yanımda gər dura cəllad əlində şəmşiri,
Ölüm gücülə mənə hökm edə olum təslim,
Əyilmərəm yenə haşa! Ölüm nədir ki, onun
Gücülə xalqa həqirənə eyləyim təzim?

Cahanda yox elə bir qüvvə baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücud var, yahu,
Ki, hazıram yıxılıb xaki-payınə hər gün,
Öpüm ayağını icz ilə. Kimdir o? Nədir o?

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qultək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir;
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir.

Çalışmalar:

1. «Ana» şeirini əzbərləyin.
2. Mətnədən təyini söz birləşmələrini seçib yazın.
3. 5 söz seçib morfoloji təhlil edin.
4. Mətnədən xəbərlilik şəkilişi qəbul etmiş sözləri göstərin.

23. HÜSEYN CAVID (1882-1941)

Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadə 1882-ci ildə oktyabrın 24-də Naxçıvanda ruhani ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini mollaxanada, orta təhsilini isə «Məktəbi-tərbiyə adlı yeni üsullu məktəbdə almışdır. 1909-cu ildə İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirmişdir.

Hüseyn Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının yaxşı ənənələrinin inkişaf etdirən sənətkardır. O, lirik şeirlərin, epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir.

«Keçmiş günlər» adlı ilk şeir kitabı 1913-cü ildə çap olunmuşdur.

H.Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi və tarixi faciələri, ailə – məişət dramları, üslub, yazı manerası baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına da qüvvətli təsir göstərmişdir. Hüseyn Cavidin dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri öz əksini tapmışdır. 1910-cu ildə yazdığı ilk mənzum «Ana» pyesində nəciblik, sədaqət, mərdlik kimi keyfiyyətlər təbliğ olunur.

«Maral» (1912), «Seyx Sənan» (1914), «Şeyda» (1917) faciələri də Cavid yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

Yaradıcılığında mühüm yer tutan «İblis» faciəsində dövrün bütün şər qüvvələri İblis surətində ümumiləşdirilmiş, işğalçı müharibələrə lənət yağdırılmışdır.

1920-30-cu illərdə Hüseyn Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. «Peyğəmbər» (1922) və «Topal Teymur» (1925) əsərlərindən sonra yazdığı «Səyavuş» (1933), «Xəyyam» (1935) tarixi dramları Hüseyn Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi dönüş oldu.

Hüseyn Cavid 1941-ci ildə İrkutsk vilayətində vəfat etmişdir.

HÜSEYN CAVID

MƏNİM TANRIM GÖZƏLLİKDİR, SEVGİDİR

Hər qulun cahanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qibləgahı var,
Hər kəsin bir eşqi, bir Allahı var,
Mənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəl sevimlidir cəllad olsa da,
Sevgi xoşdu, sonu fəryad olsa da,
Uğrunda mənliyim bərbad olsa da,
Sən dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Sevgisiz bir insan cəllada bənzər,
Sevgisiz bir qəlbə əqrəblər gəzər.
Nə görsəm, hankı bəzmə etsəm güzər,
Hər duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

Çalışmalar

1. «Mənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir» şeirini əzbərləyin.
2. Mətnədən bir hissəni rus dilinə tərcümə edin.
3. Bir neçə təyini söz birləşmələrini seçib yazın.
4. Mətnədəki əsli sifətləri seçib göstərin.

24. ATATÜRK (1881 – 1938)

Atatürk görkəmli hərbi və siyasi xadimdir.

Sultan hökumətinin xalqa xəyanətini aydın başa düşən Mustafa Kamal türk xalqını milli azadlıq hərəkatına qaldırıb. 1923-cü il aprelin 23-dən ömrünün sonuna qədər Türkiyə Respublikasının prezidenti olub. Onu bu şərəfli vəzifəyə xalq dörd dəfə (1923, 1927, 1931, 1935) seçib.

Mustafa Kamal türk xalqını əsarət altına düşməkdən, dövlət müstəqilliyini itirməkdən qurtarıb. O, Qərb dövlətlərinin Türkiyəni parçalamaq planlarını puça çıxarıb. Atatürkün türk xalqına böyük tarixi xidməti Türkiyə Respublikasıdır.

Atatürk Şərq və Qərb mədəniyyətinə yaxından bələd idi. Avropa dövlətlərinin keçdiyi təkamül yollarını və orada özünü göstərən siyasi fikir cərəyanlarını dərinləndirən bilən Mustafa Kamalın düşüncə tərzini, bir yandan Qərb dünyasının təsiri altında formalaşır, digər tərəfdən də türkçülük ideyaları və sevgisi içərisində yönləndirirdi. Türk cəmiyyətinin tarixi xüsusiyyətləri və o dövrdə mövcud olan ümumbəşəri sivilizasiya şərtləri onun düşüncə tərzini formalaşdıran başlıca amillər idi. Bu amilləri nəzərə alaraq, Atatürk özünün ictimai-siyasi fəaliyyətində türk-islam sintezindən daha çox türk-Qərb sintezini əsas tuturdu, ilahiyatçı dövlət aparatını dünyəvi siyasi quruluşla əvəz edirdi. Ölkədə yeni tipli siyasi institutların yaradılmasında, ümumən ölkənin gələcək inkişaf yolunun müəyyən edilməsində Qərb sivilizasiyası, Qərbin keçdiyi tarixi inkişaf yolu bir örnək polunu oynayırdı. Bununla yanaşı, Mustafa Kamal dönə-dönə bildirirdi ki, biz Qərbi kor-koranə yamsılamaq fikrində deyilik.

Dinə dərin hörmət bəsləyən Atatürkün fikrincə, din dövlət işlərinə qarışmamalı, ancaq vicdanlardakı yüksək və müqəddəs yerini qorunmalıdır, dünyəvilik, din düşmənçiliyi, dinə hörmətsizlik demək deyildir.

Şübhəsiz, bugünkü Türkiyə məhz Qazi Mustafa Kamal Atatürk ənənələri üzərində yüksəlib, dünyanın ən qabaqcıl demokratik dövlətlərindən birinə çevrilib.

Atatürkün dediklərindən:

MİLLİ MƏNLIYINI tapa bilməmiş millətlər başqa millətlərin ovu olurlar.

MİLLƏTİN İSTİQLALI təhlükədə olduğu zaman millət ordusunu özü yaradır və qurtuluş uğrunda axıra qədər qan tökmək yolunu qəbul edir.

ƏMƏKÇİNİN ZƏHMƏTİNİN haqqını alın təri qurumadan veriniz.

MƏTBUAT heç bir yolla zorakılığa və nüfuza tabe edilə bilməz.

TƏNQİD VƏ MÜBAHİSƏ tamamilə sərbəstdir. Hökuməti və məclisi diqqətli edən tənqid sərbəstliyidir.

Tarixi yazmaq, tarixi yaratmaq qədər mühümdür. Yazan yaradana sadıq qalmasa, dəyişməz həqiqət insanlığı çaşdıracaq bir mahiyyət alar. Bir millətin ruhu zəbt olunmadıqca, bir millətin əzm və iradəsi qırılmadıqca, o millətə hakim olmaq imkan xaricindədir.

Lügət

siyasi xadim – политический деятель
din düşmənçiliyi – религиозная вражда
sadiq qalmaq – быть верным
əzm – воля

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin və suallar tərtib edin.*
2. *“Atatürk” mətnindən təyini söz birləşmələrini seçib yazın.*
3. *Mətndəki mürəkkəb cümlələri müəyyənləşdirin.*
4. *Mətndəki mənsubiyyət şəkilçili sözləri göstərin.*

25. MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR (1904-1988)

Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi ən görkəmli şairlərdən biri, Azərbaycan və İran ədəbiyyatlarının fəxridir. Şəhriyar öz zəngin ədəbi irsi ilə hələ sağlığında ikən Şərqi klassikləri səviyyəsinə yüksələ bilmiş, yalnız vətəni Azərbaycanda deyil, bir çox ölkələrdə böyük şöhrət qazanmışdır. Onun həm farsca, həm də ana dilində yazdığı dəyərli əsərlər geniş oxucu kütlələri tərəfindən dərin məhəbbətlə qarşılanmışdır.

M.Şəhriyar Təbriz şəhərinin Bağmeşə bölgəsində o zamanın tanınmış hüquqşünaslarından biri olan Hacı Mirağa Xoşginabinin ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun atası şeiri və musiqini çox sevən ziyalı bir insan idi və oğlunun təhsilinə xüsusi diqqət yetirirdi. Şəhriyarın uşaqlığı məşhur Heydərbaba dağının ətəyində yerləşən ata-baba yurdu səfalı Xoşginabda keçmişdir. O, ilk təhsilini də elə kənd məktəbində Molla İbrahim adlı bir axunddan almış və bu savadlı, qayğıkeş müəllimini həmişə böyük hörmətlə yad etmişdir. Orta təhsilini Təbriz mədrəsələrində olan Şəhriyar hələ uşaqlıqdan Sədinin «Gülüstən»-ını, Hafizin qəzəllərini, «Qurani-Kərim»i mükəmməl öyrənmişdi. Şəhriyar yeniyetmə ikən şeir yazmağa başlamış və ilk şeirini Təbrizdəki «Məhəmmədiyyə» orta məktəbinin «Ədəb» jurnalında dərc etdirmişdir. Orta təhsilini bitirdikdən sonra 1922-ci ildə Tehran Universitetinin tibb fakültəsinə qəbul edilmiş, lakin bəzi səbəblər üzündən sonuncu kursda təhsilini yarımçıq qoymağa məcbur olmuşdur. Təbii ki, bu barədə müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Bəziləri şairin Sürəyya adlı bir qıza aşiq olmasını bu hadisənin əsas səbəbi hesab etmiş, digərləri isə bunu maddi çətinliklərlə əlaqələndirmişlər.

20-ci illərin ortalarından etibarən Şəhriyar istedadlı bir şair kimi tanınmağa başlamışdır. Onun ilk şeirlər kitabı 1931-ci ildə Tehrandə İranın üç böyük şairi və alimi - Məliküşşüəra

Bahar, Səid Nəfisi və Pəjman Bəxtiyarının müqəddimələri ilə nəşr olunmuşdur. Hələ o vaxt M.Bahar qeyd edirdi ki, Şəhriyar yalnız İranın deyil, bütün Şərq aləminin böyük ədəbi siması olacaq və onun istedadı ilə bütün Şərq öyünəcəkdir. Zaman bunun həqiqət olduğunu sübut etdi.

Şəhriyar doğulub boya-başa çatdığı ölkədə mövcud olan poetik ənənələrə və aldığı təhsilə uyğun olaraq əsərlərinin çoxunu fars dilində yazmışdır. Şair klassik şeirin bütün janrlarında gözəl nümunələr yaratmış, ədəbiyyatı yüksək məzmunlu qəzəl, qəsidə, məsnəvi, qitə və rübailərlə zənginləşdirmişdir. Onun lirikası qəzəl dahisi hesab olunan Hafiz Şirazidən sonrakı 600 il ərzində İranda yaranmış lirik şeirin ən yüksək pilləsi hesab olunur. Təsadüfi deyil ki, fars ədəbiyyatında onu müasir şeirin Hafizi adlandırmışlar.

Şəhriyar humanist və mütəfəkkir şair idi. Onun əsərlərində ictimai motivlər geniş yer tutur. Şair öz əsərlərində insanın daxili gözəlliyini, mənəvi saflığını və azadlığını tərənnüm etməklə yanaşı, zülm və ədalətsizliyə, təcavüzkarlığa qarşı çıxmışdır. Elə İkinci Dünya müharibəsi dövründə də bu məqsədlə öz kəskin qələminin köməyi ilə ümumbəşər mədəniyyəti və azadlığı üçün əsl təhlükəyə çevrilən alman faşizminə qarşı mübarizəyə qoşulmuş, «Eynşteynə müraciət», «Stalinqrad qəhrəmanları» kimi poemalar yazmışdır.

Şəhriyarın ana dilində yazdığı əsərlər onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Bu əsərlər müəllifinə təkcə Cənubi Azərbaycanda və İranda yox, həm də Şimali Azərbaycanda, Türkiyədə, İraqda, Orta Asiyada, ümumiyyətlə, dilimizin anlaşıldığı bütün ölkələrdə şöhrət qazandırmışdır. Ana dilində yazdığı əsərlər içərisində «Heydərbabaya salam» poeması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 1953-cü ildə canından çox sevdiyi anasının vəfatından sarsılan Şəhriyar Təbrizə qayıdır və anasının əziz xatirəsinə iki poema həsr edir. Bunlardan biri fars dilində yazılmış əsər, digəri isə «Heydərbabaya salam» poemasıdır. Bu poema 1954-cü ilin mart ayında Təbrizdə nəfis şəkildə nəşr

edilmişdir. Həmin nəşrə müqəddimə yazmış alimlər, haqlı olaraq, poemanı yüksək qiymətləndirmiş və onun dünya ədəbiyyatının bir sıra nadir inciləri ilə eyni səviyyədə dayandığını qeyd etmişlər. Əsər iki hissədən idarətdir, birinci hissədə 77, ikinci hissədə isə 48 bənd var. Poema sadə xalq dilində, Təbriz ləhcəsində yazılmışdır. Əsərdə şairin uşaqlıq və gənclik illərinin şirin xatirələri, xalqımızın adət və ənənələri öz əksini tapmışdır. Poemanın hər bir sətirində ana yurda, vətənə tükənməz və sarsılmaz məhəbbət çox qabarıq şəkildə duyulur.

«Heydərbabaya salam» poemasından sonra da Şəhriyar ana dilində bir sıra gözəl əsərlər yazıb mətbuatda dərc etdirmişdir. Həmin şeirlər sənətkarlıq baxımından şairin digər əsərlərindən heç də geri qalmır. «Səhəndə məktub» şeiri də dərin məzmunu, zəngin ifadə vasitələri ilə oxucunun diqqətini cəlb edir:

Şah dağım, çal papağım, el dayağım, şanlı Səhəndim!
Başı tufanlı Səhəndim, ürəyi qanlı Səhəndim!
Başda Heydərbaba tək qarlı, qırovla qarışıbsan,
Sən ipək telli buludlarla üfüqdə sarışıbsan,
Savaşırkən barışıbsan.

Şəhriyarın ana dilində yazdığı əsərləri içərisində Şimali Azərbaycandakı qələm dostları S.Rüstəm, M.Rahim, şərqişünas alim R.Əliyevə ünvanladığı mənzum məktublar da var. İki yerə parçalanmış Azərbaycanın taleyi, ayrılıq dərdi, vətən həsrəti bu əsərlərin əsas mövzudur və onları həyəcənsiz oxumaq olmur. Məsələn, M.Rahim yazdığı cavab məktubunda şair belə deyir:

Qurban kəsim mən o şirin dillərə,
Uzaq düşdüm, həsrət qaldım ellərə,
Səhər-axşam yalvarıram yellərə,
Qardaşıma məndən salam yetirsin,
Ondan da bir xəbər-ətər gətirsin.
O taydadır Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Bu tayda da Meşgin, Əhər, Qaradağ.

Bir-birlərin Arazdan almış soraq,
Araz bizi ayırmadan dağlayıb,
Son özü də gecə-gündüz ağlayıb.

Şəhriyar mübariz şair idi. O, hələ gənclik illərində öz istedadını xalqının, vətəninə xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizəyə həsr etməyə qərar vermiş və həmişə də bu amalına sadıq qalmışdır. Yaxşı deyiblər ki, dahilər üçün dünyanın bircə qapısı var, onlar dünyaya gəlir, lakin dünyadan getmirlər. Şəhriyar da məhz belələrindəndir. Onun əziz xatirəsi daim yaşayacaqdır.

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR

HEYDƏRBABAYA SALAM

(poemadan parçalar)

Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular şaqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə.
Heydərbaba, kəhliklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan qalxıb qaçanda,
Baxçaların çiçəklənib açanda,
Bizdən də bir mümkün olsa yad elə,
Açılmayan ürəkləri şad elə.
Qarı nənə gecə nağıl deyəndə,
Külək qalxıb qap-bacanı döyəndə,
Qurd keçinin şəngülüsün yeyəndə,
Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım,
Bir gül açıb ondan sonra solaydım.
Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabın toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

Şal istədim mən də, evdə ağladım,
Bir şal alıb tez belimə bağladım,
Qulamgilə qaçdım, şalı salladım,
Fatma xala mənə corab bağladı,
Xan nənəmi yada salıb ağladı.
Heydərbaba, dünya yalan dünyadı,
Süleymandan, Nuhdan qalan dünyadı,
Oğul doğan, dərdə salan dünyadı,
Hər kimsəyə hər nə verib alıbdı,
Əflatundan bir quru ad qalıbdı.
Heydərbaba, göylər bütün dumandı,
Günlərimiz bir-birindən yamandı,
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı,
Yaxşılığın əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar.
Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Bağlaşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən,
Bir görəydim ayrılığını kim saldı,
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı?
Çox şükürü var, yenə gəldux, görüşdux,
İtənlərdən, bitənlərdən soruşdux,
Küsmüşdux da, allah qoysa, barışdux,
Bir də görüş qismət ola, olmaya,
Ömürlərdə fürsət ola, olmaya.
Heydərbaba, sənin könlün şad olsun,
Dünya varkən ağzın dolu dad olsun,
Səndən keçən tanış olsun, yad olsun,
Deynə mənəim şair oğlum Şəhriyar,
Bir ömürdür, qəm üstünə qəm qoyaq.

Çalışmalar

1. Mətnin məzmununu danışın.
 2. “Heydərbabaya salam” poeməsindən bir parçanı əzbərləyin.
 3. Mətndəki sifətləri quruluşuna görə təyin edin və onları cümlə daxilində işlədin.
 4. Rus dilinə tərcümə edin:
- Şəhriyar humanist və mütəfəkkir şair idi. Onun əsərlərində ictimai motivlər geniş yer tutur. Şair öz əsərlərində insanın daxili gözəlliyini, mənəvi saflığını və azadlığını tərənnüm etməklə yanaşı, zülm və ədalətsizliyə, təcavüzkarlığa qarşı çıxmışdır.

26. ÜZEYİR HACIBƏYLİ (1885-1948)

Üzeyir Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyov 1885-ci il sentyabr ayının 18-də Şuşa qəzasının Ağcabədi kəndində, kənd mirzəsi ailəsində doğulmuşdur, valideynləri Şuşaya köçdükdən sonra ilk təhsilini ikisinfli Rus-Azərbaycan məktəbində almışdır.

Şuşanın zəngin musiqi ifaçılıq ənənələri Üzeyirin musiqi tərbiyəsinə müstəsna təsir göstərmişdir. O, 1899-1904-cü illərdə Qori müəllimlər seminariyasında təhsil almış, bu illər onun dünyaşöhrətinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır.

Ü.Hacıbəyov 1908-ci il yanvarın 25-də səhnəyə qoyduğu «Leyli və Məcnun» operası ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqiində opera sənətinin əsasını qoymuşdur. Hacıbəyov 1909-1915-ci illərdə bir-birinin ardınca «Şeyx Sənan» (1909), «Rüstəm və Söhrab» (1910), «Şah Abbas və Xurşidbanu» (1912), «Əsli və Kərəm» (1912), «Harun və Leyla» (1915) muğam operalarını bəstələmişdir.

Üzeyir Hacıbəyov həm də Azərbaycanda musiqili komediya janrının yaradıcısıdır. 1909-1913-cü illərdə yazdığı «Ər və arvad», «O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan» musiqili komediyalarında XX əsrin o dövrki məişət və adət-ənənələri öz əksini tapmışdır.

Üzeyir Hacıbəyov yalnız musiqi sahəsindəki xidmətləri ilə deyil, eyni zamanda ictimai-siyasi yönümlü yazıları və fəaliyyəti ilə də şöhrət qazanmışdır.

Üzeyir Hacıbəyov eyni zamanda görkəmli bir ədib idi. Onun ədəbi yaradıcılığı iki istiqamətdə davam etmişdir: o həm çoxlu dərin məzmunlu satirik felyetonlar, publisist əsərlər yazmış, həm də opera və operettaların ədəbi mətnini yaratmışdır.

Üzeyir Hacıbəyov dünya opera sənətində elə nadir bəstəkarlardandır ki, həm musiqi yaradıcılığında, həm də ədəbi

yaradıcılığında parlaq istedad nümayiş etdirmişdir. «Koroğlu»dan başqa, bütün opera və operettalarının mətnini o özü yazmışdır. Üzeyir Hacıbəyovun liberettoları humanist mənasına və bədii keyfiyyətinə görə sərbəst dram əsərləri kimi yaşayır.

1937-ci il aprelin 30-da Azərbaycan Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulan «Koroğlu» operası Hacıbəyov yaradıcılığının zirvəsini təşkil edir.

Üzeyir bəy Azərbaycan musiqisində köklü dönüş yaratmış dahi bəstəkardır. O, müasir Azərbaycan elmi musiqişünaslığının əsasını qoymuş, 1945-ci ildə yazdığı «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» fundamental tədqiqat əsəri ilə qədim tarixə malik Azərbaycan musiqisinin milli xüsusiyyətlərini araşdırmışdır.

Böyük bəstəkar, musiqişünas, publisist, dramaturq, pedaqoq Üzeyir Hacıbəyov 1948-ci ildə noyabrın 23-də Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *Mətnə aid sullar tərtib edin.*
3. *Xüsusi və ümumi isimləri seçib yazın.*
4. *Mətndəki sayları müəyyənləşdirin və məna növlərini göstərin.*

27. SƏMƏD VURĞUN (1906-1956)

Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan görkəmli sənətkardır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu əsrdəki inkişafının mühüm bir mərhələsi onun adı, çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyəti ilə üzvi surətdə bağlıdır. O, milli poeziyamızı novator keyfiyyətlərlə zənginləşdirmiş, yüksək sənət məktəbi yaratmışdır.

Səməd Yusif oğlu Vəkilov ilk təhsilini anadan olduğu Qazax mahalının Qıraq Salahlı kəndində almışdır. Sonra Qazax müəllimlər seminariyasında oxumuşdur. Seminariyanı uğurla bitirdikdən sonra Qazaxın kəndlərində, Qubada və Gəncədə müəllimlik etmişdir. Elə o vaxtdan başlayaraq lirik şeirlərilə məşhurlaşmış, «Vurğun» təxəllüsü ilə tanınmış və sevilmişdir.

Moskvaya ali təhsil almaq üçün gedən sənətkara təhsilini axıradək davam etdirmək müyəssər olmur. 1930-cu ildə o, Bakıya qayıdır, burada Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda ali təhsilini başa vurub, aspiranturaya daxil olur və elə o illərdə də coşqun yaradıcılığa başlayır.

30-cu illərdə onun «Şairin andı», «Fənər», «Könül dəftəri», «Şeirlər», «Azad ilham» kimi şeir kitabları nəşr olunur. Həmin dövrdə şair ədəbiyyatımız üçün yeni hadisə sayılan «Bəsti», «Talıstan», «Ölüm kürsüsü» kimi maraqlı poemalarını yazmışdır.

30-cu illərin sonu, 40-ci illərin əvvəllərində sairin yaradıcılığında yeni bir mərhələ — müharibə dövrü mərhələsi başlanır. Bu mərhələ onun yaradıcılığının məhsuldar dövrü olmuşdur. İkinci Dünya müharibəsi illərində qələmə aldığı «Vətən keşiyində», «Ananın öyüdü», «Şəfqət bacısı», «Qızıl şahinlər» və s. şeirləri az vaxtda oxucuların sevimli əsərlərinə çevrilmişdir.

Lirik şeirləri dillər əzbəri olan S.Vurğun qələmini dramaturgiya sahəsində də sınamışdır. Onun yaradıcılığında mənzum dram əsərləri mühüm yer tutur. «Vaqif» (1937), «Xanlar» (1939), «Fərhad və Şirin» (1941) və «İnsan» (1945) pyeslərində şair özünü qüdrətli bir dramaturq kimi tanıda bilmişdir.

S.Vurğunun «Muğan», «Aygün» poemaları da müharibədən sonrakı ədəbiyyatımızın ciddi uğurları idi.

Həmin dövrdə onun «İstiqbal təranəsi», «Dünyanın xəritəsi» kitabları, üç cild-dən ibarət «Seçilmiş əsərləri» nəşr edilmişdir.

S.Vurğunun əsərləri sonralar da dəfələrlə çap olunmuşdur. Xalqını, vətəninə sonsuz bir məhəbbətlə sevən şairin çoxcəhətli irsi bu gün də böyük maraqla qarşılır.

S.Vurğun həm də böyük ictimai xadim və alim idi. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk həqiqi üzvləri sırasında onun da adı var. Şairin ədəbiyyat qarşısındakı xidmətləri yüksək qiymətləndirilmiş və respublikamızda ilk dəfə olaraq ona Azərbaycanın xalq şairi fəxri adı verilmişdir.

SƏMƏD VURĞUN TƏBİƏT İLHAMA ÇAĞIRIR MƏNİ

(ixtisarla)

Yenə də yamyaşıl geyinir dağlar,
Göz kimi durulur qaynar bulaqlar.
Əriyir güneylər döşündəki qar,
Yağış da isladır o göy çəmənini,
Təbiət ilhama çağırır məni.
Ürək dil açır ki, sönməmiş odum,
Hücuma başlayır mənim söz ordum...
Könüllər mülkündə min yuva qurdum,
Unutmaz aləmdə sevən sevəni,
Məhəbbət ilhama çağırır məni.
Görürəm, dan yeri yenə sökülür,
Göydən yer üzünə nurlar tökülür.
Zəmilər, tarlalar üzümə gülür,
Gözümdə sarılır sünbülün dəni...
Bu nemət ilhama çağırır məni.
Mən yaranmamışam göylər övladı,
Əzəl şöhrətimdir torpağın adı...
Bu eşqim çoxuna qismət olmadı,

Şairim! Aç, paylaş söz xəzinəni,
Şeiriyət ilhama çağırır məni.

DÜNYA

Ulduzlar havanın bağrını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir,
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapdırır atını birbaşa dünya.
Yerlərə baxıram — bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram — qapısı bağlı,
Kainat ixtiyar, sirli, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya.
Bir də görürsən ki, açılan solur
Düşünən bir beyin bir torpaq olur;
Bir yandan boşalır, bir yandan dolur,
Sırrını verməyir sirdaşa dünya.
Əzəldən belədir çünki kainat
Cahan daimidir, ömür amanat.
Əldən-ələ keçir vəfasız həyat
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!
Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır ay;
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya.

Çalışmalar

1. *Mətndəki həmcins cümlə üzvlərini müəyyənləşdirin.*
2. *Mətnə aid suallar tərtib edin.*
3. *“Dünya”, “Təbiət ilhama çağırır məni” şeirlərində fəli sifətləri tapın və hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirin.*
4. *Mətndən bir neçə fel seçin və onların quruluşca növünü müəyyənləşdirin.*

28. SÜLEYMAN RÜSTƏM (1906-1989)

Xalq şairi Süleyman Rüstəm XX əsr Azərbaycan poeziyasının yaradıcısı-

larından biridir. O, poeziyada milli və klassik ənənələrin davamçısı olmuş və bu ənənələri öz yenilik axtarışları ilə zənginləşdirmişdir. Elə bu səbəbdən də Süleyman Rüstəmin yaradıcılığı milli poeziyamızda yenilikçiliyin formalaşması və inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Süleyman Əlabbas oğlu Rüstəmzadə Bakının Novxanı kəndində fəhlə ailəsində dünyaya gəlmişdir. Onun qayğısız uşaqlıq illəri Xəzərin sahilində keçmişdir. Babasının danışdığı sehrli nağıllar, xoş söhbətlər, oxuduğu qüssəli mahnılar onun qəlbində qəribə hisslər oyadırdı. Valideynləri savadsız olsalar da, övladlarının təhsil almasını istəyirdilər. Bu məqsədlə də onu Bakıda görkəmli yazıçı Süleyman Sani Axundovun müdir olduğu və hamının «Süleyman Sani» məktəbi kimi tanıdığı rus-tatar məktəbinə qoyurlar. İlk təhsilini bu məktəbdə alan Süleyman sonra sənaye texnikumuna daxil olur, lakin 1924-cü ildə öz arzusu ilə buradan pedaqoji təmayüllü məktəbin son kursuna keçirilir. 1925-ci ildə o, ali təhsil almaq məqsədilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqi fakültəsinə daxil olur. Burada görkəmli ədib Ə.Haqqverdiyevin və başqa müəllimlərin müəzirlərini dinləyən Süleyman 1929-cu ildən təhsilini Moskva Dövlət Universitetinin ədəbiyyat və incəsənət fakültəsində davam etdirir.

S.Rüstəmin «Unudulmuş gənc» adlı ilk şeiri 1923-cü ildə «Maarif və mədəniyyət» jurnalında dərc olunmuşdur. Bundan sonra müntəzəm olaraq mətbuatda şeirləri çıxan gənc şair 1927-ci ildə «Ələmdən nəşəyə» adlı ilk kitabını nəşr etdirir. Bu kitab onun bir neçə illik ədəbi fəaliyyətinin məhsulu idi. Kitaba daxil olan şeirlərində o, zamanın, dövrün tələbi ilə inqilabdan sonra yeni həyat quran adamların işini, mübarizəsini tərənnüm edirdi. Sonrakı illərdə S.Rüstəmin «Addımlar», «Atəş», «Səs», «Şairin

səsi», «Ulduzlar», «Gecənin romantikası» və başqa kitabları nəşr edildi.

Böyük Vətən müharibəsi illərini şairin yaradıcılığında xüsusi bir mərhələ hesab etmək olar. Bu dövrdə onun «Ana ürəyi», «Durnalar», «Ana və poçtalyon», «Gün o gün olsun ki» kitabları çap olunmuşdur. S.Rüstəmin müharibə mövzusunda yazdığı şeirlərdə vətənə sonsuz məhəbbət, sədaqət, qələbəyə inam, beynəlmilətçilik və qəhrəmanlıq motivləri çox güclüdür. Şeirlərinin birində o, öz duyğularını belə ifadə edir:

**Mən istərəm sağ çıxmayım bahara
Təki anam düşməyə baş əyməsin.
Bu müqəddəs, son davada hər yara
Mənə dəysin, vətənimə dəyməsin.**

Müharibənin ilk illərində S.Rüstəmin Sovet ordusu sıralarında İranda, Cənubi Azərbaycanda xidmət etməsi ona Arazın o tayında yaşayan azərbaycanlı bacı və qardaşlarının həyatını, məişətini ətraflı öyrənməyə, onların istək və arzularını, həsrətini dərk etməyə kömək etmişdir. Cənub mövzusu S.Rüstəmin poeziyasında 60 ilə yaxın bir müddətdə əsas, aparıcı mövzulardan biri olmuşdur. «Cənub şeirləri» şairin vətənə, xalqa, ana dilinə olan məhəbbət çələngi idi. Onun bu silsilədən olan «Təbrizim», «Vətən yandı», «Amandır, getmə», «Dilimə dəymə» və onlarla başqa şeirləri, M.H.Şəhriyara ünvanlanan mənzum məktubları, «On ikinci tüfəng», «Memarın faciəsi», «Şairin ölümü» poemaları bu cəhətdən çox səciyyəvi və əhəmiyyətlidir.

S.Rüstəm görkəmli bir dramaturq kimi də tanınır. O, hələ 1922-ci ildə «Çimnaz xanım yuxudadır» adlı birpərdəli komediya yazmış, əsər Tənqid-təbliğ teatrında tamaşaya qoyulmuşdu. Sonrakı illərdə onun «Durna», «Burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə» komediyaları yarandı. Lakin S.Rüstəmi bir dramaturq kimi şöhrətləndirən onun 1940-cı ildə qələmə aldığı «Qaçaq Nəbi» mənzum dramıdır.

Vətənpərvər şair, görkəmli dramaturq S.Rüstəm bacarıqlı bir ictimai xadim kimi də uzun illər vətəninə və xalqına xidmət etmişdir.

SÜLEYMAN RÜSTƏM DİLİMƏ DƏYMƏ

Mən sənə dilinə dəymirəm, cəllad,
Gəl sən də bu ana dilimə dəymə!
Sənə də bağın var, gülün var, çəkin,
Bağımda əkdiiyim gülümə dəymə!
Həsədlərlə baxdın çəmənimə sən,
Gör bir nələrdin vətənimə sən,
«Yan» deyib, od vurdun bədənimə sən,
Altında atəş var, külümə dəymə!
Mən ağa ağ dedim, qaraya qara,
Sən mənə istədin çəkəsən dara.
Yenicə sağalır vurduğun yara,
Mənim bu yaralı könümə dəymə!

ŞAİR QARDAŞIMA MƏKTUB

(ixtisarla)

Qoy söyləyim ürəyimin sözünü,
Bir kərə də görməmişəm üzünü,
Nigaranam, yetir mənə özünü
Məhəbbətin bağrımdadır, Şəhriyar,
Mənim ürək ağrımdadır, Şəhriyar!
Kim deyir ki, ünvanımız ayrıdır
Nə adımız, nə sanımız ayrıdır,
Nə canımız, nə qanımız ayrıdır,
Ürək birdir, bədən birdir, Şəhriyar,
Vətən birdir, vətən birdir, Şəhriyar!
Hicran odu sinəmizi yaxdı, gəl,
Səndən ötrü ürəyimiz axdı, gəl,
İstəyirsən əncir-üzüm vaxtı gəl
Məclislərdə başda otur, Şəhriyar,
Ürəyimdə arzum budur, Şəhriyar!
Gəl qəmləri küləklərə verim, gəl,

Öz bağımdan sənə güllər dərim, gəl,
Sən məni gör, mən də səni görüm, gəl,
Demə ömür xəzansızdır, Şəhriyar,
Əcəl yaman amansızdır, Şəhriyar!
Gəl Bakıya bağım-bağcam güləndə,
Bircə ovuc torpaq gətir güləndə,
Dostlar qatsın torpağıma öləndə,
Bəlkə onda kama çatam, Şəhriyar,
Son mənzildə rahat yatam, Şəhriyar!!

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu danışın.*
2. *«Süleyman Rüstəm» mətnindən tamamlığa aid üç cümlə göstərin.*
3. *«Şair qardaşıma məktub» şeirində xitabları müəyyənləşdirin.*
4. *Mətnədən şühudi və nəqli keçmiş zamana aid nümunələri seçib yazın.*

29. MİKAYIL MÜŞFİQ (1908-1938)

Mikayıl Müşfiq görkəmli Azərbaycan şairidir. O, XX əsrin 20-ci illərində milli poeziyamızı yaratmış və inkişaf etdirmiş görkəmli şairlərdən biridir. M. Müşfiq çox qısa bir müddətdə, yəni cəmi 11 bir il ədəbi fəaliyyətlə məşğul olsa da, onun yaratdığı lirik şeirlər və poemalar Azərbaycan poeziyasında silinməz iz buraxmışdır.

Mikayıl Müşfiq Bakının Xızı kəndində dünyaya gəlmişdir. Onun atası müəllim Mirzə Əbdülqədir İsmayılzadə «Vüsaqi» təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. Böyük bəstəkar M. Maqomayev «Şah İsmayıl» operasını məhz Mirzə Əbdülqədinin eyniadlı poeması əsasında yaratmışdır.

M. Müşfiq yoxsul bir ailədə böyümüş, uşaqlığı ehtiyac içində keçmişdir. Elə körpəlikdən tale onun üzünə gülməmişdir. Çox kiçik ikən anasını, altı yaşında isə atasını itirmiş, yaxın qohumlarının himayəsində böyümüşdür. Özü demişkən, «ac-yalavac, çılpaq bir yaşayış» keçirən Mikayıl elmə, təhsilə böyük həvəs var idi. O, 1915-ci ildə Bakıdakı rus-tatar məktəbinə daxil olmuş və ilk ibtidai təhsilini orada almışdır. Sonralar təhsilini pedaqoji texnikumda davam etdirmişdir. 1927-1931-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda ali təhsilini başa vurandan sonra şəhər məktəblərində ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

M. Müşfiqin «Bir gənc» adlı ilk şeiri 1926-cı ildə «Gənc işçi» qəzetində, son şeiri olan «Duyğular yarpağı» isə «Ədəbiyyat» qəzetinin 1937-ci il aprel tarixli nömrəsində dərc olunmuşdur. Onun ədəbi fəaliyyəti bu iki əsər arasındakı dövrü əhatə edir. Bu on bir illik dövr ərzində M. Müşfiq çox məhsuldar işləyərək, on şeir kitabı nəşr etdirə bilmiş, tərcüməçilik fəaliyyəti ilə də məşğul olmuşdur. 1932-ci ildə şairin «Günün səsləri», «Vuruşmalar», «Pambıq», «Bir may», «Buruqlar arasında», iki

il sonra «Şeirlər», «Şəngül, Şüngül, Məngül», 1935-ci ildə isə «Qaya», «Kəndli və ilan» adlı kitabları çapdan çıxmışdır.

Müşfiqin yaradıcılığında lirik şeirlər əsas yer tutsa da, o, qələmini poema janrında da sınınamışdır. Onun «Əfşan», «Dağlar faciəsi», «Səhər», «Azadlıq dastanı», «Sındırılan saz» və s. poemaları sanballı, diqqətəlayiq əsərlərdir. Bu poemalarda insanın azadlıq hissləri, yeni həyata, mədəni inqilaba qoşulmaq istəkləri, bir sözlə, insanın mənəvi yüksəlişi öz əksini tapır. Müşfiq Ş.Abbasovla birlikdə A.S.Puşkinin «Qaraçılar», R.Rza ilə birlikdə M.Y.Lermontovun «Demon» poemalarını, Ö. Xəyyamın bir çox rübailərini, T.Şevçenkonun şeirlərini və başqa şairlərin yaradıcılığından nümunələri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

1937-ci ildə həbs olunaraq dözülməz mənəvi və fiziki əzablardan, təhqirlərdən sonra qətlə yetirilən mütərəqqi fikirli sənətkarımızın əsərləri uzun illər boyu yasaq edilmişdi. Lakin zaman «xalq düşməni» elan edilmiş şairin xalqın ən sadıq övladlarından biri olduğunu sübut etdi.

MIKAYIL MÜŞFIQ HƏYAT SEVGİSİ

(ixtisarla)

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən,
İşıqlı dünyadan necə əl çəkdim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşından necə əl çəkdim?
Bir yanda tərənlar, dumanlı dağlar,
Bir yanda kəkliklər, ayna bulaqlar,
Bir yanda bülbüllər, çiçəkli bağlar,
Mən bu tamaşadan necə əl çəkdim?
Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən,
Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə əl çəkdim?

Ulduzlar fikrimin çıraqbandır,
Bulud xəyalımın karivanıdır,
Səma ki, hissimin aşıyanıdır,
Böylə bir səmadan necə əl çəkdim?
Xəzan acısına edib təhəmmül,
Gülün kölgəsində ötəndə bülbül,
—Həyat, həyat,- deyə çırpınır könül.
Könüldən, sevdadan necə əl çəkdim?

YENƏ O BAĞ OLAYDI

(ixtisarla)

Yenə o bağ olaydı, yenə yığışaraq siz
O bağa köçəydiniz.
Biz də muradımızca fələkdən kam alaydıq,
Sizə qonşu olaydıq.
Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görədim,
Qələmə söz verəydim.
Hər gün bir yeni nəğmə, hər gün bir yeni ilham...
Yazaydım səhər, axşam.
Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi?
Söylə, ürəyincəmi?
Yenə o bağ olaydı, yenə sizə gələydik,
Danışaydıq, güləydik.
Ürkək baxışlarınla ruhumu dindirəydin,
Məni sevindirəydin.
Gizli söhbət açaydıq ruhun ehtiyacından;
Qardaşından, bacından
Çəkinərək, çox zaman söhbəti dəyişəydin,
Mənimlə əyişəydin.
Yenə bir vuraydı qəlbimiz gizli-gizli,
Sən, ey əsmər bənizli!
Yenə o bağ olaydı, yenə o qumlu sahil,
Sular ötəydi dil-dil.
Əndamını həvəşlə qucaqlarkən dalğalar

Qəlbimdə qasırgılar,
 Fırtınalar coşaydı, qısqanlıqlar doğaydı,
 Məni hirsim boğaydı;
 Cumub alaydım səni dalğaların əlindən,
 Yarışaydım belindən.
 Yarpaqlar arasından uzadaraq əlini ,
 Oxşayaraq telini,
 Gecələr darayaydı saçlarını ay, gözəl,
 Sən gözəlsən, ay gözəl?
 Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi,
 Söylə, ürəyincəmi?

Lügət

silinməz iz- неизгладимый след
 təxəllüs – псевдоним
 aşına – приятель
 xəzan- листопад, осень
 fəlak – судьба, рок
 kam almaq – злорадствовать

Çalışmalar

1. *Suallara cavab verin:*
 - 1) *Müşfiq nə zaman və harada dünyaya gəlmişdir?*
 - 2) *Onun uşaqlığı necə keçmişdir?*
 - 3) *Müşfiqin ilk və son şeirləri hansılardır? Onlar nə zaman və harada dərc olunmuşdur?*
 - 4) *Şairin hansı əsərlərini tanıyırsınız? Onun tərcümə əsərləri barəsində nə bilirsiniz?*
 - 5) *Müşfiq nə zaman vəfat etmişdir?*
2. *Şeirləri ifadəli oxumağı öyrənin, onlardan birini əzbərləyin.*
3. *“Yenə o bağ olaydı” şeirində təyinləri tapın, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.*

30. MİRZƏ İBRAHİMOV

(1911-1993)

Mirzə İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biridir. O, dramaturq, nasir, publisist, alim və ictimai xadim kimi tanınmışdır.

Mirzə Ələsgər oğlu İbrahimov 1911-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Sərab şəhəri yaxınlığındakı Evə kəndində anadan olmuşdur. 1918-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçən Mirzə İbrahimov hələ çox kiçik ikən valideynlərini və yaxınlarını itirir. Yetim qalmış Mirzə 8 yaşında Zabrat kəndində varlı ailədə nökrəçilik etməyə məcbur olur. Daha sonralar neft mədənlərində işə düzəlir, fabrikkə-zavod məktəbində təhsil alır. Təhsil almaqla yanaşı, məsul vəzifələrə irəli çəkilən Mirzə İbrahimov bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. 1931-ci ildə «Mələk» və «Zəhra» adlı ilk hekayələri çap olunur.

Mirzə İbrahimovun yaradıcılığında Cənub mövzusu geniş yer tutur. 1945-1947-ci illərdə onun Cənubi Azərbaycanın həyatına həsr edilmiş «Cənub hekayələri», 1948-ci ildə isə ilk romanı, «Gələcək gün» çap edilmişdir.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Mirzə İbrahimov İrana getmiş, Təbrizdə çıxan «Vətən yolunda» adlı qəzetin redaktoru olmuşdur. 1945-ci ildə M.İbrahimov respublika Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmişdir. Mirzə İbrahimovun irihəcmli beş dərm əsəri və iki pomanı vardır. «Həyat», «Madrid», «Məhəbbət», «Kəndçi qızı», «Yaxşı adam», «Gələcək gün», «Böyük dayaq».

Bədii yaradıcılıqla yanaşı, Mirzə İbrahimov elmi fəaliyyətlə də ciddi məşğul olmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə haqqında yazdığı «Böyük demokrat» əsərindən indi də yaxşı elmi mənbə kimi istifadə olunur. M.F.Axundovun ədəbi-fəlsəfi görüşləri haqqındakı elmi fikirləri Vaqifin Azərbaycan şerinə gətirdiyi yeniliklər, Zakirin satirası haqqında M.İbrahimovun yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələr «Həyat və

ədəbiyyat» başlığı altında toplanmış və 1947-ci ildə çap edilmişdir.

Mirzə İbrahimov tərcümə sahəsində də uğurlu fəaliyyət göstərmiş, dünya klassiklərinin bir çox əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Şekspirin «Kral Lir», «On ikinci gecə», Çernişevskinin «Nə etməli» romanı və sair bədii tərcümələri öz keyfiyyəti etibarilə onun sənətə olan tükənməz məhəbbətini və məhsuldar əməyini göstərir.

Mirzə İbrahimov 1993-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Çalışmalar:

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *Mətdən 3 cümləni morfoloji təhlil edin.*
3. *Bir abzası rus dilinə tərcümə edin.*
4. *Mətdən düzəltmə və mürəkkəb isimləri seçib yazın.*

31. MİR CƏLAL (1908 – 1978)

Görkəmli yazıçı Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanda anadan olmuşdur. Uşaq ikən atası onu Gəncə şəhərinə gətirmiş və o, ilk təhsilini Gəncədə almışdır. 1823-cü ildə Pedaqoji Texnikuma daxil olub, 1928-ci ildə oranı bitirmiş, bir müddət Gəncədə və Gədəbəydə müəllimlik etmişdir. İkiillik müəllimlik fəaliyyətindən sonra - 1930-cu ildə Kazana gedib Kazan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat şöbəsində oxumuş, 1931-ci ildə Bakıya qayıdaraq Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur. 1933-cü ildən ömrünün sonuna qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müəllim, professor və kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

1940-cı ildə “Füzulinin poetik xüsusiyyətləri” adlı kitabı ilə filologiya elmləri namizədi və 1947-ci ildə “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” adlı əsəri ilə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsini alır.

Bədii yaradıcılığa 1928-ci ildən başlamışdır. İlk hekayə və oçerkləri qəzet və jurnallarda çap edilmişdir.

1932-ci ildə “Sağlam yollarda”, 1935-ci ildə “Boy” adlı hekayələr və oçerklər məcmuəsi, “Dirilən adam” romanı, 1937-ci ildə “Bostan oğrusu”, 1939-cu ildə “Gözün aydın” adlı kitabları və “Bir gəncin manifesti” adlı romanı, 1940-cı ildə “Açıq kitab” romanı nəşr edilmişdir. Sonralar “Onun həyat hekayələri” (1944), “Yaşlılarım” (1947), “Yeni kəndin adamları” (1948), “Təzə şəhər” (1952), “Sadə hekayələr” (1955), “İnsanlığ fəlsəfəsi” (1961), “Xatirə hekayələri” (1962), “Gülbəsləyən qız” (1965) kimi kitabları nəşr olunmuşdur.

Mir Cəlal 1978-ci ildə vəfat etmişdir.

Mir Cəlalin yaradıcılığı hələ sağlığında qiymətləndirilmiş və o, müxtəlif orden və medallarla təltif olunmuşdur. O, yetmiş illik mənalı ömrünün tam 50 ilini bədii, elmi və pedaqoji

yaradıcılığa həsr etmişdir. Geniş elmi fəaliyyəti ilə yanaşı, alim mükəmməl bir qələm ustasıdır. Onu oxuculara sevdiren başlıca cəhətlərdən biri də müəllifin səmimiyyəti, insanlıq adını ləkələyənlərə güclü nifrəti və sadə, əməksevər insanlara olan məhəbbətidir.

Mir Cəlal bir alim, tədqiqatçı və ədəbiyyatçı kimi hər zaman yüksək zirvədə durmuş, elmi yaradıcılığı ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

MİR CƏLAL

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM

Sərin bir payız səhəri idi. Səhər demək olmazdı. Çünki hələ hava tamam işıqlanmamışdı. Şəhərə doğru gedən əyri-üyrü və palçıqlı yol bu ala-toranda camaatla dolu idi. Kimi qabağına qatdığı sağlam inəyini, kimi qoyun-quzusunu haylayıb satmağa aparırdı. ..

Sona da bu yolun yolçusudur. Sona ilk bazar səfərinə çıxırdı. O, yetim uşaqlarına çörək pulu, dustaq oğlu Mərdana isə xərclik əldə etmək üçün “Yusif-Züleyxa” xalçasını qoltuğuna vurub bazara aparırdı. O, evinin yaraşığını, oğlunun toy günündə ona bağışlamaq üçün uzun illər boyu əzizləyib saxladığı xalçanı satmaq istəyirdi.

Sona bazara yetişdi. Həftəbazarı köhnə, uçuq bir hasarın içində idi. Kənardan baxanda hasar üstündən adamların başı görünürdü. Camaat qarışqa kimi qaynaşırdı. Burada hər cür adam görmək olardı. Satan satana qarışmışdı. At kişnəməsi, alıb-satanların səsi dərvişlərin qəsidəsinə, dilənçilərin sızıltısına qarışmışdı.

Sona bir kənara, ev şeyləri satılan tərəfə çəkilib boxçasını açdı. Xalçanı təmiz yerə saldı. Bir daşın üstündə oturub həsrətlə ona baxdı. Sonanın xalçası, doğrudan da bir tamaşa idi. Elə bil

meydana işıq salmışdı. Görənlər yaxın gəlir və heyrətlə baxırdılar. Xalçanın tamaşasına yığışanlar get-gedə artırdı.

Gödəktuman, bozsifətli bir ingilis taciri bazarda məğrur-məğrur gəzirdi. O, istədiyi hər şeyə diqqət yetirir, heç nədən çəkinmirdi. Bu ağaya nifrət və ikrahla baxan adamlar onu bir-birinə barmaqla göstərüb, “ingilis” deyirdilər. İngilisin gözü Sonanın xalçasına sataşan kimi rəngi daha da bozardı.

Mister soyuq əllərini xalçaya uzatdı. Yanına düşüb ona nökrəçilik edən azərbaycanlı tacirə nə isə dedi. Tacir Sonaya yaxınlaşdı:

- Bacı, bu xalçanın qiyməti neçədir?

Sona duruxdu. O, bazara gəlməmişdən xalçaya qiymət qoydurmamışdı.

Özü də ürəyində bir qiymət tutmamışdı. Tacir Sonanın duruxduğuna dözə bilmədi, daha da yaxınlaşıb soruşdu.

- Bacı, bu xalçanın qiymətini deyin, biz alırıq.

Sona altdan yuxarı tacirin üzünə baxdı, köksünü ötürdü. Elə bil onun danışmağa dili gəlmirdi. Qəzəbindənmi, həsrətdənmi, ya peşimançılıqdanmi qızaran sifətində mənalı bir sükut görünürdü. Sona dinmirdi.

İngilis həyəcan içində idi. O, bu sükuta dözə bilmirdi. Çılpaq qıçlarını qatlayıb diz çökdü. Xalçaya bir də nəzər saldı. Ayağa qalxdı, xalçanı qaldırıb öz sinəsinə tutdu.

Sonra yanındakı tacirə verib, divardan asılı kimi saxlatdı.

Tacir quldurlara təslim olan qorxaq yolçular kimi qollarını geniş açdı, xalçanı qabağına tutdu. İngilis baxdı, baxdı, yaxına yeridi, kənara çəkildi, baxdı. Yandan, aşağıdan, yuxarıdan baxdı. Sevincini gizlədə bilmədi, dodaqaltı nə isə mırıldadı.

Tacir də sevincək danışdı. Onlar danışanda heç kəs dinmirdi. Birdən kənardan kiminsə səsi eşidildi:

- Neçəyə desə alacaq.

Elə bil bu səslə Sonaya sayıq olmaq üçün xəbərdarlıq edirdilər. Tacir qayıdıb səs gələn tərəfə acıqla baxdı və hid-dətini boğa-boğa dedi:

- Bilmirəm, bu camaat nə üçün mane olur. Ay qardaşlar, bir kənara durun görək. Axı nə xəbərdir, adam var axı, burada meymun oynatmırıq ha!

Sona xalçanın qırağından tutub durmuşdu. O, danışanlara həsrətlə baxdı. Sona xalçanın qiymətini dedi:

- On qızıl.

Tamaşaya yığışanların içində bir cavan fəhlə var idi. O, əllərini dizinə çırpdı və bərkdən “vay” - deyə çığırdı. Oğlan başını aşağı salıb oradan uzaqlaşdı.

Sona oğlanın dediyini eşitsə də, əlini çoxdan açmışdı. Bir əli xalçanın ucunda idi, o biri əlinə isə ingilis qızıl sayırdı. Bir, iki, üç...

Ovcuna toxunan soyuq pullar Sonanın bütün əllərini titrədirdi. Onu hirs boğurdu. Sona üzünü ingilisə tutub dedi:

- Satmıram!

Bunu dediyi ilə ovcundakı qızılların yerə səpildiyi bir oldu. Camaatı maraqlı götürdü. Tacir irəli yeridi, əlini cibinə saldı:

- Azdırsa, al, on beş olsun.

- Satmıram!

- Bu da iyirmi!

- Satmıram! Yörğan əvəzi üstümə çəkəcəyəm!

- Otuz qızıl, daha sözün yoxdur ki?!

- Paltarım yoxdur, bürünəcəyəm.

- Əlli qızılını al, üstündə bir dəst də paltar.

Tacir əl-ayağa düşüb yalvarırdı. Sonanın isə dizinə qüvvət, iradəsinə möhkəmlik gəlir, səsi ciddiləşirdi:

- Satmıram, canım, satmıram!

- Bu da yüz qızıl, yüzə qızıl...

Sona xalçanı çəkib бүkdü. Pəhləvan kimi qoltuğuna vurdu. O, daha da acıqlı görünürdü. Sona iti və həyəcanlı nəzərlə həm mister, həm də taciri süzdü. O, qəti və nifrətlə dedi:

- İtə ataram, yada satmaram!

Lügət

Elmi -Tədqiqat İnstitutu – научно исследовательский институт

тәсмиә - сборник

səmimiyyət- искренность

Çalışmalar

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin.*

2. *Mətndəki zərfləri tapın və ifadə vasitələrini müəyyən-ləşdirin.*

3. *Azərbaycan dilinə tərcümə edin.*

Мир Джалал обратился к литературному творчеству в 1928 году, опубликовав свои ранние рассказы и очерки в республиканских газетах. Его первые книги - «На верных путях» и «Рост» были составлены из его первоначальных публикаций.

Роман «Воскресший человек», сборники рассказов «Огородный воришка» и «Поздравление» свидетельствуют о появлении в прозе 30-х годов зрелого автора со своими темами, своим отношением к описываемым явлениям.

4. *M.Cəlalin “İtə ataram, yada satmaram” hekayəsini diqqətlə oxuyun, mətnə dair plan tərtib edin və onu həmin plan əsasında danışın.*

32. RƏSUL RZA (1910-1981)

Rəsul Rza XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun əsərləri bir çox xarici dillərə tərcümə olunaraq vətənimizin hüdudlarından kənar da özünə çoxlu pərəstişkar tapmış, böyük ədəbi və ictimai marağa səbəb olmuşdur.

Rəsul İbrahim oğlu Rzayev (Rəsul Rza) Azərbaycanın Göyçay bölgəsində dünyaya gəlmişdir. Onun atası Mirzə İbrahim qəza rəisinin dəftərxanasında tərcüməçi işləyirdi, anası Məryəm xanım isə yazmağı bacarmasa da, istedadlı bir qadın idi və gözəl şeirlər qoşardı. İlk təhsilini əvvəl Göyçayda, sonra isə Tiflisdə alan Rəsul 1930-cu ildə Bakıya gəlir və burada «Gənc işçi» qəzetinin redaksiyasında işə düzəlir. Tiflisdə başladığı yaradıcılıq fəaliyyətini burada davam etdirən gənc şair bir qədər sonra ali təhsil almağa ehtiyac duyur və 1934-cü ildə Moskvaya gedir. Ali təhsil alıb vətənə dönəndən sonra o, bədii yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlayır.

R.Rzanın nəşr olunan ilk şeirlər kitabı «Çapey» (1932) adlanır. Sonralar şairin

«Qanadlar» (1935), «Çinar» (1939); 40-cı illərdə «Vətən», «Bəxtiyar», «Vəfa»; 60-80-ci illər ərzində «Pəncərəmə düşən işıq», «Duyğular... düşüncələr», «Dözüm», «Vaxt var ikən», «Həyat duyumları», «Güneylər, qüzeylər», «Üzü küləyə», dörd və beşcildlik «Seçilmiş əsərləri» və başqa kitabları nəşr olunmuşdur.

R.Rza öz yaradıcılığında heca vəznli şeirlərlə yanaşı, sərbəst formada yazılmış şeirlərə də geniş yer vermişdir. Sərbəst seirin inkişafında və yüksəlişində onun xüsusi əməyi olmuşdur. R.Rzanın şeirləri mənə və məzmun dərinliyi, fəlsəfi lirizmi, fikir və emosiya zənginliyi, nikbin əhvali-ruhiyyəsi ilə seçilir. İnsan taleyi, onun mübarizəsi, mənalı həyat, gələcək üçün narahatlıq R.Rza poeziyasının özəyini, canını təşkil edir.

R.Rza poeziyası daha çox lirik məcrada inkişaf etsə də, poema janrı onun yaradıcılığında başlıca yerlərdən birini tutur.

R.Rzanın poemaları mövzu baxımından müxtəlifdir, lakin onları bir cəhət — şairin parlaq, əzəmətli şəxsiyyətlərə müraciət etməsi cəhəti birləşdirir. Bunlardan «Füzuli» poeması böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuliyə, «Son gecə» Nəsimiyə, «Xalq şairi» M.Ə.Sabirə, «Xalq həkimi» N.Nərimanova, «Qızıl gül olmayaydı» poeması isə M.Müşfiqə həsr olunmuşdur.

R.Rza bədii tərcümə sahəsində də səmərəli çalışmışdır. O, dahi N.Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» poemasını Azərbaycan dilinə çevirmiş, bir çox Avropa şairlərinin əsərlərini, eləcə də A. Puşkin, M.Lermontov, V. Mayakovski kimi rus şairlərinin şeir və poemalarını dilimizə tərcümə etmişdir.

RƏSUL RZA

MƏN TORPAĞAM

Mən torpağam, mənə atəş yandırılmaz —
Tərkibimdə kömürüm var, külüm var.
Mən baharam, çəmən-çəmən
Çiçəyim var, gülüm var.
Mən küləyəm, əsməsəm
Kim bilir ki, mən varam?
Mən buludam, səhraları susuz görüb
Ağlaram.
Mən ürəyəm, döyünməsəm
Ölərəm.
Mən insanam, sadə insan əlimin
Yaratdığı nemətlərlə öyünməsəm, ölərəm.
Mən işığam — qaranlığın qənimi.
Mən insanam, daşıyıram qəlbimdə
Dünyaların sevincini, qəmini.
Maraq dolu gözəm mən;
Baxmaya bilmərəm.
Mən insanam, vətənim var, elim var.
Ən böyük həqiqəti —
Azadlığı, məhəbbəti, nifrəti
Söyləməyə qadir olan dilim var.

Mən bir qranitəm ki,
Hər parçamda duyulur
Möhkəmliyim, döyüşlərdə bərkliyim.
Mən insanam, ülfətsiz ölərəm,
Məhəbbətsiz, nifrətsiz ölərəm.
Mən bulağam, tapşırıqla axmıram.
Mən həyatam, həmişə yoldayam;
Nəfəsdəyəm, arzudayam.
Mən torpağam, nemətimi, varımı,
Zəhmət sevən insanlarla bölərəm.
Mən ürəyəm, döyünməsəm
Ölərəm.

SEVİNƏNDƏ SEVİNCİM

Bir gün səni görməsəm, könlümdə tufan olur.
Səni qəmli görəndə ürəyim şan-şan olur.
Məhəbbətin yolunda qəm olur, hicran olur.
Sən məni bu sevdanın yollarına salansan,
Sevinəndə sevincim, ağlayanda nalamsan.
Gözlərini yumanda könlüm toranlıq olur.
Gülüşün, xoş baxışın nədən bir anlıq olur?
Həsrətindən gözümdə dünya qaranlıq olur.
Hər kəs üz döndərsə də, sən ilqarda qalansan
Sevinəndə sevincim, ağlayanda nalamsan.
Bilməyənlər də bilsin, mən sevmişəm tək səni.
Hamıdan yaraşlıq, hamıdan göyçək, səni.
Dodaqları öpümlü, saçları ipək, səni.
Könlümün tellərini həzin-həzin çalansan
Sevinəndə sevincim, ağlayanda nalamsan.

Çalışmalar

1. Mətdən bir abzası rus dilinə tərcümə edin.
2. Mətdə köməkçi nitq hissələrinə aid sözləri tapıb növünü müəyyənləşdirin.
3. Şeirlərdən birini əzbərləyin.
4. Mətdəki sifətləri tapın və onların növünü göstərin.

33. MİRVARİD DİLBAZI (1912 - 2002)

Mirvarid Paşa qızı Dilbazi 1912-ci ildə anadan olmuşdur. O, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. O, 1930-cu ilin əvvəllərindən şeir yazmağa başlamışdır. İlk şeirlərində M.Dilbazi Azərbaycan qadınının quruculuq illərindəki iştirakını təənnüm etmişdir. M.Dilbazi yaradıcılığa başladığı ilk illərdən etibarən, uşaq və gənclər, xüsusən azyaşlılar üçün yazdığı əsərləri ilə uşaqların, habelə yaşlıların rəğbət və məhəbbətini qazanmışdır. O, Azərbaycan şeirinin yaranmasında və inkişafında ədəbiyyatımızın aparıcı ziyalıları ilə bir cərgədə çox çətin, mürəkkəb bir yaradıcılıq yolu keçmişdir. 30 ilə yaxın yaradıcılıq yolu keçən və bu müddətdə şeirimizə, xüsusən, Azərbaycan uşaq şeirinin yaranması və inkişafına böyük xidmətlər göstərən M.Dilbazinin yaradıcılığı çox səmərəli olmuşdur. Dilbazinin yaradıcılığı çoxcəhətli, mövzu dairəsi geniş olsa da, onun yaradıcılıq simasını səciyyələndirən başlıca xüsusiyyət dil və ifadənin səmimiyyəti, sadəliyidir. Buna görə də, onun ən mürəkkəb mövzularda yaşlılar üçün yazdığı əsərlər də uşaqlar tərəfindən asanlıqla başa düşülür.

İnci, mirvari deyil, əməkdir mənim adım,
Həyatımda bir gün də əməksiz yaşamadım.

Zəhmətkeş, əməksevər bir şair olan Mirvarid xanımın şeirlərində həm də həssas bir ana qəlbini çırpıntıları duyulur və bu xüsusiyyət onun bütün şeirlərinə xüsusi bir həərət və səmimiyyət verir.

M.Dilbazi 2002-ci ildə vəfat etmişdir.

Lügət

tərənnüm etmək – воспевать
yaradıcılıq yolu – творческий путь
uşaq şeiri – стихотворение для детей
ana qəlbi – материнское сердце

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*
2. *“M.Dilbazi” mətnində isimlərin quruluşca növlərini müəyyənləşdirin.*
3. *Lügətdəki sözləri cümlələrdə işlədin.*
4. *Mətdən ümumi və xüsusi isimləri seçib yazın.*

34. BƏXTİYAR VAHABZADƏ

(1925 - 2009)

Bəxtiyar Vahabzadə çağdaş milli poeziyamızın görkəmli nümayəndələrindəndir. O, müxtəlif mövzularda yaratdığı əsərləri ilə Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərlik və vətəndaşlıq ruhunun qüvvətlənməsində, bütövlükdə ədəbiyyatımızın inkişafında xüsusi xidmətləri olan bir şəxsiyyətdir. Bu görkəmli xalq şairinin fəlsəfi məzmun daşıyan lirikası, insan talelərini əks etdirən poemaları, həyatı konfliktlər əsasında qurulmuş pyesləri, ədəbiyyatımızın vacib problemlərinə həsr olunmuş elmi və publisistik əsərləri həm Azərbaycanda, həm də xaricdə ona böyük şöhrət qazandırmışdır.

Bəxtiyar Mahmud oğlu Vahabzadə 1925-ci il avqustun 16-da Şəkiddə anadan olmuşdur. 1934-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçən Bəxtiyar 1942-ci ildə orta məktəbi bitirib, ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olur. «Ana və şəkil» adlı ilk şeiri tələbə ikən, yəni 1943-cü ildə dərc olunur. Öz şeirləri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən gənc şair 1945-ci ildə S.Vurğunun zəmanəti ilə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul edilir. 1949-cu ildə «Mənim dostlarım» adlı ilk kitabı çapdan çıxır.

Müasir insan, onun taleyi, daxili aləmi haqqında öz incə duyğularını, fəlsəfi düşüncələrini əsərlərində tərənnüm edən B.Vahabzadə hər şeydən öncə lirik bir şair kimi çox böyük nüfuz qazanmışdır. Onun «Sadə adamlar», «Ceyran», «Bir ürəkdə dörd fəsil», «Açıq söhbət», «Payız düşüncələri», «Özümlə söhbət», «Açılan səhərə salam» və onlarla başqa kitabları nəinki Azərbaycanda, eləcə də Moskvada, Daşkənddə, Ankarada, Tehranda, Berlində müxtəlif dillərə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

Görkəmli şairin «İztirabın sonu», «Etiraf», «Əbədi heykəl», «416», «Şəbi-hic-ran», «Həyat-ölüm», «Yollar-oğullar»,

«Muğam», «Atılmışlar», «Şəhidlər» və digər poemaları epik janrın dəyərli nümunələri kimi tanınır. B.Vahabzadənin ən qiymətli və sevilən poemalarından biri «Muğamdır». İnsanın bir şəxsiyyət kimi yetişməsində, onun vətənpərvərlik duyğularının inkişafında, ümumiyyətlə, özünü dərk etməsində mənəvi sərvətlərin, o cümlədən də muğamlarımızın rolu və əhəmiyyəti bu poemanın əsas mövzudur. «Muğam» poeması xalq ruhu, milli mənəviyyatımız haqqında şairin düşüncələrini əks etdirən bir əsərdir.

Ey zəbul səgahım, orta səgahım,
Mənim öz amanım, mənim öz ahım,
Sən mənə kimsədən pay verilmədin,
Sən özgə çeşmədən gətirilmədin.
Mənim dağlarımdır sən qaynağın,
Qoşqarın, Kəpəzin, ulu Şah dağın,
Bağrındam sızılıb sən durulmuşan,
Məndə yuvalanıb mənim olmuşan.
Mənim öz dərdimsən, öz məlalımsan,
Anamın südü tək sən halalımsan.

«Şəhidlər» poemasında şair 20 Yanvar soyqırımına obyektiv tarixi-bədii qiymət vermişdir. Bu əsər qanlı yanvar günləri haqqında ədəbiyyatımızda yaranan ilk irihəcmli, sanballı poemadır. Əsərdə şair Bakıya hücum etmiş işğalçı ordunun cinayətlərini göstərir, şəhidlərin qəhrəmanlığını mənalandırır:

Onlar sübut etdi: hər qara zülmün
Əli uzansa da, ömrü gödəkdir.
Xalqın azadlığı sabah, biri gün
Şəhid yarasından göyərəcəkdir!

B.Vahabzadə gərəkli bir dramaturqdur. Onun «Vicdan», «İkinci səs», «Yağışdan sonra», «Yollara iz düşür», «Fəryad» pyesləri teatrlarımızın səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Bu əsərlərində şair dövrümüzün mənəvi-əxlaqi problemlərini işıqlandırır.

Filologiya elmləri doktoru B.Vahabzadə öz elmi-tədqiqat əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elmini yeni fikirlərlə zənginləşdirmişdir. O, 1980-cı ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvüdür. Elmi əsərlərdən savayı, onun altı məqalələr kitabı çap olunmuşdur. Bu kitablarda alimin ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri toplanmışdır. O, uzun illər BDU-da elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.

B.Vahabzadə eyni zamanda gərəkli ictimai xadimdir. Yaradıcılığı boyu xalqın istək və arzularının həyata keçməsinə çalışan bu vətəndaş şair, alim, ictimai xadim və gözəl insan üçün xalqın mənafeyi hər şeydən üstündür.

BƏXTİYAR VAHABZADƏ YAMAN DARIXMIŞAM

Yaman darıxmışam səninçün, yaman.
Nahaq-haqqa dönüb, məhkum-hakimə.
Nifrəti gizlətmək asandan-asan,
Sevgini gizlətmək mahalmış, demə.

Haraylar yüksəlir könüldən yenə.
Bu necə haraydı, bu necə haydı?
Öhdəmdən gələrdim... Gözüm üzünə,
Qulağım səsinə darıxmasaydı...

Yaman darıxmışam... Allahdan kərəm!
Mən azıb qalmışam qəm dərəsində.
Dirilib yaşanır səni günlərim,
Sənsiz günlərimin xatirəsində.

Yaman darıxmışam... Bu nədir yenə,
Ağlım sağa baxır, ürəyim sola.
Ürəyim dönübdür göy göyərçinə
Qonub sən gedəli sən gələn yola.

Yaman darıxmışam... Hər axşam çağı,
Arzumu günəşin telinə sardım.

Mənimlə olsaydı, mən darıxmağı,
Zamana ən uzun ölçü sanardım.
Yuxuma gəlmişdin...Qısıldıq küncə.
Danışdıq...Yel əsdi... Dağıldı dərd-qəm.
Kölgəyə dönmüşdüm, səni görüncə
Sənin işığından yox oldu kölgəm.

QƏZƏL

(«Muğam» poemasından)

Daş ürəklərdə yanıb daşları sındırdı muğam,
Haqqa düşmən olanı haqqa tapındırdı muğam.
Nə güman eyləmişən ondakı tilsimləri sən,
«Kürü ahıyla qurutdu», «Salı yandırdı» muğam.
Onun hər guşəsi bir xatirə, bir canlı kitab,
Keçilən yolları hərdən bizə andırdı muğam.
Su çilər kinli ürəklərdə qəzəb tonqalına,
Neçə qəsdin önünü kəsdi, dayandırdı muğam.
O — ürək yanğısı, göz yaşları, bir çəngə bulud,
Oyadıb yaddaşı, vicdanı utandırdı muğam.
Dəfn edin siz məni zəbul səgahın mayəsinə,
Deyirəm, bəlkə məni bir gün oyandırdı muğam.
Çox kitablardan oxudum, zənn elədim bəxtiyaram,
Mənə çox mətləbi ahəstəcə qandırdı muğam.

Çalışmalar

1. Mətnə aid suallar tərtib edin.
2. Mətnin məzmununu danışın.
3. Verilmiş şeirlərdən birini əzbərləyin.
4. Mətndəki sifətləri tapın və onların növünü müəyyənləşdirin.

35. XƏLİL RZA ULUTÜRK

(1932-1994)

Azərbaycanın azadlıq, istiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk XX yüzilliyin 60-cı illərində yetişən ədəbi nəslin nümayəndələrindən biridir. Onun poeziyası vətən torpağına sonsuz məhəbbət hissi ilə doludur. Əsərlərində ifadə olunan vətənə, xalqa hədsiz məhəbbət, zülmə və imperiya əsarətinə qarşı dərin nifrət hissləri qoşa qanad kimi şairi göylərə uçaldır. Xəlil Rzanın şeir və poemalarında müasirlərimizin zəngin mənəviyyəti, qurub-yaratmaq əzmi, müstəmləkəçiliyə, irqçiliyə, müharibələrə qarşı nifrəti solmaz boyalarla əks olunmuşdur.

Səlyan qəzasının Pirəbbə kəndində dünyaya gələn Xəlil Rza yaradıcılığa gənc yaşlarında başlamışdır. «Kitab» adlı ilk şeiri 1948-ci ildə «Azərbaycan pioneri» qəzetində dərc edilmişdir. 1949-1954-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin jurnalistlik şöbəsində təhsil almışdır. 1957-1959-cu illərdə isə Moskvada M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu nəzdində yazıçılar üçün açılmış ikiillik Ali Ədəbiyyat kurslarının dinləyicisi olmuşdur. «Bahar gəlir» adlı ilk şeirlər kitabı 1957-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Bundan sonra müxtəlif illərdə X.Rzanın «Sevən gözlər», «Məhəbbət dastanı», «Mənim günəşim», «Ucalıq», «Ömürdən uzun gecələr», «Hara gedir bu dünya», «Məndən başlanır Vətən» və s. kitabları nəşr edilmişdir.

Şair öz əsərlərində xalqın milli duyğularını, milli bütövlüyünü tərənnüm edirdi. Onun lirikasında azadlıq həsrəti ilə, əsarət zəncirini qırmaq istəyi ilə yaşayan bir insanın iradəsi duyulur:

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram-qram,
Qolumdakı zəncirləri qıram gərək, qıram, qıram!
Azadlığı istəmirəm bir həb kimi, dərman kimi,
İstəyirəm günəş kimi, səma kimi, cahan kimi!

28 yaşlı şairin qələmindən çıxan bu misralar uzun illərdən sonra, yəni 90-cı illərdə X.Rzanın vətəndaşlıq poeziyasından Azərbaycan xalqının səsi tək ucaldı və xalqın Azadlıq manifesti kimi səsləndi. X.Rza milli müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizənin geniş vüsət aldığı 80-ci illərin ortalarında və sonrakı dövrdə tükənməz bir yaradıcılıq ehtirası ilə yazıb-yaratmışdır. «Davam edir 37», «Ayla günəş arasında», «Mən Şərqəm», ölümündən sonra nəşr edilmiş «Bağışla, ey Vətən», «Lefortovo zindanı», «İlk Allahım, son Allahım mübarizə», «Türkün dastanı» kitabları şairin bu dövrdəki yaradıcılığını əks etdirir.

Həmin illərdə X.Rza respublikamızda milli azadlıq və müstəqillik uğrunda gedən ümumxalq mübarizəsinin ən fəal iştirakçılardan birinə çevrilmişdi. Onun səsi mitinqlərdən, izdihamlı meydanlardan gəlirdi. 1990-cı il Qanlı Yanvar hadisələrindən bir neçə gün sonra X.Rza həbs edildi və ömrünün 8 ay 13 gününü Bakının, Voronejin, Rostovun həbsxanalarında, eləcə də Moskvanın Lefortovo zindanında keçirdi. Tale elə gətirdi ki, bir vaxtlar tatar şairi Musa Cəlilin faşist zindanlarında yazdığı şeirləri dilimizə tərcümə edən X.Rza özü Lefortovo zindanında həbsiyyə şeirləri yaratmalı oldu. Lakin o sarsılmadı, zindanda da mübarizəsini misilsiz şeirlər yaratmaqla davam etdirdi. O, həbsxana divarları arasında da özünü meydanda, xalqın azadlıq mübarizəsinin ön sıralarında hiss edirdi. Buna görə də, həmin şeirlərdə ruh düşgünlüyündən, bədbinlikdən əsər-əlamət yoxdur.

Mən yenə gələcəm Azərbaycana,
Şəninə şərqilər deyəcəyəm mən.
Acı tüstüsünü bal kimi udub
Odu qaymaq tək yeyəcəyəm mən.
Şəninə şərqilər deyəcəyəm mən.

X.Rza orijinal əsərlər yaratmaqla yanaşı, bədii tərcümə sahəsində də müntəzəm fəaliyyət göstərmişdir. Onun kitabları içərisində tərcüməçilik fəaliyyətini əks etdirən «Qardaşlıq

çələngi», «Dünyaya pəncərə», «Turan çələngi» və başqa əsərləri vardır.

X.Rza mübariz şair, bacarıqlı tərcüməçi olmaqla bərabər, görkəmli ədəbiyyatşünas alim, filologiya elmləri doktoru idi. Neçə-necə elmi əsərin, onlarla məqalənin müəllifi idi. Ümumiyyətlə, alimlik, şairlik, vətəndaşlıq, qeyrət və hünər bu böyük insanın şəxsiyyətində birləşmişdi. Vətənpərvər şair 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Xalq şairi fəxri adını almış, 1995-ci ildə (ölümündən sonra) «İstiqlal» ordeni ilə təltif edilmişdir.

XƏLİL RZA ULUTÜRK HEYDƏR DƏDƏ – ATATÜRK

Azadlıq allahı tək əyləşib öz yerində,
Yerin-göyün nuru var peyğəmbər gözlərində.
Sadəliyi nur saçır, əzəməti dərinədə.
Gedir, polad çiyində Kəpəz, Qoşqar boyda yük.
Dədə Heydər – Atatürk!

Dərin mavi gözləri sakit yanan od-ocaq,
Alovunda satqınlar yanacaq, kül olacaq.
Qaranlıqda işıqdır — o işığa yol açacaq.
Məsləki varlığından böyükdür, min qat böyük.
Böyüklük heykəlidir
Dədə Heydər – Atatürk!

Dörd tərəf qar-qiyamət, sərt qış...
O, güllü yazdır.
Dinc mülayim səsi də qaynar bir ehtirasdır.
Ərzurumdan Xəzərə şığıyan Xan Arazdır.
Dalğasında dönüklər ağ köpükdür, boz köpük.
Dalğalanır nəhr tək
Dədə Heydər – Atatürk!

Səderək körpüsünə qanadlandı bu səhər,
Üç addımda Türkiyə, hər çınqılı bir gövhər.
Azərbaycan, Türkiyə... Daş qala — qoşa səngər.
Bütün qasırğalara birləşməklə sinə gər.
Bu birlik qarşısında düşmən tük salacaq, tük...
Qucur iki sahili
Heydər Dədə — Atatürk!
Ümid körpüsü üstə dayanıbdır inamla
Dədə Heydər — Atatürk!

Çalışmalar

1. Mətdən 5 cümlə seçib sintaktik təhlil edin.
2. Mətnin məzmununu danışın.
3. "Heydər dədə - Atatürk" şeirini əzbərləyin. Şeirdə felləri tapıb, fel şəkillərini müəyyənləşdirin.
4. Mətdən əvəzliyin məna növlərini tapıb müəyyənləşdirin.

36. MƏMMƏD ARAZ (1933-1995)

60-cı illər ədəbi nəslinin görkəmli nümayəndələrindən biri də Məmməd Arazdır. Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Naxçıvanın Şahbuz bölgəsində Nurs adlı bir kənd var. Deyilənə görə, bu kəndin sakinlərinin əksəriyyəti vaxtilə Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan bir çox kəndlərindən buraya köçüb gələnlərdir. Məmməd Arazın atası İnfil İbrahimov da əsrin əvvəllərində Sisyan rayonunun Ağdü kəndindən Nursa köçüb. Nurs — «Nursu» sözündəndir. Bu ad kənddə çoxlu sayda nur sulu bulaqların olması ilə əlaqədardır. Məmməd Araz 1933-cü ildə belə bir səfalı kənddə dünyaya göz açıb. Atasını İnfil kişi halal zəhmətlə ruzi qazanan bir insan idi, anasını Cahən xanımın savadı olmasa da, bəzən özü bayatı, ağı qoşardı. Oğlunun şeir yazmasına, təbii ki, çox sevinirdi. Məmməd Arazın dediyinə görə, sonralar onun şeirlərini oxudur, xoşuna gəlməyənlər üçün deyirdi ki, bunda mənim südüm yoxdur.

1950-ci ildə orta məktəbi bitirən Məmməd İbrahimov sənədlərini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun (API) coğrafiya fakültəsinə verir və bu təhsil ocağına qəbul olunur. Məmməd Araz bu barədə öz xatirələrində belə yazır: «Bir də ayıldım ki, böyük qəbahət eləmişəm: özümü öz əlimlə ədəbiyyatdan məhrum etmişəm. Elə birinci ildən kurs yoldaşlarım bildilər ki, mənim məqsədim ədəbiyyat fakültəsinə girib, şair olmaq imiş. Yarı il dərslərə elə-belə, küskün-bədbin getdim. İnstitutda ədəbiyyat dərnişini fəaliyyət göstərirdi. Dərnişinin rəhbəri o zaman ədəbiyyat aləmində təzə-təzə tanınan İsmayıl Şıxlı idi. Bir gün girəvə tapıb ona yanaşdım və qeyri-ədəbiyyatçıların dərnişinə qəbul olunması şərtlərini soruşdum. Dedi ki, şərti yaxşı yazıdır, sən şairsən, yoxsa nasir? Şeir yazıram, — dedim. Cavabında söylədi ki, şeirin fakültəsi yoxdur. Gələn həftədən buyur gəl...».

Beləliklə, gənc şair həmin dərnişinin fəal üzvlərindən birinə çevrilir. İnstitutda keçirilən tədbirlərdən birində o, özünün «Yanın, işqlarım» şeirini oxuyur və şeir çox bəyənilir. Bu tədbirdə iştirak edən görkəmli yazıçı Mirzə İbrahimovun təklifi ilə

(o zaman o, Yazıçılar İttifaqının sədri idi) həmin şeir 1952-ci ilin mayında «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında çap olunur. Yaradıcılığının ilk dövrlərində şeirlərini Məmməd İbrahim adı ilə yazan gənc şairin «Sevgi nəğməsi» adlı ilk şeirlər kitabı isə 1959-cu ildə işıq üzü görür. API-ni bitirdikdən sonra iki il Şahbuz rayonunda müəllimlik edən Məmməd İbrahim bundan sonrakı taleyini Bakı ilə bağlayır, müxtəlif qəzet və jurnallarda, mətbuat sahəsində işləyir. 1961-ci ildə isə Moskvada Ali Ədəbiyyat kursunda təhsilini başa çatdırır və elə həmin il onun «Üç oğul anası» adlı ikinci kitabı nəşr olunur. Sonrakı illərdə o, «Mən səni taparam», «Araz axır», «Ömür karvanı» kitablarını çap etdirir. Tənqidçilərin fikrincə, bu kitabları onun yaradıcılığının axtarış dövrü kimi qiymətləndirmək olar. 70-ci illərin əvvəllərindən şair öz şeirlərini Məmməd Araz təxəllüsü ilə imzalamağa başlayır. Bu illər ərzində onun «Qanadlı qayalar», «Atamın kitabı», «Aylarım, illərim», «Dünya sənin, dünya mənim», «Seçilmiş əsərlər»i, «Dünya düzəlmir» və bir çox başqa kitabları işıq üzü görür. Qeyd etmək lazımdır ki, şairin bir çox kitabları rus dilinə tərcümə edilərək Moskvada, eləcə də Ankarada türk dilində nəşr edilmişdir.

M.Araz lirikasında vətən sevgisi, vətən torpağına, təbiətinə vurğunluq hissi çox qüvvətlidir. Demək olar ki, onun bütün şeirlərinin əvvəli də, axırı da Vətəndir. Odur ki, şairin Vətənin vəsfinə həsr etdiyi ayrı-ayrı şeirlərdən yox, bütövlükdə Vətəne münasibətindən, məhəbbətindən, bir sözlə, hədsiz vətənpərvərliyindən söz açmaq daha düzgün, daha önəmlidir.

Azərbaycan — qayalarda bitən bir çiçək,
Azərbaycan — çiçəklərin içində qaya.
Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərək
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.
Azərbaycan — mayası nur, qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
«Azərbaycan!» deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

Lirik hisslər, fəlsəfi düşüncələr M.Araz poeziyasını oxucuya doğmalaşdıran xüsusiyyətlərdir. M.Arazın şeirlərindəki fəlsəfi fikirlər oxucunu düşünməyə vadar edir. Bu baxımdan onun «Dünya sənin, dünya mənim...» şeiri fəlsəfi lirikanın diqqətəlayiq nümunəsidir. M.Arazın düşüncəsində dünya əbədidir, daimidir: o, sənin, mənim və hamınıdır, eyni zamanda, o, nə mənim, nə sənin, nə də heç kimindir.

Bir taleyin oyununda cütlənmiş zərik,
Yüz yol qoşa atılsaq da, qoşa düşmərik,
Bir zərrənin işığına milyonlar şerik,
Dünya sənin, dünya mənim, dünya heç kimin.

M.Araz xoşbəxt taleli bir sənətkardır. Bu böyük şairin xoşbəxtliyi ondadır ki, bu gün də onun şeirləri xalq tərəfindən sevilir. Bu məhəbbətin nəticəsidir ki, həyatı boyu bir çox çətinliklər və ədalətsizliklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, həssas, nikbin, vətənpərvər və eyni zamanda çox kövrək bir şair kimi çoxdan xalqın qəlbinə yol tapan M.Araz 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Xalq şairi fəxri adına layiq görülmüşdür.

MƏMMƏD ARAZ MƏNDƏN ÖTDÜ...

Ey daşlaşan, torpaqlaşan ulu babam,
Bu günümdən dünənimə uzaqlaşan ulu babam,
Küləkləşən, dumanlaşan ruhunla sən
Ayağa dur, səninləyəm!
Səs getməyən, əl yetməyən
Qədim tarix dərəsindən
Səs ver mənim səsimə sən:
Səndən gələn, səndən ötən nəydi belə?
Səndən ötüb qardaşına dəydi belə?!
Bununlamı neçə dəfə
Ata-oğul, qardaş hissi haçalandı,
Bir şəhərin

Beş qardaşın xanlığına parçalandı?
O zamanmı bitdi bizim dilimizin
«Sənin», «mənim» qabarı da?
O zamanmı bitdi bizim dilimizin
«Haralısən» damarı da?
Səninləyəm, ulu babam!
Məndən ötdü! Məndən ötdü!
Sevincə bax, qeyrətə bax!
Bunu yazan xilqətə bax!
Məndən ötdü!
Qulağımdan getmir bu səs,
Zərbələri qardaşına, sirdaşına ötürən kəs
Elə bil ki, bax bu gecə
Qulağımın dibindəcə
Xətənin süqutuna qəh-qəh çəkdi.
Sonra, sonra
Səhərəcən başına yüz qədər çəkdi.
O qədəhin dalğasından,
O məstliyin baş fırladan havasından
qopan daşdı —
Azərbaycan torpağında
Araz boyda şırım açdı.
Məndən ötdü...
Bunu dedi Şəki xanı,
Bunu dedi Bakı xanı,
Bunu dedi İbrahim xan,
Fətəli xan, Kəlbəli xan...
Qəza ötsün məndən, — dedi,
Ötən kimi «mən-mən» dedi;
«Mən-mən» dedi bir ölkədə nə qədər xan.
Onlar «mən-mən» deyən yerdə
Sən olmadın, Azərbaycan!
Səni səndə üyütdülər.
...Dibək oldun öz duzunla, öz daşınla.

Ögey oldun doğma, əkiz qardaşınla —
Məndən ötdü deyənlərin qeyrətindən,
Namusunu yeyənlərin qeyrətindən!
Ey daşlaşan, torpaqlaşan ulu babam!
Bu günümdən dünənimə uzaqlaşan ulu babam!
Ayağa dur!
Dəfn etdiyən məsələnin başdaşına
Bir təəssüf xatirəsi yazıb yondur:
Səndən ötən mənə dəydi,
Məndən ötən sənə dəydi.
Səndən, məndən ötən zərbə
Vətən, vətən, sənə dəydi...

Çalışmalar

1. Plan tərtib edin və onun əsasında mətnin məzmununu danışın.
2. Sonuncu abzası rus dilinə tərcümə edin.
3. "Məndən ötdü" şeirindən bir parçanı əzbərləyin.
4. Fəlin zamanlarına aid nümunələri seçib yazın.

37. AZADLIĞA GEDƏN YOL - 20 YANVAR

1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri Azərbaycan xalqının tək faciəsi yox, həm də tarixin ən şərəfli səhifələrindən biri, milli azadlıq hərəkatının yüksəliş zirvəsidir. 20 Yanvar özünü bir millət kimi tanıyan və dərk edən gündür. Həmin gün Bakı qırmızı rəngə boyanmışdı, açılan səhər şəhid oğul və qızlarımızın qanından rəng almışdı.

Keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq məqsədi daşıyan vandal hərəkatı nəticəsində 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-ə keçən gecə Bakıda görünməmiş vəhşiliklərə yol verildi, günahsız insanlar, o cümlədən uşaqlar, qocalar, qadınlar qətlə yetirildi, yüzlərlə adam müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti aldı. Böyük itkilərə, günahsız insanların qətlə ilə nəticələnən 20 Yanvar faciəsi Mixail Qorbaçovun başda olmaqla cinayətkar imperiya rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı xəyanətkar siyasətinə dözməyən, öz azadlığına, müstəqilliyinə can atan xalqımızın həm də mübarizliyini, məğrurluğunu nümayiş etdirdi. Məhz bunun nəticəsində uzun illərdən bəri arzusunda olduğumuz müstəqilliyə qovuşduq və ölkəmiz suverenlik əldə etdi.

Sovet qoşunlarının Azərbaycanda törətdikləri qırğın-dan 20 il keçməsinə baxmayaraq, xalqımız o müdhiş gecəni daim xatırlayır, həmin faciənin ağrısı ilə yaşayır, bu vəhşiliyi törədənələrə, xəyanət və fəlakətin səbəbkarlarına dərin nifrətini bildirir.

20 Yanvar hadisələri Azərbaycanın azadlığı və ərəzi bütövlüyü uğrunda mübarizə tarixinə həm də qəhrəmanlıq səhifəsi kimi yazılıb. Həmin gün öz ölkəsinin, xalqının azadlığı, şərəf və ləyaqətini uca tutan vətən övladları canlarından keçərək şəhidlik zirvəsinə yüksəldilər.

Bu gün Bakının ən yüksək nöqtələrindən birində hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs and yerinə çevrilmiş bir ünvan var. Bu, 20 Yanvar faciəsi qurbanlarının və Ermənis-

tanın hərbi təcavüzünə qarşı döyüşlərdə həlak olanların dəfn edildiyi Şəhidlər Xiyabanıdır.

Biz həmişə vətənin azadlığı, suverenliyi uğrunda özlərini qurban verən şəhidlərin xatirəsini qəlbimizdə yaşatmalıyıq.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu danışın.*
2. *Sonuncu abzası rus dilinə tərcümə edin.*
3. *“Unutqanlıq faciəmizdirmi?” sualını ətraflı cavablandırın.*
4. *«20 Yanvar»la bağlı daha nələri bilirsiniz?*

38. XOCALI FACİƏSİ - SOYQIRIM GÜNÜ

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanın tamamilə müstəqilliyinə mane olmaq üçün keçmiş SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçov ermənilərdən daha fəal şəkildə istifadə etdi. Moskva onlara hərbi yardımını daha da artırdı. Yuxarı Qarabağda yerləşən sovet ordusu hissələrinin köməyi sayəsində erməni faşistləri bir çox kəndlərimizi dağıdır, əhalini qırır, evləri talan edir və yandırır. Bu dövrdə Yuxarı Qarabağda bütöv kəndlər yandırılaraq külə döndərildi. Min illərin yadigarı olan tarixi abidələrimiz məhv edildi.

Ermənistan vətənimizə qarşı ədalətsiz müharibəni davam etdirirdi. Rusiya hərbiçiləri, xaricdəki varlı ermənilərin pulla tutduğu muzdlu qatillər ermənilərə yaxından kömək göstərirlər. Rusiyanın hələ də Azərbaycanda qalan hərbi qüvvələri də ermənilərlə əlbir hərəkət edirdilər. Qaniçən düşmən yeni-yeni kənd və qəsəbələrimizi xarabalığa çevirirdi.

Azərbaycanın vahid nizami ordusu yox idi. Azərbaycanın ayrı-ayrı yerli özünümüdafiə dəstələri ermənilərin və Rusiya ordu hissələrinin birləşmiş hücumlarının qarşısını ala bilmirdilər. Çünki bu dəstələr çox zəif silahlanmışdılar. Həm də onların arasında əlaqə zəif idi. Könüllülük əsasında yaradılmış bu dəstələrdə nizam-intizam yox idi. Bəzi hərbi dəstələr ancaq ayrı-ayrı şəxslərə tabe olurdu. Xalq Cəbhəsinin də öz hərbi dəstələri var idi. Bütün bu dəstələr arasında əlaqə yaradıb düşməne zərbə vurmaq çətin idi. Azərbaycanda hərbi sənətini mükəmməl bilən sərkindələr az idi. Digər tərəfdən, bu cür bacarıqlı hərbiçiləri silahlı dəstələrin başçıları yaxına buraxmırdılar. Hərbi hissələrimizə satqınlar soxulmuşdu. Silah, sursat, yanacaq oğurluğu, fərariyyət çox yayılmışdı. Ən böyük fəlakət isə bundan ibarət idi ki, ölkəmizə bütün xalqı öz ətrafında birləşdirərək düşmən üzərində zəfər çalmağa qadir olan bir şəxsiyyət başçılıq etmirdi. Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev o zaman hələ Naxçıvanda idi.

Moskvaya satılmış daxili düşmənlər onu Azərbaycan Respublikasının idarə olunmasına yaxın buraxmırdılar.

Düşmən ölkəmizdəki bu qarmaqarışıqlıqdan asanlıqla istifadə edirdi.

...1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni quldurları Rusiya ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı motto-atıcı alayı bölmələrinin yardımını və iştirakını ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini məhv etdilər. Xocalı Ağdam-Şuşa yolu üzərində Əsgəranla Xankəndi arasında mühüm yaşayış məntəqələrindən biri idi. Xocalının hərbi məntəqə kimi də çox böyük əhəmiyyəti vardı. Qarabağda yeganə aeroport burada yerləşirdi. Şəhərli bu qəsəbədə azərbaycanlılar yaşayırdılar. Bu yaşayış məntəqəsi həm də xalqımızın ən qədim məskənlərindən və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Şəhər əhalisinin sayı 7 mindən çox idi. İşğalçıların basqımından qabaq Xocalıya çoxlu qaçqın pənah gətirmişdi. Şəhər əhalisinin sayı xeyli artmış, çoxlu yaşayış binaları tikilmiş, sənaye müəssisələri işə salınmışdı. Buna görə də Xocalıya respublika əhəmiyyətli şəhər adı verilmişdi.

Fevralın 25-də axşam şəhər güclü top atəşinə tutuldu. Aeroport və ona yaxın olan evlər dağıldı. Təkcə aeroportun müdafiəsi zamanı rus alayının top atəşi ilə 150-yə yaxın adam öldürüldü. Güclü top atəşindən sonra quldurların şəhərə hücumu başlandı. Qabaqda rus alayının zirehli texnikası – tanklar, zirehli döyüş maşınları, onun arxasınca isə ermənilər hücum edirdi. Şəhərin müdafiə səddi zəif idi. Odur ki, zirehli texnikanın atəşi nəticəsində bu sədd asanlıqla dağıldı. Buna baxmayaraq, şəhərin qəhrəman müdafiəçiləri düşməne inadlı müqavimət göstərdilər. Düşmənlər şəhərə daxil olduqdan sonra da hər küçə, məhəllə, ev uğrunda döyüşlər davam edirdi. Xocalılar hər qarış Vətən torpağını qəhrəmanlıqla qoruyurdular. Erməni quldurları məhəllə və evlərin müdafiəçilərini güllələyir, evlərdə əllərinə keçən nə varsa hamısını qarət edir, özləri ilə gətirdikləri yük maşınlarına yükləyir, Xankəndi tərəfə göndərirdilər.

Heç kimə – qocalara, uşaqlara, hətta südəmər körpələrə belə rəhm etmirdilər. Çox adamı qapıları bağlayıb, öz evlərinin içindəcə yandırırdılar. Şahidlərdən biri deyir ki, o dəhşətli gecədə diri-diri yandırılmış insan ətinin dəhşətli iyi hələ də burnumdan geniməmişdir.

Təpədən-dırnağadək ən müasir silahlara silahlanmış erməni quldurları və 366-cı rus motto-atıcı alayının əsgərləri bütün gecəni Xocalıya divan tutdular. Şəhərin müdafiəçilərinin çoxu məhv edildi. Sağ qalanlar özlərini Ağdama çatdırmaq üçün yaxındakı meşəyə can atırdılar. Meşədə isə qarlı qış gecəsinin şaxtasında onların bir hissəsi soyuqdan dondu, qırıldı. Sağ qalanlar isə Ağdam yolunda düşmən pusqusuna düşdülər. Ermənilər onları vəhşicəsinə güllələdilər. Pusquya düşənlərin bir hissəsini – 200 nəfərə yaxın adamı ermənilər girov götürdülər. O dəhşətli gecədə xocalıların bir hissəsi Ağdama gəlib çıxdı. Böyük bir şəhərin əhalisindən yalnız 1500 nəfərə yaxın adam salamat qaldı. Qalanları isə öldürülmüş, şaxtada donmuş, əsir və itkin düşmüşlər.

Xocalı şəhəri yerlə yeksan edilmişdi. Şahidlərin erməni qanıçənlərinin və rus əsgərlərinin vəhşiliklərini əks etdirən çoxlu hekayətləri, sənədli fotosəkilləri və s. vardır. Xocalı qırğını dövründə erməni faşistlərinin bu qanlı cinayətlərinin üstünü açmaq, onu dünya xalqlarına çatdırmaq üçün xalqımızın qəhrəman oğlu Çingiz Mustafayev misilsiz hünər göstərdi. Ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Adına layiq görülən Çingiz Mustafayev o zaman Azərbaycan televiziyasının müxbiri idi. O, hadisə yerinə ilk gedənlərdən biri oldu. Çingiz deyirdi ki, biz fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə faciə yerinə getdik. Hələ havada ikən böyük bir meydan gördük. Bu meydan meyidlərlə dolu idi. Yerə enəndən sonra bizimlə gələn milis işçiləri meyidləri vertolyota yığmalı idilər. Lakin onlar vertolyota cəmi dörd meyid qoya bildilər. Milis işçilərindən ikisi bu qədər adamın öldürüldüyünü və meyidlərin eybəcər hala salındığını görən-

də dəhşətdən huşunu itirdi. 2 yaşından 15 yaşına kimi onlarca körpə uşaq, qadın və qoca güllələnmişdi. Onların çoxunu yaxın məsafədə, özü də başlarından güllələnmişdilər. Meyidlərdə bir neçə güllə yarası vardı. Bunlardan biri mütləq başdan idi. Bu o demək idi ki, yaralıların axırına çıxmaq, onların öldüyündən xatircəm olmaq istəmişdilər.

Çingizin kamerası qulaqları kəsilmiş bir neçə uşağı çəkmişdi. Yaşlı bir qadının sol üzünün dərisini soymuşdular. Kişilərin başının dərisini çıxartmışdılar. Həm də açıq-aşkar görünürdü ki, meyidləri qarət etmişdilər.

Çingiz Mustafayevin fədakarlığı sayəsində xarici jurnalistlər də baş vermiş qırğın yerinə getmiş və ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri öz gözləri ilə görmüşdülər. Onlardan biri – fransız jurnalisti demişdi ki, mən müharibədə alman faşistlərinin qəddarlıqları haqqında çox şey eşitmişəm. Lakin 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqla ermənilər onları ötüb keçmiş, arxada qoymuşlar. Çingizin hadisə yerində çəkdiyi kadrlar bütün dünyanın televiziya ekranlarını gözdi və Xocalı soyqırımını dünya xalqlarına nümayiş etdirdi.

Xocalı qırğınının şahidlərindən biri başına gələnləri belə nəql edir: «...Rus əsgərlərinin dalınca erməni quldurları şəhərə daxil oldular. Mən 5 yaşlı nəvəmi və evdəki 15 min rubl pulu götürüb meşəyə tərəf qaçdım. Gecənin şaxtasında uşaq donmasın deyə öz paltarımı çıxarıb uşağı bürüdüm. Lakin bu kömək etmədi. Şəhər mən başa düşdüm ki, uşaq şaxtaya dözməyəcək. Məcbur olub yaxınlıqdakı erməni kəndinə yollandım. Bizi silahlı ermənilər qarşıladılar. Mən onlara yalvardım ki, pulumu götürsünlər və uşaqla mənə Ağdama getməyə icazə versinlər. Cavabında mənə söydülər, döydülər, qarət etdilər və kənddəki tövlələrdən birinə saldılar. Burada bizdən başqa azərbaycanlı uşaqlar və qadınlar da vardı. Tövlədə bizi dörd gün saxladılar. Nə yemək, nə də su verirdilər. Dörd gündən sonra mənə nəvəmlə Əsgəran Rayonuna gətirildilər. Burada isə elə şeylər baş verdi ki, tövlə onun yanında cənnət idi. Xaricdən gəlmiş maddə erməni

quldurları ayaq dırnaqlarını çıxartdılar. Ermənilərin içərisində olan zəncilər isə yuxarıya tullanaraq təpiklə üzümə güclü zərbələr vururdular. Bir neçə saat davam edən bu işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdilər. Nəvəmi isə əlimdən aldılar. Həyat yoldaşım və qızımın harada olması haqqında isə heç nə bilmirəm».

Xocalı qırğını öz gözləri ilə görən və bu faciədən canlarını götürüb qaçanlar danışirlar ki, əsirlər içərisindən birinci olaraq milis işçilərini, könüllüləri, əsgərləri müəyyən edib ayırdılar. Elə orada – camaatın gözü qarşısında onların başlarını kəsirdilər. Qızları da ayırıb, naməlum istiqamətə göndərirdilər.

Bu hadisələri təkcə görənlər deyil, eşidənlər də dəhşətə gəlirdilər. Xüsusilə sərhəd rayonlarında yaşayan qadınlar ermənilərin qəddarlığını, alçaqlıqlarını eşitdikləri üçün düşmə-nə əsir düşməkdənsə, ölməyi üstün tuturdular. Ağdam yaxınlığında atışma çox şiddətləndiyi anlarda qadınlar qəfil hücumdan ehtiyat edərək özlərini yandıрмаğa hazırlıq görürdülər. Beş yaşlı bir qızciğaz öz atasına belə demişdi: «Ata, hücum başlansa, sən əvvəlcə anamla məni öldür, sonra özün öl».

Dünyada erməni qəddarlığı, erməni vəhşiliyi deyilən bir qorxu var. Bu faşizm qorxusundan daha dəhşətlidir.

Xocalı şəhərinin adı bundan sonra Azərbaycan xalqının və dünyanın bütün namuslu adamlarının yaddaşında kə-dərli, matəmli bir gün kimi qalacaqdır. Erməni faşistlərinin törətdiyi qanlı cinayət, xalqımıza qarşı törədilmiş dəhşətli soyqırım günü!

Çalışmalar

1. *Mətnin bir hissəsini tərcümə edin.*
2. *«Xocalı faciəsi» ilə bağlı daha nələri bilirsiniz?*
3. *«Xalqın tarixi yaddaşını qorumaq üçün nə etməliyəm?» sualına ətraflı cavab yazın.*

İQTİSADI MƏTNLƏR

ŞƏMSƏDDİN HACIYEV,

**Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin sədri,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rektoru,
iqtisad elmləri doktoru, professor**

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ İQTİSADI SİSTEM: KONSEPTUAL YANAŞMANIN ƏSASLARI

Qlobal səviyyədə informasiya cəmiyyətinə keçid prosesi kifayət qədər sürətlə getməkdədir. Dayanıqlı inkişafa nailolma istəyi əksər dünya ölkələrini bu gün yararsız olan mənəvi yanaşmalara, müxtəlif səviyyəli nəzəri konstruksiyalara, eləcə də bu yönümdə formalaşdırılan abstrakt baxışlar sisteminə qarşı keyfiyyətə yeni məzmunlu məqsədlər toplusunun prioritetliyini təmin etmək, fərqli mövqe nümayiş etdirmək məcburiyyətində qoymuşdur.

Dünya ölkələrinin son onillik inkişaf tarixi göstərir ki, qlobal inkişaf paradigmasının baza prinsiplərinə sözsüz əmələ gəlmə ilə dayanıqlı inkişafa nail olmaq istəyi arasında tərs mütənəsib asılılıq mövcuddur. Neoliberal dəyərlərin iqtisadi sferada «sərhədsiz» tətbiqi məqsədyönlü tənzimləmə imkanlarını ifrat dərəcədə məhdudlaşdırmaqla perspektiv planda böyük fəsadlarla incələnmə bilər (məsələn, qlobal maliyyə böhranı).

Ayrı-ayrı ölkələrin böhranla bağlı müxtəlif səviyyəli itkilərə məruz qalması faktı yuxarıda qeyd etdiyimiz tezis gerçək məzmun daşdığı əyani surətdə ortaya qoyur. Böhran şəraitində dayanıqlı inkişaf tempini saxlayan və daha az itkilərə məruz qalan azsaylı ölkələr arasında Azərbaycan Respublikası ön sıralarda yer tutur. Dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya prosesində olan və regional səviyyədə «söz sahibinə» çevrilən Azərbaycanın qlobal səviyyəli problemlə situasiyadan effektiv qorunma mexanizminin baza prinsipləri ulu öndər tərəfindən

formalaşdırılmış və bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin birbaşa rəhbərliyi altında müvəffəqiyyətlə tətbiq olunmaqdadır.

«... Planlı siyasət islahatların keçirilməsində ən düzgün siyasətdir» deyən Heydər Əliyev reallıqdan qaynaqlanmayan, gerçək durumla bağlılığı olmayan hər hansı bir «yeniliyi», (qlobal səviyyədə dominantlığından asılı olmayaraq) tamamilə haqlı olaraq, düzgün hesab etmirdi. Belə ki, iqtisadiyyat - özünün bütün təzahür formalarında səbəbiyyət bağlılığına söykənir. Səbəbiyyət bağlılığından kənar baş verən iqtisadi proseslər (gec ya tez) birmənalı olaraq böhranla yekunlaşır. Digər tərəfdən, iqtisadiyyat – ictimai təyinatın digər sferaları (siyasət, sosial, mədəni sfera və s.) sıx determinoloji bağlılıqdadır. Bu aspekti, ümumiyyətlə, nəzərə almamaq mümkün deyildir. Hər iki halda söhbət hadisə və proseslər arasında səbəbiyyət bağlılığını (real gerçəklikdən qaynaqlanan) yarada biləcək prinsiplərin seçimindən gedir. Məhz buna görə Heydər Əliyev islahatların «... planlı siyasət» çərçivəsində həyata keçirilməsinin alternativsiz olduğu qənaətinə ortalığa qoymuşdur. Buna görə də, milli-iqtisadi sistemin formalaşması prinsipləri ilə həm siyasi, həm sosial xarakterli islahat prinsiplərinin üzvi bağlılığına nail olunmuş, yeni yaranışın (iqtisadi sistemin) sistemliliyi və kompleksliliyi təmin edilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın mövcud «qorunma» mexanizminin gerçək mahiyyəti öz başlanğıcını ulu öndər tərəfindən formalaşdırılan milli-iqtisadi sistemin təşəkkülünə yönəlmiş prinsiplərdən götürür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həyata keçirilən islahatların əsas prinsipləri arasında sıx bağlılıq yaratmaqla, dəyişiklik, yaxud yeniliyin tətbiqi sferasında məntiqi ardıcılığa qeyd-şərtsiz əməl olunmuşdur...

**«Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli»
Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2009.- S.3-12**

Lügət

keçid prosesi – переходный период, процесс
neoliberal dəyərlər – неолиберальные ценности
məqsədyönlü tənzimləmə – целенаправленное
регулирование
gerçək, məzmun – реальность, содержание
milli-iqtisadi sistem – национально – экономическая
система
məntiqi ardıcılıq – логическая последовательность
abstrakt baxışlar sistemi – система абстрактных
взглядов
dayanıqlı inkişaf – устойчивое развитие
qlobal maliyyə böhranı – глобальный финансовый
кризис
effektiv qorunma mexanizmi – эффективный
защитный механизм

Çalışmalar

1. *Mətdən tərkibində yalnız cingiltili samitlər işlənmiş 10 – 15 söz seçib yazın.*
2. *Mətdə işlədilmiş iqtisadi terminləri köçürün və onları cümlədə işlədin.*
3. *Mətnin məzmununu danışın.*

2. AZƏRBAYCANDA İQTİSADI FİKRİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FORMALAŞMASI

Bəşər tarixində xalqların iqtisadi həyatında ideya və fikirlərin təkamülü, ümumdünya fikir tarixində onların mövqeyi və rolu böyük inkişaf yolu keçmişdir.

Azərbaycan və digər türk xalqlarının qədim və orta əsrlər dövrü, xüsusən də IX-XIV əsrlər dövrü iqtisadi ideya və fikirlərlə zəngin olmuşdur. Bu fikri Azərbaycan xalqının böyük mütəfəkkir alimi Nəsirəddin Tusinin hələ XIII əsrdə yazmış olduğu, bəlkə də öz dövrünə görə ilk iqtisadi əsər olan «Maliyyə haqqında» traktatı təsdiq edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan alimi N.Tusinin ən böyük xidməti sayılan iqtisadiyyatı öyrənən elmin mövzusu (predmeti), yeri, cəmiyyətin tərəqqisindəki rolu haqqında yürütdüyü nəzəri fikirlər də bunu sübut edir. O, bu barədə belə yazırdı: «Bu elm (ictimaiyyat) hamının xeyrinə olan birgə əməyin həqiqi və ümumi inkişafı haqqında nəzəriyyədir. Bu elmin obyektı (mövzusu) ictimai əməklə birləşən və beləliklə, istehsalı ən kamil təşkil edən insanlar münasibəti sistemidir... Deməli, hamı bu elmi öyrənməyə səy etməlidir ki, fəzilət sahibi olmağı bacarsın; əks halda, rəftar və davranışında səhvlərə yol verər».

Hər bir xalqın həyatında iqtisadi fikrin yetkinliyi onun ümumdünya iqtisadi fikir və ideyaları ilə müqayisədə aşkar olunur. Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin tarixi keçmişi də bizə bunu deməyə əsas verir ki, onun görkəmli alim və mütəfəkkirlərinin iqtisadi ideya və fikirləri, eləcə də xalqın çoxəsrlik təsərrüfat təcrübəsi, əmək vərdişləri, söyləri, çalışqanlığı, əməyə, sərvətə münasibəti öz ifadəsini o dövrün ictimai-iqtisadi münasibətlərində, onları əks etdirən hadisələrdə və proseslərdə, anlayışlarda, qanun və qanunauyğunluqlarda tapır. Bu da xalqın o dövrdə yaratdıqları ədəbiyyat nümunələrində, xalq dastanlarında, şifahi ədəbiyyatda və onun içindən çıxmış böyük mütəfəkkirlərin əsərlərində ifadə olunur.

Bu mövzuda prof.T.Vəliyev və dos.A.Həsənova çox dəyərli «Azərbaycan iqtisadi fikir tarixi» əsərini (I kitab – 1996-cı ildə) nəşr etdirmişlər.

«Azərbaycanda iqtisadi fikrin təşəkkülü və formalaşması»na həsr olunan bu mövzu ilk növbədə qədim dövrlərdə Azərbaycanın iqtisadi həyatı, onun təsərrüfat və iqtisadi münasibətləri haqqında fikir və ideyaları açıqlamaqla yanaşı, Azərbaycanda baş vermiş sosial hərəkətlərin (məzdəkilər və xürrəmilər) nəticələrini göstərmək və orta əsrlərin iqtisadi fikirlərini, xüsusən də XI əsrdə Nizami Gəncəvinin və XIII əsrdə Nəsirəddin Tusinin əsərlərində iqtisadi baxışların və bunların Azərbaycan iqtisadi fikir tarixində yeri və rolunu işıqlandırmaqdan, qədim dövrlərdə, orta əsrlərdə və XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan xalqının həyatında mövcud olan iqtisadi hadisələri yığcam və konkret formada Azərbaycan oxucusuna, xüsusən də gənclərə çatdırmaq və həmin tarixi dövrdə formalaşan və təkamül edən iqtisadi ideya və fikirlərlə tanış etməkdən ibarətdir.

Lüğət

ictimai əmək – общественный труд

fəzilət sahibi olmaq – стать добродетелем, достойным человеком

iqtisadi fikrin yetkinliyi – формирование, созревание экономической мысли

mütəfəkkir – мыслитель

Çalışmalar

1. *Mətnə aid bir neçə sual tərtib edin.*
2. *Tərtib etdiyiniz suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.*
3. *Mətnə işlənmiş **tərəqqi, yürütmək, səy etmək, dəyərli, nəşr etmək, yığcam, gənc** sözlərinin sinonimlərini tapın.*
4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun: girov, dotasiya, əmlak, idxal*

3. QƏDİM AZƏRBAYCANIN İQTİSADI HƏYATI

Hər bir xalqın mövcudluğunu, inkişafını, mənəviyyatını, mədəniyyətini səciyyələndirən amillərdən biri həmin xalqa məxsus olan iqtisadi fikir və ideyalardır. Xalqın iqtisadi fikri onun yaşadığı dövrün sosial-iqtisadi şəraitinin ifadəsidir. Azərbaycan xalqının həyat tərzi, rastlaşdığı problem və çətinliklər onun inkişafının nailiyyətlərini əks etdirir. Bu mənada iqtisadi gerçəklik necədirsə, xalqın iqtisadi fikri də o cür formalaşmalıdır.

Azərbaycan xalqının iqtisadi fikirləri haqqında bizə gəlib çatan ən qədim yazılı abidələrdən biri «Avesta»dır. Zərdüştçiliyin qanunlar toplusu olan «Avesta» bizim eradan əvvəl X – VII əsrlərdə meydana gəlmişdir. Onu qeyd edək ki, Zərdüştçilik üç prinsip: xeyirxah fikir, xeyirxah söz, xeyirxah əməllə ifadə olunur.

Bəşər həyatının Məzdə qanunları əsasında qurulması cəmiyyəti də xeyirxahlıq və ədalət qanunları əsasında qurulması deməkdir.

Azərbaycanda ilk sosial hərəkətlər olan Manihəçilik (III əsr), Məzdəkçilik (V-VI əsrlər) və Xürrəmilər (VII – X əsrlər) hərəkətlərinin iqtisadi məzmununu hamı üçün mülkiyyət hüququ yaratmaq ideyası təşkil edir.

İslam dininin yaranması (VII əsr), onun qəbul olunması bütün xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının sosial-iqtisadi fikrinə öz dərin təsirini göstərmişdir.

Müsəlmanların müqəddəs kitabı olan «Qurani-Kərim» sonrakı iqtisadi fikirlərin, mütəfəkkirlərin iqtisadi baxışlarının əsas ideya mənbəyi kimi çıxış etmişdir. Topraq üzərində mülkiyyət, ticarətə münasibət, əmək və əmlaka münasibət, vergilər, onların mahiyyəti və əhəmiyyəti və digər iqtisadi məsələlər islam ideyaları əsasında və ya ona uyğun şəkildə şərh olunmuşdur.

Azərbaycan xalqı dünya xalqları içərisində ensiklopedik məzmunlu qədim yazılı abidələri olan xalqlardan biridir.

Bu baxımdan «Dədə-Qorqud» qəhrəmanlıq dastanı və oradakı iqtisadi ideyalar diqqəti cəlb edir. X əsrdə yazıya alınmış bu dastan III – VII əsrlərin real hadisələrini, böyük bir dövrün ictimai həyatını, təsərrüfat yönümünü öyrənmək baxımından əvəzsiz mənbədir.

«Dədə-Qorqud» dastanının məlumatları təsdiq edir ki, Azərbaycan oğuzlarının həyatında natural mübadilə ilə bərabər pul artıq müəyyən rol oynayır. Tədavül və yığım vasitəsi kimi istifadə olunur.

Lüğət

mülkiyyət hüququ – право на собственность

vergi- налог

tədavül və yığım vasitəsi – средство обращения и накопления

Çalışmalar

1. *Sözlükdəki terminlərlə cümlələr qurun.*
2. *Mətnə işlənmiş əvəzlilikləri tapıb, məna növünü müəyyənləşdirin.*
3. *Mətnin məzmununu danışın.*
4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
holdinq, girov, fluktuasiya, investisiya

4. AZƏRBAYCANDA ORTA ƏSRLƏRİN İQTİSADI FİKİRLƏRİ VƏ İDEYALARI

Azərbaycan xalqının zəngin tarixi irsini, ictimai-iqtisadi fikrini müasir tələblər baxımından tədqiq və təhlil etmək iqtisad elminin və onun tarixinin başlıca vəzifələrindən biri hesab olunmalıdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi fikir tarixinin sistemli şəkildə araşdırılması, öyrənilməsi iqtisadi fikrin təşəkkülü və formalaşması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu, min illər boyu torpağa və digər sərvətlərə sahib olan, əkinçilikdə, heyvandarlıqda, sənətkarlıqda, ticarətdə öz məharətini göstərən, əmtəə təsərrüfatının təsiri altında yaşayıb-yaradan keçmiş nəsillərin indiki dövr üçün də faydası olan iqtisadi həyat tərzinin aşkar edilməsindən ötrü çox vacibdir. Bunu nəzərdə tutan Mustafa Kamal Atatürk deyirdi: «Tarixi yazmaq tarixi yaratmaq qəddər mühümdür. Əgər tarixi yazan tarixini yaradana sadıq qalmazsa, dəyişməz həqiqət insanlığı çaşdırmaqdan ibarət olar».

Orta əsrin iqtisadi fikirlərini öyrənərkən, ümumiləşdir-mələr apararaq nəticələr çıxararkən əksər hallarda keçmiş irsimizə dövrün tələbləri baxımından yanaşırıq. Böyük mütəfəkkirlərin fikir dünyasından indiki dövrümüzə nəzər salanda onların elmi, ictimai-iqtisadi baxışlarının milli, ümumbəşəri dəyərlərinin ortaya çıxmış olduğunu görürük. Şərqi, o cümlədən Azərbaycanın orta əsrlərdə yaşayıb yaratmış böyük filosof və mütəfəkkirlərinin əsərlərində cəmiyyətin iqtisadi quruluşu və onun inkişaf qununları haqqında irəli sürdükləri dəyərli nəzəri fikirlərlə qarşılaşırıq. Məsələn, böyük Şərqi dünya şöhrətli mütəfəkkirlərindən Əl Fərabi (870-950), İbn Sina (980-1037), Abu Reyhan, Biruni (XI əsr), N.Gəncəvi (1141-1209), N.Tusi (1201-1274), İbn Xəldun (1334 – 1406) bütün bəşər mədəniyyətinə böyük elmi töhfələr vermişlər. Bunların iqtisadi fikir sahəsində də böyük xidmətləri olmuşdur.

Orta əsrlərdə bütün İslam Şərqi, o cümlədən Azərbaycanca da elm və mədəniyyətin inkişafında, iqtisadi və mədəni həyatda bir canlanma başlamışdır. Bu dövrdə iqtisadi fikir və təlimlər tarixi vüsətli təkamül və inkişaf yolu keçmişdir. Lakin elmi mənbələrdən görüldüyü kimi, «İqtisadi təlimlər tarixi» adı ilə ali məktəblərdə tədris olunan elmi kursda Şərq iqtisadi fikri üzərindən yan keçilmişdir. Keçmiş SSRİ dövründə mərkəzdə və digər yerlərdə hazırlanan dərsliklərdə, çoxcildli kitablarda və proqramlarda Şərqi və eləcə də Azərbaycanın zəngin iqtisadi fikir tarixinə ya heç yer verilmir, ya da bu barədə çox qısa, səthi məlumatlar verilir.

Lügət

sərvət – богатство

əkinçilik – земледелие

töhfələr - дары

iqtisadi təlimlər tarixi - история экономических учений

səthi - поверхностный

Çalışmalar

1. Mətni diqqətlə oxuyun, sifətləri tapıb, quruluşca növünü müəyyənləydirin.

2. Birinci abzası rus dilinə tərcümə edin.

3. Lügətdəki söz və birləşmələrdən istifadə etməklə cümlələr qurun. Cümlələrdən ikisini morfoloji təhlil edin.

4. Mətnə işlənmiş **keçmiş**, **dəyərli**, **qısa** sözlərinin antonimlərini tapın.

5. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

qonorar, lombard, meta, nostro

5. İSLAMDA İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏMƏLİ

İslam iqtisadiyyatı öz mahiyyəti etibarilə real həyatda gedən iqtisadi proseslərin ümumbəşəri dəyərlər əsasında dərk olunması ilə, özünəməxsus spesifikliyi ilə səciyyələnən anlayışdır. Məzmunca ilahi göstərici əsasında insanların təsərrüfat prosesində davranış qaydalarını müəyyən edən islam iqtisadiyyatı formaca sərvət və nemətlərin istehsalında, bölgüsündə, istifadəsində ədalətli fəaliyyət əks etdirir.

İslam iqtisadiyyatının əsas məqsədi ölkənin sərvət və nemətlərdən istifadə olunmasında bütün əhali üçün bərabər şəraitin yaradılmasıdır. İslamda bərabərlik prinsipi heç də müxtəlif əmək, peşə, işgüzarlıq qabiliyyətinə malik olanların gəlirlərini, bərabər həyat tərzini nəzərdə tutmur. Çünki eyni iqtisadi mühit və şərait maddi nemətlərin əldə olunması üçün bərabərlik yaratsa da, adamlar dini-mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi, icra və əməl olunmasında müxtəlif mövqedə dururlar. Qurani-Kərimdə bu barədə çox müfəssəl qeyd olunmuşdur: «Sizin hər biriniz üçün bir şərait və bir yol təyin etdik. Əgər Allah istəsəydi, sizi (eyni şəriətə tabe) vahid bir ümmət edərdi. Lakin bu müxtəliflik Allahın verdikləri (sərvət və nemətlərlə) ilə sizi imtahan etmək üçündür» (5.Əl-Maidə surəsi, ayə 48). Digər tərəfdən, ruzi baxımından da insanlar müxtəlif mövqedə dururlar. «Allah ruzi baxımından birinizi digərinizdən üstün etmişdir» (16.Əl-Nəhl surəsi, ayə 71).

Ona görə də, islam iqtisadiyyatında sərvət və nemətlərin bərabər bölgüsü deyil, onların əldə olunması üçün bərabər **şəraitin yaradılması əsas prinsipdir**. Eyni zamanda, bu sərvət və nemətləri əldə edə bilməyənlər üçün əldə olunan maldan onların ən zəruri ehtiyacını ödəməkdən ötrü bərabər bölgü tətbiq olunur. Çünki islamda hətta valideynlərdən miras qalmış əmlak belə övladlar arasında müxtəlif bölünür. «Valideynlərinizdən və övladlarınızdan hansı birinin xeyir və mənfəət cəhətdən sizə daha yaxın olduğunu bilmədiyiniz üçün bu (bölgü), Allah tərəfindən müəyyən edilmişdir» (4.Ən-Nisa surəsi, ayə 11)

Müxtəlif sosial təbəqələrin və əmək qabiliyyətli əhəlinin yaşadığı bir şəraitdə ölkənin iqtisadi potensialından istifadə

olunması üçün bərabər şəraitin yaradılması və onun bütün fəaliyyət dövrü ərzində qorunması vacib bir istiqamət kimi qarşıda durur.

İslamda sərvət və nemətlərin istehsalı və mənimsənilməsinin inhisarlaşmasına, onun az bir qrupun əlində cəmləşməsinə yol verilmir. Çünki islamda ölkənin bütün sərvət və nemətlərində yoxsulların, kasıbların, əmək qabiliyyəti olmayanların da haqqının olduğu nəzərdə tutulur. Bunun üçün sərvət və nemətlərin bölgüsündə adamların öz Aralarında ədalətli rəftar etməsi əsas götürülür.

İslam iqtisadiyyatında həm sosial ədalət, həm də onun iqtisadi əsasları göstərilir. Bir cəhət nəzərə alınmalıdır ki, islam əqidəli insanlar dövlətin qeyri-islam inkişaf yolu ilə getməsindən asılı olmayaraq, onların əldə etdikləri ehtiyaclarından artıq sərvət və nemətlərdə imkansızların, yoxsulların, fəqirlərin də payı olduğunu qəbul etməlidirlər.

İslam özündə həm dini, həm də iqtisadi amilləri üzvi şəkildə birləşdirərək, insan mənəviyyatının inkişafı üçün iqtisadi prinsiplərdən çevik istifadə olunması yollarını müəyyən etmişdir.

Lüğət

təməl – основа, фундамент

dəyərlər – ценности

səciyyəvi – характерный

anlayış – понятие

maddi nemət – материальное благо

Çalışmalar

1. Mətnəki köməkçi nitq hissələrini seçib yazın və növünü müəyyənləşdirin.

2. Mətnəki əvəzlilikləri məna növlərinə görə qruplaşdırın.

3. **Təməl, dərk etmək, sərvət, gəlir, çıxar, müfəssəl** sözlərinin sinonimlərini yazın.

4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun: reklam, məzənnə, manko, lotereya

6. AZƏRBAYCAN VƏ BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLAR

Azərbaycan bir sıra beynəlxalq iqtisadi təşkilatların üzvüdür. Bu təşkilatlardan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankını (BYİB) və Beynəlxalq Valyuta Fondunu (BVF) xüsusi qeyd etmək lazımdır.

BYİB və BVF 1944-cü ildə Amerikanın Bretton-Vuds şəhərində təsis olunub. Bretton-Vuds əkiləri adlanan bu təşkilatların təsisçiləri ABŞ, İngiltərə, Fransa və digər ölkələr olmuşdur. BYİB və BVF Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) ixtisaslaşdırılmış müəssisələridir. Onların yaradılmasında məqsəd İkinci Dünya müharibəsindən sonra dağılmış iqtisadiyyat və maliyyə sistemi şəraitində fondun üzvü olan ölkələr arasında valyuta ittifaqı yaratmaq idi. Bretton-Vuds əkilərinin əsas vəzifəsi isə beynəlxalq ticarət və valyuta əməkdaşlığına kömək etməkdir. Bu təşkilatlara istənilən dövlət daxil ola bilər. Burada üstünlük ondan ibarətdir ki, verilən kreditin faizi başqa beynəlxalq təşkilatlara nisbətən aşağıdır. Bu təşkilatlarda yüksək ixtisaslı mütəxəssislər çalışırlar. Onlar kredit almaq üçün müraciət edən ölkələrə lazımı tövsiyələr verirlər.

İlk dövrlərdə BYİB və BVF-nun cəmi 148 üzvü var idi. 1991-ci ilin oktyabrında onların sayı 155-ə çatdı. Hazırda isə bu beynəlxalq təşkilatların 170-dən artıq üzvü vardır.

BVF-nun fəaliyyətində inkişaf etmiş 10 kapitalist ölkəsi, o cümlədən

ABŞ əsas rol oynayır. Qeyd edək ki, ABŞ-ın bu təşkilatda kvotası, yəni payı fondun təxminən 20%-ni təşkil edir.

Azərbaycan 1992-ci ilin sentyabr ayından BYİB və BVF-nun üzvüdür. BVF-da Azərbaycanın kvotası 106 milyon 860 min dollar müəyyən edilmişdir. Fonda daxil olmaq üçün üzvlük haqqı bu kvotaya bərabərdir.

Üzvlük haqqının 22,8 faizi möhkəm valyuta ilə, qalanı isə milli valyuta ilə ödənilməlidir.

Azərbaycan müsəlman respublikası olduğu üçün bir neçə beynəlxalq islam təşkilatına da üzv olmuşdur. Bunlardan biri Ümumdünya İslam Konqresidir. Bu təşkilat 1926-cı ildə Səudiyyə Ərəbistanında təsis edilib.

Ən nüfuzlu müsəlman təşkilatlarından biri də İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). Bu təşkilat 1969-cu ildə Məraşin Rabat şəhərində yaradılmışdır. 1991-ci ildə Azərbaycan İKT-yə üzv qəbul olunub. Azərbaycan bu təşkilatın 47-ci üzvüdür. Azərbaycan İKT-nın bir sıra ixtisaslaşdırılmış köməkçi idarələrinin, o cümlədən İslam İnkişaf Bankının (İİB) da üzvlüyünə qəbul edilmişdir. Bu təşkilat respublikamıza aşağı faizlə kreditlər verir, əvəzsiz köməkliklər göstərir. Məsələn, İİB Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin su təminatında misilsiz əhəmiyyəti olan Samur-Abşeron kanalının yenidən qurulması layihəsinin hazırlanması üçün əvəzsiz olaraq 280 milyon ABŞ dolları ayırmışdır.

Lüğət

ixtisaslaşdırılmış müəssisə-специализированное учреждение
maliyyə sistemi-финансовая система
valyuta ittifaqı-валютное сообщество
beynəlxalq ticarət-международная торговля
əməkdaşlıq-сотрудничество
üstünlük-преимущество
üzvlük haqqı-членский взнос
ödəmək-выплачивать
nüfuzlu-влиятельный
əvəzsiz kömək-безвозмездная помощь
təminat-обеспечение
misilsiz-уникальный
yenidən qurulma- реконструкция

Çalışmalar

1. *Suallara cavab verin:*

BYİB və BVF haqqında nə bilirsiniz?

Azərbaycan nə zamandan bu təşkilatların üzvüdür?

Azərbaycan daha hansı beynəlxalq təşkilatların üzvüdür?

2. *Lüğətdəki söz və söz birləşmələrini cümlədə işlədin*

3. *Məndəki sayların mənaca növünü müəyyənləşdirin*

4. *Mətni rus dilinə tərcümə edin*

5. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
ödəniş, paritet, rekvirent, saziş

7. BAZAR İQTİSADİYYATI BAZAR VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Artıq sübut olunmuşdur ki, azad rəqabətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı digər iqtisadi sistemlərdən üstündür və onun alternativini yoxdur. Bazar iqtisadiyyatı müəyyən dərəcədə risklə bağlıdır. Belə ki, bazar və rəqabət «Əkiz qardaşlar» sayılır. Rəqabət inkişafa təkan verən amillərdən biridir və rəqabətdə, adətən, ağılla risk edən istedadlı sahibkarlar qalib gəlirlər.

Bazar iqtisadiyyatı bazar mexanizmi vasitəsilə tənzim olunur. Bazar ilk dəfə sadə əmtəə təsərrüfatı zamanı meydana gəlmişdir. Sonralar azad sahibkarlığın inkişafı ilə əmtəə tədavi- lü son dərəcə genişlənmiş və bunun nəticəsində bazar sistemi də təkmilləşmişdir. Yeni-yeni bazar növləri yaranmış və inkişaf etmişdir. Bunlardan istehsal vasitələri bazarı, istehlak şeyləri bazarı, iş qüvvəsi bazarı, qiymətli kağızlar bazarı və başqa bazar növlərinin adını çəkmək olar.

Bazarın növləri içərisində istehsal vasitələri bazarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Burada təkcə istehsal vasitələri alın- satılmır, eyni zamanda istehsal təyinatlı bütün mallar reallaşdırılır. İstehsal vasitələri istehsal edən sahibkarlar əmtəələrin kəmiyyətini artırmağa və keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa səy göstərirlər. Eyni zamanda, onlar çalışırlar ki, daha ucuz xammaldan istifadə etməklə yeni növ istehsal vasitələri istehsal etsinlər və öz rəqiblərini geridə qoysunlar. Nəticədə istehsal genişlənir, iqtisadiyyat inkişaf edir. Bu da əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmlənməsinə və dövlətin nüfuzunun atmasına səbəb olur.

Bazar növlərindən biri də istehlak şeylərinin və xidmətlərin bazarıdır. Burada, əsasən, ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının alqı-satqısı baş verir və müxtəlif xidmətlər təklif olunur. Bu bazarda bir çox subyektlər iştirak edir. Belə ki, burada bir tərəfdən istehlak şeyləri istehsal edən sahibkarlarla onların əmtəələrinin reallaşmasını təşkil edən kommertantlar, digər tərəfdən isə ticarət müəssisələri ilə əhali arasında qarşılıqlı əlaqələr yaranır.

İş qüvvəsi bazarı da iqtisadi həyatda mühüm rol oynayır. İş qüvvəsi bazarının mövcudluğu imkan verir ki, insan öz iş qüvvəsini satmaqla rifahını yaxşılaşdırsın, eyni zamanda sahibkarların fəaliyyətinin genişlənməsinə, dövlətin inkişafının sürətlənməsinə kömək etsin.

Bazarın növlərindən biri də auksiondur (hərracdır). Auk- sion» alman sözüdür, mənası nümayiş etdirmək yolu ilə ən yük- sək qiymətə satmaq deməkdir. Əgər bu və ya digər əmlakını, yaxud qiymətli əşyalarını banka girov qoyan şəxs borcunu vax- tında qaytarmırsa, girov qoyulan əmlak bankın mülkiyyətinə keçir. Bank isə həmin əmlakı auksionda ən yüksək qiymət verənə satır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində geniş yayılmış bazar növləri sırasında kapital bazarı və qiymətli kağızlar bazarının da xüsusi yeri və əhəmiyyəti vardır.

Lügət

azad rəqabət-свободная конкуренция
sahibkar-предприниматель
əmtəə tədavi-товарооборот
istehsal vasitələri-производственные средства
istehlak malları-потребительские товары
iş qüvvəsi-рабочая сила
istehsal təyinatlı mallar-товары предназначенные для
производства
müdafiə qabiliyyəti-обороноспособность
nüfuz-влияние
ərzaq və qeyri-ərzaq malları-продовольственные и
непродовольственные товары
rifah-благосостояние
nümayiş-показ, демонстрация
əmlak-собственность, имущество
girov-залог

Çalışmalar

1. Suallara cavab verin:

Bazar iqtisadiyyatı nədir və o necə tənzim olunur?

Bazar ilk dəfə nə zaman meydana gəlmişdir?

Bazarın hansı növləri var?

2. **Auksion** termininin mənasını izah edin

3. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

sanksiya, ritorno, taksa, uçot

8. AZAD TİCARƏT ZONASI

Azad ticarət zonası bu zonaya üzv ölkələr arasında əmtəə və xidmətlərin mübadiləsi sferasından gömrük tariflərini və qeyri-tarif məhdudiyətlərini aradan qaldırmaqla, onların blokdaxili sərbəst hərəkətini təmin edən bir məkandır. Azad ticarət zonasının üzvləri üçüncü ölkələrlə münasibətdə tamamilə sərbəstdirlər və onların bu sahədəki fəaliyyəti heç bir ümumregion xarakterli razılaşmalarla məhdudlaşmır.

İnteqrasiyanın bu mərhələsində öz mahiyyəti etibarilə mühüm vasitə kimi tətbiq edilməsi zəruri olan vahid gömrük tarifi də (üçüncü ölkələrə qarşı) yoxdur. Yəni üzv ölkələr regionxarici iqtisadi əlaqələrdə gömrük tariflərinin tətbiqi məsələsində tamamilə müstəqil hərəkət edirlər. Aydındır ki, azad ticarət iqtisadi əməkdaşlıqdan inteqrasiyaya keçidin həm ilkin, həm də ən zəif formasıdır. Bu baxımdan nümunə kimi EFTA-nı (Azad Avropa Ticarət Assosiasiyası) göstərmək olar.

Gömrük birliyinə üzv ölkələr qarşılıqlı ticarətdə bütün məhdudiyətləri aradan qaldırmaqla yanaşı, üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük tarifi tətbiq edirlər. Belə birliklər nəinki vahid sosial-iqtisadi, eləcə də siyasi məkanın formalaşmasına gətirib çıxarır. Məsələn, vaxtilə ABŞ-da Cənub və Şimal arasında bağlanan gömrük birliyini, İtaliya birliyini, alman birliyini, Benilyüksü və s. göstərmək olar. Alman gömrük birliyi 1834-cü ildə yaradılmış və Bismarkın vahid Almaniya uğrunda apardığı mübarizədə mühüm rol oynamışdır.

Ümumi bazar azad ticarət zonası və gömrük birliyinin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməklə istehsal amillərinin blokdaxili sərbəst hərəkətini təmin edir. Bu baxımdan Avropa İqtisadi Birliyini göstərmək olar.

İqtisadi İttifaq inteqrasiyanın iqtisadi ittifaq mərhələsində milli siyasətlərin uyğunlaşdırılmasını həyata keçirir. Bu siyasətin bir qismi birlikdaxili problemlərin, digər qismi

isə makroiqtisadi siyasətin eyniləşdirilməsinə və bütün üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilməsi zəruri olan problemlərin həllinə yönəldilir. Yəni, nəqliyyat problemləri və inhisar fəaliyyətinə nəzarət, eləcə də ticarəti əngəlləyən vasitələrin aradan qaldırılması, valyuta-kredit, tədiyyə məsələləri və s. üzrə regional siyasət işlənib hazırlanır.

Tam inteqrasiya, yaxud siyasi ittifaq. İqtisadi inteqrasiyanın məqsədlərinə ilk baxışdan aid olmayan siyasi aspektlər son nəticədə bu prosesi həm sürətləndirmək, həm də ləngitmək baxımından mühüm rol oynayır. İqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, mal və istehsal amillərinin blok daxili sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi və region ölkələrinin iqtisadi strukturları arasında qarşılıqlı tamamlanmanın həyata keçirilməsi və s. daxili siyasi tədbirlərin avtonom qaydada tətbiqini qeyri-mümkün edir. Buna görə də, iqtisadi inteqrasiyanın sonuncu mərhələsində siyasi yaxınlaşma və bütövləşmə obyektiv zərurətə çevrilir.

Əvəz Bayramov «Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika» kitabından.

Lüğət

azad ticarət zonası – зона свободной торговли

gömrük birliyi – таможенный союз

ümumbazar – общерыночный

iqtisadi ittifaq – экономический союз

tam inteqrasiya – полная интеграция

siyasi ittifaq – политический союз

Çalışmalar

1. *Mətnin qısa məzmununu danışın.*

2. *Sözlükdəki terminləri cümlədə işlədin və cümlələrdən ikisini sintaktik təhlil edin.*

3. *Mətnin sonuncu abzasını tərcümə edin.*

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun: valyuta, təftiş, vergi, zamanət*

9. DÖVLƏTİN ANTIİNFLYASIYA SİYASƏTİ

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində dövlətin həyata keçirdiyi ən mühüm tənzimləyici funksiyalardan biri inflyasiyaya qarşı mübarizədir. Hər bir ölkə inflyasiya əleyhinə fəaliyyətini müəyyən edərək, ya radikal tədbirlər həyata keçirməklə inflyasiyanı ləğv etməyə çalışır, ya da inflyasiyaya uyğunlaşmaq siyasəti yeridir.

İnflyasiyanı həmişəlik və birdəfəlik ləğv etmək real bir vəzifə deyildir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin antiinflyasiya siyasətində məqsəd ondan ibarətdir ki, inflyasiya idarə edilə bilsin, onun səviyyəsi isə mütədil olsun. Məsələn, 3,5%-lik inflyasiya tənzimləyici inflyasiyaya daha uyğundur. Belə inflyasiya adətən, iqtisadi canlanma prosesi ilə müşahidə olunur.

İnflyasiya əleyhinə fəaliyyətdə antiinflyasiya strategiyası və taktikası düzgün seçilməlidir. Burada strategiya dedikdə, nisbətən qısa müddət ərzində həyata keçiriləcək tədbirlər nəzərdə tutulur.

Hazırda inflyasiyanın cilovlanması, ona qarşı mübarizənin konkret yollarının seçilməsi sahəsində toplanmış kifayət qədər dünya təcrübəsi, anti-inflyasiya siyasətinin işlənib hazırlanmış nəzəri əsasları mövcuddur.

Bildiyimiz kimi, Keyns təlimi iqtisadi siyasətdə təsirli alət kimi iki vasitə tövsiyə edir: işsizlik və durğunluq halında dövlət məsrəflərini artırmaq, inflyasiya sürətləndikdə bu xərcləri azaltmaq. Keynsə görə, bazar səmərəli tələb yaratmağa qadir deyildir. Lakin Keyns təliminin təklif etdiyi reseptlər eyni vaxtda inflyasiyanın artması və istehsalın aşağı düşməsinin qarşısını almaq və iqtisadi artımı təmin etmək üçün kifayət qədər səmərəli olmadı.

Prof. Arif Şəkəraliyevin «Keçid iqtisadiyyatı və dövlət» kitabından.

Lügət

dövlətin antiinflasiya siyasəti – антиинфляционная политика государства
inflasiyanın cilovlanması – обуздание инфляции
tənzimləyici inflasiya – регулирующая инфляция
iqtisadi siyasətdə təsirli alət - эффективное средство в экономической политике
real vəzifə – реальная задача
uyğunlaşdırmaq – приспособиться
stimullaşdırmaq – стимулировать

Çalışmalar

1. *Sözlükdən istifadə edib, mətni rus dilinə tərcümə edin.*
2. *Mətnə aid suallar tərtib edin. Həmin suallar əsasında mətnin qısa məzmununu danışın.*
3. *Mətnə işlənmiş bağlayıcıları tapıb, məna növlərini müəyyənləşdirin.*
4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
çarter, debitor, bessa, avuar

10. BİRJA

«Birja» alman sözü olub, azərbaycanca mənası «çanta, pul kisəsi» deməkdir. Birja bazarın infrastrukturuna daxildir. Başqa sözlə, birja alqı-satqı prosesilə məşğul olan bazarın təşkilati formasıdır. Birjanın yaranması azad sahibkarlığın inkişafının yüksək mərhələsində zərurətə çevrilmişdir. Həqiqətən, iqtisadiyyatın sürətlə inkişafı nəticəsində tədavülə daha çox, həm də müxtəlif əmtələr daxil olur və onların reallaşması çətinləşir. Beləliklə, bazarın birja növünü təşkil etmək zərurəti meydana çıxır.

Birjada alqı-satqı əməliyyatları bilavasitə istehsalçı ilə istehlakçı arasında deyil, vasitəçilər, dəllallar tərəfindən həyata keçirilir. Birja ayrı-ayrı şəxslər və dövlət tərəfindən təşkil olunur. Orada keçirilən əməliyyatlar onu təşkil edənlərin nəzarəti altında baş verir.

Birjanın əmtəə, fond, valyuta və əmək birjalari kimi növləri vardır. Əmtəə birjasında alqı-satqı əməliyyatları böyük həcmdə, yəni topdansatış formasında həyata keçirilir. Burada müxtəlif məhsullar, əsasən xammal və kənd təsərrüfatı malları topdan satılır. Şübhəsiz, xatırlatmaq yerinə düşər ki, ilk əmtəə birjasının binası 1531-ci ildə Belçikanın Antverpen şəhərində tikilmişdir. Yeni sistemə qədəm qoyandan sonra Azərbaycanda da bazarın bu növü yaranmağa başlamışdır. Hazırda respublikamızda Azərbaycan Xalq Birjası və Respublika əmtəə xammal birjası fəaliyyət göstərir.

Qiymətli kağızlar, yəni istiqrazlar, səhmlər və başqalarının alqı-satqısı ilə məşğul olan bazarlara fond birjası deyilir. Fond birjalarında qiymətli kağızların alqı-satqısı birja kursu adlanan qiymətlər əsasında həyata keçirilir. Bu kurs qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin təsiri altında tez-tez dəyişir. Hazırda dünyada təqribən 250 fond birjası, o cümlədən Azərbaycanda bir fond birjası fəaliyyət göstərir ki, bunlardan ən böyükləri

və ən məşhurları Nyu-york, London, Tokio və Frankfurtda yerləşir.

Fond birjalarında alqı-satqı əməliyyatlarını brokerlər həyata keçirirlər. «Broker» ingilis sözüdür, tərcüməsi «vasitəçi» deməkdir. Broker sahibkar deyil, o yalnız sahibkarın adından təkliflər edə bilər. Broker çalışır ki, daha çox alqı-satqı əməliyyatlarına vasitəçilik etsin, çünki o, yalnız satılan əmtəələrə görə haqq alır. Broker rolunda ayrı-ayrı şəxslər və firmalar çıxış edə bilərlər.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində bazar subyektlərindən biri də dilerdir. Dilerlər də fond birjasında alıcılarla satıcılar arasında vasitəçilik edirlər. Lakin brokerdən fərqli olaraq, diler sonradan daha baha qiymətə satmaq məqsədilə qiymətli kağızlar almaq hüququna da malikdir.

Valyuta birjalarında xarici valyutaların alqı-satqısı həyata keçirilir və faktiki tələb və təklif əsasında onların kursu, yəni qiyməti müəyyənləşdirilir. Əmək birjalarında isə işsizlərin siyahıya alınması və onların öz ixtisaslarına uyğun işlə təmin olunması uzrə xidmətlər göstərilir. Azərbaycanda da bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq əmək birjalari fəaliyyət göstərir.

Lügət

pul kisəsi-кошелёк

təşkilati forma-организационная форма

azad sahibkarlıq-свободное предпринимательство

zərurət-необходимость

tədavül-оборот

istehlakçı-потребитель

vasitəçi-посредник

dəllal-маклер

topdansatış-оптовая продажа

xammal-сырьё

istiqraz-облигация

səhm-акция

tələb və təklif-спрос и предложение

Çalışmalar

1. *Suallara cavab verin:*

Birja nədir?

Birjanın hansı növləri var? Bu növlər haqqında nə bilirsiniz?

Brokerlər və dilerlər nə ilə məşğul olurlar?

Azərbaycanda hansı birjalar fəaliyyət göstərir?

2. *Mətnə işlədilmiş iqtisadi terminləri öyrənin və onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin*

3. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin*

Первое здание специально для биржи было соружено в 1531 году в бельгийском городе Антверпене. В начале XVII столетия торговый и финансовый центр перемещается из Антверпена в Амстердам. В 1608 году здесь была создана биржа, а спустя более двух десятилетий построили специальное большое здание

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

bonanza, cərimə, dotasiya, əmlak

11. PULUN MEYDANA GƏLMƏSİ TARİXİNDƏN

Tarixi mənbələr göstərir ki, pul insan cəmiyyətinin yaranması ilə bir vaxtda meydana gəlməyib. Milyon ildən çox tarixi olan bəşər cəmiyyətində pul təxminən 6-8 min ildir ki, mövcuddur. Pulun kəşfindən əvvəl insanlar arasında barter ticarəti, yəni əmtəənin əmtəəyə mübadiləsi geniş yayılmışdı. Əmtəə mübadiləsi prosesində müxtəlif ərazilərdə müəyyən bir əmtəə bütün başqa əmtəələr üçün ümumi ölçü vahidi funksiyasını icra edirdi. Bu cür ölçü vahidi kimi Afrikada balıqqulağı, Rusiyada isə xəzdən istifadə olunurdu.

Metalların kəşfi və onların xassələrinin öyrənilməsi nəticəsində alqı-satqı prosesində ümumi ölçü vahidi rolu tədricən metallara, yəni misə, gümüşə və qızıla keçdi. Qeyd etmək lazımdır ki, gümüş və qızıl təbiətən pul olmamışdır. Onlar da başqa əşyalar kimi insan əməyinin məhsullarıdır. Lakin bu metalların bir sıra təbii xassələri uzun tarixi dövr ərzində onların pul rolunu icra etməsinə səbəb olmuşdur.

Ən qədim pul nümunələri eramızdan əvvəl (e.ə.) YII əsrdə Çində mövcud olmuşdur. E.ə. təxminən 500-cü ildə İran şahı Dara dövriyyəyə pul buraxaraq barter ticarətini onunla əvəz etdi. İranın dağ mağaralarından tapılmış qayaüstü yazılar dediklərimizi bir daha sübut edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk kağız pullar da XII əsrdə məhz Çində buraxılmışdır. Amma artıq 1500-cü ildə Çin hökuməti kağız pul buraxılışını dayandıрмаğa məcbur oldu, çünki bu pullar dövriyyəyə həddən çox buraxıldığına görə qiymətdən düşmüşdü.

Tarixdən bizə bu da məlumdur ki, əsası XVI əsrin əvvəllərində, daha dəqiq desək, 1502-ci ildə Şah İsmayıl Xətayi tərəfindən qoyulmuş müstəqil Azərbaycan dövləti olan Səfəvilər dövlətində də qızıl və gümüş pullar kəsilirdi.

Artıq 1724-cü ildən etibarən Rusiyanın bir çox yerlərində, o cümlədən Moskvada, Peterburqda, Uralda və Sibirdə metal pullar kəsmək üçün xüsusi müəssisələr yaradılırdı.

1793-cü ildə ABŞ hökuməti də dollar adlanan gümüş pulun buraxılmasına başladı. Dollar öz adını bir neçə Avropa ölkəsində istifadə olunan gümüş talerin adından götürmüşdür. Bu puldan istifadə bimetallizmə əsaslanırdı. Bimetallizm elə bir pul sistemidir ki, orada iki nəcib metal, yəni həm qızıl, həm də gümüş qanuni ödəniş vasitəsi sayılır. Təbii ki, qızıl və gümüşün qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində bu metallardan biri ticarət üçün daha sərfəli olurdu. Beləliklə də, dövriyyədə bu nəcib metallardan yalnız biri işlənirdi.

1873-cü ildə ABŞ-da gümüş pulun azad kəsilməsi ləğv edildi və pul vahidi kimi qızıl dollar fəaliyyətə başladı. 1913-cü ildə isə «Federal ehtiyat aktı» adlanan qanun qəbul edildi ki, bu akta əsasən banknot emissiyası, yəni qiymətli kağızların buraxılması 12 federal banka həvalə edildi və bu günə qədər də ABŞ-da kağız pullar həmin banklar tərəfindən buraxılır.

Lüğət

mənbə-источник
mövcud olmaq-существовать
kəşf-открытие
mübadilə-обмен
ölçü vahidi-единица измерения
xəz-мех
xassə-свойство, особенность
təbiətən-по своей природе
nümunə-образец
pul dövriyyəsi-денежное обращение
qiymətdən düşmək-обесцениваться
həddən çox-чрезмерно
nəcib-благородный
qanuni ödəniş vasitəsi-законное платёжное средство
metal pulların kəsilməsi-чеканка монет
tənzimləmək-урегулировать
federal ehtiyat aktı-федеральный резервный акт
həvalə etmək-поручить

Çalışmalar

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin və suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.*

2. *Mətndəki təsriflənməyən felləri tapıb növünü müəyyənləşdirin.*

3. **Barter, bimetallizm** terminlərinin mənasını izah edin. *Bu sözlərdən, eləcə də pul dövriyyəsi və qiymətli kağızlar birləşmələrindən istifadə etməklə cümlələr qurun*

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
biznes, cərimə, dotasiya, əskinaz

12. PUL SİSTEMİ (ixtisarla)

Pul sistemi hər bir ölkədə tarixən yaranmış və milli qanunla möhkəmləndirilmiş pul tədavülünün təşkil edilməsi formasıdır. Pul sisteminin yaranması XVI – XVII əsrlərə, kapitalist istehsal üsulunun, həm də mərkəzləşdirilmiş dövlət və milli bazarın yaranması və təsdiqlənməsi dövrünə təsadüf edir. Onun ayrı-ayrı ünsürləri isə daha əvvəlki dövrlərdə yaranmışdır. Əmtəə-pul münasibətləri və kapitalist istehsal üsulu inkişaf etdikcə, pul sistemində köklü dəyişikliklər baş vermişdir.

Paralel valyuta zamanı qızıl və gümüş sikkələr arasındakı nisbət kortəbii, metalların bazar qiymətinə uyğun müəyyən edilirdi. Dövlət ikili valyuta sistemindən istifadə etdiyi zaman, metallar arasındakı nisbəti qeyd edirdi. Qızıl və gümüş sikkələrin kəsilməsi və əhalinin onları qəbul etməsi bu nisbət üzrə aparılırdı.

“Axsayan” valyuta zamanı gümüş sikkələr qanuni ödəniş vasitəsi olsalar da, heç də bərabər səviyyədə, əsasda deyildilər. Məsələn, əgər gümüşdən sikkə kəsilməsi qapalı qaydada aparılırdısa, onda onlar təcrübədə qızılın nişanəsi kimi çıxış edirdilər.

Bimetallizm XVI – XVIII əsrlərdə, Qərbi Avropanın bəzi ölkələrində isə XIX əsrdə geniş yayılmışdı. 1865-ci ildə Latın sikkəsi ittifaqı adlanan beynəlxalq müqavilənin (sazişin) köməyi ilə Fransa, Belçika, İsveçrə və İtaliya bimetallizmi saxlamağa cəhd etmişlər. Bağlanmış sikkə konvensiyasında dəyəri 5 və daha çox olan frankın qızıl və gümüş arasında qanuni nisbəti 1:15,5 olmuş və hər iki metaldan sərbəst sikkə kəsilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Amma bimetallist pul sistemi inkişaf etmiş kapitalist təsərrüfatının tələblərinə cavab vermirdi. Belə ki, eyni vaxtda iki metaldan - qızıl və gümüşdən dəyər ölçüsü kimi istifadə edilməsi pulun bu funksiyasının təbiəti ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Ümumi dəyər

ölçüsü yalnız bir əmtəə ola bilər. Bundan başqa, dövlətin qızıl və gümüş arasında müəyyən etdiyi möhkəm nisbət onların bazar dəyərlərinə uyğun gəlmirdi. XIX əsrin sonunda gümüş istehsalının ucuzlaşması, onun qiymətdən düşməsi nəticəsində qızıl sikkələrinin tədavüldən çıxaraq dəfinəyə çevrilməsinə səbəb oldu. Burada Kopernik Qreşema qanununun “pis pullar yaxşılara tədavüldən sıxışdırır” fəaliyyəti özünü göstərdi.

Kapitalizmin inkişafı möhkəm pul, vahid ümumi ekvivalent tələb edirdi. Odur ki, bimetallizm öz yerini monometallizmə verirdi.

(Pul, kredit və banklar. Bakı: “Qanun”, 2000)

Lüğət

pul sistemi – денежная система

valyuta sistemi - валютная система

paralel valyuta sistemi – параллельная валютная система

qızılın nişanəsi – символ золота

sikkə kəsilməsi – отчеканивание валюты

kapitalist təsərrüfatı – капиталистическое хозяйство

Çalışmalar

1. Mətdən beş cümlə seçib sintaktik təhlil edin.
2. Mətdə sadə cümlələri tapın.
3. Mətdəki mürəkkəb cümlələri seçib növünü müəyyənləşdirin.
4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun: paritet, reklam, sanksiya, saldo

13. MENECEMENT

Menecment istehsalın gəlirliliyini və səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə idarəetmədə istifadə olunan prinsip, üsul, forma və vasitələrin məcmusudur. Menecmentlik hər hansı obyektin idarə edilməsidir. Bazar iqtisadiyyatı sistemli ölkələrdə istehsal müəssisələrini idarə edən şəxslərə menecer deyilir.

Menecment nəzəriyyəsinin vətəni ABŞ-dır. Elmi menecmentin, yəni əməyin elmi təşkili nəzəriyyəsinin əsasını Amerika mühəndisi F.Teylor qoymuşdur. Onun elmi menecmentinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, idarə edənlərin (menecerlərin) və fəhlələrin birgə fəaliyyəti ümumi mənafeyə xidmət etməlidir. Başqa sözlə, desək, sahibkar, menecer istehsalın gəlirlə işləməsində nə qədər maraqlıdırsa, fəhlələr də o qədər maraqlı olmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı istiqamətində inkişaf edən ölkələrdə menecment nəzəriyyəsi inkişaf etdirilir və təkmilləşdirilir. Bu sahədə Yaponiya daha çox uğur əldə etmişdir. Yapon menecment sisteminin əsasını insanlar arasında qurulan düzgün münasibət təşkil edir. Sahibkarlar dərk etmişlər ki, heç bir proqram və ya siyasət müəssisədə istehsalı uğurla inkişaf etdirə bilməz. Yapon menecerinin ən mühüm vəzifəsi odur ki, işçilər üçün normal iş şəraiti yaratsın. Bununla da onlarda inam oyada bilsin ki, menecer öz işçiləri ilə eyni taleyə malikdir və çalışdıqları müəssisə onların doğma ailəsidir.

Müasir dövrdə menecmentin əsas xüsusiyyətlərindən biri istehsalı sosial istiqamətdə inkişaf etdirməkdir. Başqa sözlə desək, istehsalı elə təşkil etmək lazımdır ki, əhalinin həyat səviyyəsi əvvəlki dövrə nisbətən daha da yüksəlsin. Təcrübə sübut etmişdir ki, pis yaşayan işçi əmək məhsuldarlığını yüksəldə bilməz. Sahibkarın, dövlətin mənfəətinin artması işçilərin əmək fəaliyyətinin yüksək olmasından asılıdır. Məhz buna görə də menecment istehsalı sosial istiqamətdə inkişaf etdirməyə üstünlük verir. Hazırda respublikamızın və xarici ölkələrin idarəetmə sistemlərinin müqayisəsi göstərir ki, menecmentin inkişafı sahəsində biz hələ çox işlər görməli və hər şeydən əvvəl həqiqi

menecerlər yetişdirməliyik. Bu işin həyata keçirilməsində universitetimizin xüsusi rolu vardır.

Lüğət

istehsalın gəlirliyi və səmərəliliyi-прибыльность и рентабельность производства
nəzəriyyə-teoriya
məhiyyət-сущность, суть
əmək məhsuldarlığı-производительность труда

Çalışmalar:

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin*
2. **Menecment, menecer** terminlərinin mənasını izah edin.
3. *Mətnədən istədiyiniz 5 cümləni rus dilinə tərcümə edin.*
4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
bankir, cərimə, dotasiya, əskinaz

14. MARKETİNG NƏDİR?

Marketing ingilis termini olub, "market" sözündən əmələ gəlmişdir.

Mənası «bazar, bazar yaratmaq» deməkdir. Marketingin zəruriliyinə ehtiyac

istehsalın və bazarın inkişafının müəyyən mərhələsində yaranır. Belə zərurət ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində ABŞ-da yaranmış və marketing də ilk dəfə orada meydana gəlmişdir.

Azad sahibkarlığın ilk dövründə sahibkar imkanı çatdığı qədər məhsul istehsal etmişdir və bu, vaxtaşırı əmtəə qıtlığına səbəb olmuşdur. Beləliklə, istehsalla istehlak arasındakı ziddiyyət iqtisadi böhranlar törətmişdir.

Azad sahibkarlığın inkişafının sonrakı mərhələsində istehsal qüvvələri daha sürətlə inkişaf edirdi və sahibkarlar bazara böyük həcmdə məhsul çıxarırdılar. Lakin indi də əhalinin alıcılıq qabiliyyəti bütün əmtəələri reallaşdırmağa imkan vermirdi.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçılar rəqabət mübarizəsində məğlub olmamaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edirlər. Bu vasitələrdən biri də marketingdir.

Artıq XX əsrin ortalarından inkişaf etmiş dövlətlərdə iri firmalar marketingin köməyi ilə bazarda satıla bilən qədər məhsul istehsal etməyə çalışırlar. Marketingin tətbiqinin son məqsədi firmaların gəlirlərini artırmaq və istehsal xərclərini endirməkdir. Marketing idarəetmənin ən müasir, aparıcı formasıdır. Marketingin vəzifəsi tələbatın və qiymətin səviyyəsini öyrənməklə bitmir. Marketing əmtəələrin daşınması, saxlanması, reklamın təşkili və s. məsələləri öyrənir və istehsalı bazarın tələbinə uyğun istiqamətləndirir. Marketing eyni zamanda ölkə müəssisələrinin müstəqil olaraq xarici bazarlarla əlaqələrinin genişlənməsində də rol oynayır.

Məhsulun hansı məqsəd üçün istehsalından asılı olaraq, marketingin bir neçə növü var: istehsal malları marketingi, istehsal vasitələri marketingi, beynəlxalq marketing və s.

Unutmaq olmaz ki, marketing əmtəə qıtlığı ilə bir araya sığmır. Onun fəaliyyəti yalnız əmtəə bazarının bolluğu şəraitində mümkündür və bu, əsasən, iri firmalar üçün daha əlverişlidir.

Lügət

istehsal-производство
azad sahibkarlıq-свободное предпринимательство
vaxtaşırı-периодически
əmtəə qıtlığı-дефицит товаров
iqtisadi böhran-экономический кризис
tələbat-спрос
istehlak malları-потребительские товары
istehsal vasitələri-производственные средства
bir araya sığmaq-быть несовместимым
bolluq-изобилие
əlverişli olmaq-быть выгодным

Çalışmalar

1. *Mətnə aid suallar tərtib edin və həmin suallar əsasında mətnin məzmununu danışın.*
2. *Mətndəki iqtisadi terminləri seçib yazın və onlar əsasında cümlələr qurun.*
3. *Aşağıdakı cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:*

Маркетинг является в определенном смысле философией производства, полностью подчиненной условиям и требованиям рынка, находящимся в постоянном динамическом развитии. Маркетинг комплексная система организации производства и сбыта продукции.

4. *Cümlələri rus dilinə tərcümə edin:*

Marketing buraxılan məhsulun satışı üçün əlverişli şərait yaratmaq, onun keyfiyyətini, çeşidini və istehsal həcmi istehlakçıların tələbatına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə bazar şəraitinin təhlili və proqnozlaşdırılmasıdır. Marketingin fəlsəfəsi çox sadədir: elə məhsul istehsal et ki, onun satışı təmin edilmiş olsun. Yalnız belə olduqda, müəssisə bazarda özünə möhkəm yer tuta bilər və onun gəliri də yüksək ola bilər.

5. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

gömrük, qəbz, lombard, məzənnə

15. ƏMTƏƏ VƏ ƏMTƏƏŞÜNASLIQ

Satış üçün istehsal olunan məhsula əmtəə deyilir. İstehsalçı məhsulu özünün tələbatını ödəmək üçün deyil, satmaq məqsədilə istehsal edir.

Əmtəə istehsalı hər şeydən əvvəl ictimai əmək bölgüsü ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, istehsalçılar bu və ya digər məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşmalıdırlar. Bu zaman bir əmtəə istehsalçısı başqa əmtəə istehsalçısının məhsuluna ehtiyac duyur, yəni onlar bir-birindən asılı vəziyyətə düşürlər və bir-birilə alqı-satqı yolu ilə məhsul mübadilə etməyə məcbur olurlar.

Əmtəə istehsalı hələ ibtidai icma quruluşunun axırlarında meydana gəlməyə başlamışdı. Lakin yalnız ibtidai icma quruluşunun dağılması və xüsusi mülkiyyətin yaranması əmtəə istehsalının genişlənməsinə şərait yaratdı. İnsan cəmiyyətinin yaşının bir milyon ildən çox olmasına baxmayaraq yalnız, 6-8 min il əvvəl insan əməyinin məhsulları əmtəə kimi alqı-satqıya daxil olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, insanların hər hansı bir ehtiyacını ödəyən və satılmaq üçün nəzərdə tutulan əşya, məhsul əmtəə adlanır. Əmtəəşünaslıq elmi əmtəələri istehlak predmeti kimi öyrənir. Əmtəələrin fiziki, kimyəvi və digər xüsusiyyətləri ilə yanaşı istehlak xüsusiyyətləri də olur və bu xüsusiyyətlər müxtəlifdir. Belə ki, bir qrup əmtəələrdən, məsələn, geyim və ayaqqabıdan insan bədənini qorumaq, bəzənmək üçün, başqa qrup əmtəələrdən, yəni: meyvə, tərəvəz, yağ, ət, çörək və digər məhsullardan insanın qidaya olan tələbatını ödəmək üçün, sement, taxtaşalban, kərpic və s. kimi üçüncü qrup əmtəələrdən isə binaların tikintisi üçün istifadə edilir.

İstehlak dəyəri əmtəənin əsas xassələrindən biridir. Əmtəənin istehlak dəyəri onun faydalılığının göstəricisidir. Belə ki, bazarda bu və ya digər tələbatı ödəməyən məhsulu heç kim almaz və heç bir şeyə yaramayan məhsulu da heç kim istehsal etməz. Əmtəəşünaslıq elmi əmtəələrin istehlak dəyərini öyrənir. Bu elmin əsas vəzifələrindən biri əmtəələrin insana faydalı olan xüsusiyyətlərini açıb göstərməkdir. Əmtəəşünaslıq əmtəələrin istifadəsi və onların saxlanma üsullarını tədqiq edir, eləcə də saxlanma zamanı əmtəələrin xarab olması və itkisinin səbəblərini və bu səbəblərin aradan qaldırılması yollarını öyrənir.

Əmtələrin keyfiyyəti onların istifadəyə yararlılıq dərəcə-sini müəyyənləşdirən xüsusiyyətlərlə ölçülür. Yararlılıq dərəcəsin-dən asılı olaraq, əmtələr yüksək, orta və aşağı keyfiyyətli ola bilər.

Əmtələrin keyfiyyətinin qorunub-saxlanması onların qab-laşdırılması, daşınması və saxlanma şəraitindən çox asılıdır. Buna görə də, əmtələrin yüksək keyfiyyətini qoruyub-saxlamaq üçün bütün zəruri tələblərə düzgün əməl edilməlidir.

Lügət

əmtə istehsalı- производство товара
ictimai əmək bölgüsü- общественное разделение труда
ixtisaslaşmaq- специализироваться
xüsusi mülkiyyət- частная собственность
ehtiyac- потребность
ödəmək- удовлетворять, оплачивать
istehlak xüsusiyyətləri- потребительские свойства
istehlak dəyəri- потребительская стоимость
faydalılığın göstəricisi- показатель полезности
əmtələrin istifadəyə yararlılıq dərəcəsi-степень пригодности товаров для использования
daşınma- транспортировка
saxlanma- хранение
qablaşdırılma- упаковка

Çalışmalar

1. *Suallara cavab verin:*

- 1) Əmtə və əmtə istehsalı nədir?
- 2) Əmtələrin hansı xüsusiyyətləri var?
- 3) Əmtəşünaslıq elmi nəyi öyrənir?

2. *Lügətdəki iqtisadi terminlər əsasında cümlələr qurun və onlardan birini sintaktik təhlil edin.*

3. *Mətdəki düzəltmə və mürəkkəb isimləri seçib yazın və onların əmələgəlmə yollarını müəyyənləşdirin.*

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
reklam, saziş, tarif, valyuta

ƏVƏZ BAYRAMOV
İqtisad elmləri doktoru, professor

16. DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ QLOBAL İNKİŞAF PROSESİNDƏ: HEYDƏR ƏLİYEVİN BAXIŞLAR SİSTEMİ

Birinci dərəcəli məsələ, birinci dərəcəli vəzifə
ümumxalq, umummilli mənafeyimizdir.

Heydər Əliyev

Ümummilli mənafeələrin əsas təminatçısı olan dövlətə münasibətdə «birölcülü» yanaşma davam etməkdədir. Qlo-bal iqtisadi gerçəkliyin ifrat «obyektivləşdirilməsinə», spontan qaydanın maksimum effektiv verə biləcəyi inamına istinadla dövlətin yeri, rolu və funksiyalarının mahiyyəti də-yişkənliyinə canatma müasir elmi fikrin əsas tədqiqat ob-yektlərindən birinə çevrilmişdir. Söhbət, dövlət müstəqilli-yinin inkişafına əngəlləyici təsir göstərməsindən, qlobal rifa-hın yaxşılaşdırılması prosesində (əslində, proses əks-istiqa-mətlidir) müəyyən məhdudiyyətlər sisteminin tətbiqi və ümumiyyətlə, müasir makroproseslərin başlıca maneesinə çev-rilməsindən gedir. Ulu öndər Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, «... Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir».

Qlobal qarşılıqlı asılılığın getdikcə gücləndiyi bir şəraitdə dövlət müstəqilliyinin hər hansı bir çərçivədə məh-dudlaşdırılması, Milli hökumət qurumlarına, yaxud beynəl-xalq təşkilatlara (söhbət ölkənin üzv olduğu təşkilatlardan gedir) həvalə edilməsi dünya çapında artıq təbii proses xarakteri almaqdadır. Regional inteqrasiya blokları çərçivə-sində qeyd edilən istiqamətdə həyata keçirilənlər daha qaba-rıq şəkildə təzahür etməkdədir. Müasir elmi baxış prosesin

həqiqətən təbii xarakterə malikliyini, qaçılmazlığını və hər bir ayrıca götürülmüş ölkənin dayanıqlı inkişafının təminatında həlledici rol oynadığını birmənalı şəkildə təsbit etməkdədir. Belə bir tezisdən çıxış edirlər ki, mürəkkəb sistemlərin effektiv idarə olunması üçün idarəedən mexanizmin özü heterogen xarakter daşmalıdır. İnteqrasiya prosesinin məntiqi yekunu kimi regional səviyyədə əldə olunanların, yaxud gözlənilənlərin yetərli olmadığı, hər halda, sözün müstəqim mənasında qapalıq yaratdığını əsas gətirərək qlobal miqyasda dövlətin «yox edilməsi» prosesinə start verilmişdir. Qlobal tənzimləmə adı altında həyata keçirilən kooperasiya və siyasətin planetar səviyyədə «razılaşdırılması»nın zəruriliyi ön plana çəkilmişdir. Əslində, baş verənlər tənzimləmədən daha çox birbaşa idarəetmə təəssüratı yaradır. Bu prosesə paralel olaraq «suveren dövlət» konseptinin yeni interpretasiyaları meydana çıxmağa başlamışdır. Artıq qlobal politoloji fikir «məliyyat suverenitetindən» bəhs edir. Başqa sözlə, söhbət müxtəlif beynəlxalq normalar, iki və çoxtərəfli razılaşmalara istinadla suverenliyin məhdudlaşdırılmasından gedir. Digər tərəfdən «pozitiv» və «neqativ» (qismən asılı) suverenitet anlayışları da elmi leksikona daxil edilmişdir. Yəni daha konkret şəkildə ifadə etsək, söhbət suverenliyin məhdudlaşdırılması dərəcəsi ilə əldə olunacaq iqtisadi effektin adekvatlığından gedir. Yəni müasir iqtisadi fikir qlobal gerçəkliyin ortalığa çıxardığı hadisə və proseslərin ardınca «sürünərək» ümummilli səviyyədə «itki -- fayda» dixotomiyasının ölçü vahidlərini (oxu: çəki başları) və ölçməni həyata keçirəcək «tərəzi»ni qurmağa çalışır. «İtki» (dövlət müstəqilliyinin müəyyən həddə qədər məhdudlaşdırılması) ilə «fayda» (əldə ediləcək iqtisadi effektin dərəcəsi) arasında «bərabərlik» yarandığı təqdirdə, bu proses bütövlükdə məqsədyönlü hesab edilir.

**«Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli»
Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2009.- S.159-202**

Lüğət

ümummilli mənafeələr – общенациональные интересы
əngəlləyici təsir – препятствующее влияние
regional inteqrasiya – региональная интеграция
qarşılıqlı asılılıq – взаимозависимость
birölçülü məntiq – единомерная логика
milli özünəməxsusluq – национальное своеобразие
tədqiqat obyektinə – объект исследования

Çalışmalar:

1. *Məndən 4 iqtisadi termin seçib hərəsinə bir cümlə yazın.*
2. *Mətnin məzmununu mənimsəyib danışın.*
3. *5 söz seçin və fonetik təhlil edin.*

HACI MÜZƏFFƏR MƏMMƏDOV
İqtisad elmləri namizədi, dosent

17. HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİLLİYİMİZİ ƏBƏDİ VƏ DÖNMƏZ PROSESƏ ÇEVİRDİ

1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi. Həmin gün tariximizə «Milli Qurtuluş» Günü kimi yazıldı. Qurtuluş günü tariximizin ən yaddaqalan, ən unudulmaz bir hadisəsidir. Həmin günün mahiyyətini dərk etmək üçün o dövrdə baş verənlər haqqında məlumatlı olmaq, Azərbaycanın müstəqilliyinin təhlükədə olduğunu dərk etmək lazımdır. Naxçıvandan Bakıya gələn Heydər Əliyev elm xadimləri və tanınmış ziyalılarla görüşündə bu haqda danışarkən demişdi: «Həyatda və cəmiyyətdə heç bir xidməti olmayan adam böyük iddialarla gəlib Azərbaycan müstəqilliyinin sahibinin yalnız onun olduğunu, Azərbaycan müstəqilliyinin monopoliyasının yalnız onun əlində olduğunu deyərək alimə hörmətsizlik edirsə, bu dəhşətdir».

Müstəqillik elan olunandan sonra respublikaya siyasi-iqtisadi, mənəvi-psixoloji təzyiqlər gücləndi, ölkə bir çox problemlərlə üz-üzə dayandı. Hətta ölkəmizin ərazisinin parçalanması təhlükəsi və vətəndaş qarşudurması yarandı. Bacarıqsız, səriştəsiz rəhbərlərin səhləri ucbatından bu təhlükələr daha da amansız xarakter almağa başladı. Xalq zülm və əsarətdən, parçalanma və tarix səhnəsindən silinmək təhlükəsindən qurtuldu.

Müstəqillik əldə etmək üçün iki vacib şərt lazımdır. Birincisi, tarixi şans, ikincisi isə tarixi şəxsiyyət.

Tarixi şans Azərbaycan üçün 1991-ci ildə oldu. Həmin tarixi şansını gerçəkləşdirmək, ondan dolğun istifadə etmək, qazanılanı qoruyub saxlamaq məsuliyyəti tarixi şəxsiyyətin üzərinə düşdü. Tanrı 1992-cü ildə bu məsuliyyəti Heydər Əliyevin üzərinə qoydu. Əgər 1993-cü ilin 15 iyun – «Milli Qurtuluş» günü olmasaydı, yəni Heydər Əliyev hakimiyyətə ikinci dəfə

qayıtmısaydı, həmin tarixi şans əldən çıxmış olacaqdı. Azərbaycanın həmin tarixi şansını reallığa çevirən, həmin tarixi şansını, məqamı yetərinə həyata keçirən, Azərbaycanı idarə edə biləcək tarixi şəxs məhz Heydər Əliyev idi. Həmişə ulu Tanrı Azərbaycan xalqının taleyinə çətin, əzablı günlər yazır və bu əzablı günlərdən onu çıxara biləcək böyük şəxsiyyətləri qismət edir.

Heydər Əliyevin yenidən rəhbərliyə qayıdışı – 15 iyun 1993-cü il tarixə «Milli Qurtuluş Günü» kimi daxil oldu. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı həm də zamanın tələbi idi. Həmin tarixi andan etibarən xalqın öz müstəqilliyinin dönməzliyinə, əbədiyinə inamı artmış və böyük ruh yüksəkliyi ilə dövlətçiliyimizin təşəkkül tapması, dövlət və cəmiyyət işlərində fəallıqlarını artırmışdır. Müstəqilliyimizi qorumaq missiyası Heydər Əliyevin üzərinə düşdü. Onun müdrik bir xilaskar, dönməz iradəli qurucu olmasını bütün xalq dərk etdi.

«Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli»
Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2009.- S.197-202

Lügət

tarixi şans – исторический шанс

milli qurtuluş – национальное освобождение

müstəqilliyimizin dönməzliyi – необратимость суверенитета

müdrik xilaskar – мудрый спаситель

dövlətçiliyimizin təşəkkül tapması – обоснование государственности

dönməzlik, əbədilik – необратимость, вечность

mənəvi-psixoloji təzyiqlər – морально-психологическое давление, воздействие

Çalışmalar

1. «Milli Qurtuluş günü» mövzusunda sərbəst iş yazın.

2. 5 sözü fonetik təhlil edin.

3. Mətnin məzmununu danışın.

18. DAVAMLI İNKİŞAF VƏ ONUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

Müasir dövrdə dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin genişlənməsi sayəsində dövriyyəyə daha çox maddi resursların cəlb olunması, lakin onların həcmnin məhdudluğu və getdikcə onların daha baha başa gəlməsi, texniki-texnoloji tərəqqinin təsiri altında ekoloji problemlərin kəskinləşməsi, dünyada baş verən qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq, ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, iqtisadi-sosial, demoqrafik, geoloji və s. problemlərin ümumbəşəri xarakter daşmasına gətirib çıxarmışdır.

Bütün bu və digər amillərin təsiri altında dünyada insan-təbiət münasibətlərinin gərginləşməsi, cəmiyyətin təbii bazisinə əsaslanan sosial-iqtisadi strukturun, inkişaf amillərinin, davamlı təkrar istehsalın inkişaf modelinə əsaslanan konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə davamlı inkişafa nail olunması, onun təmin edilməsinin başlıca struktur istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, ölkəmizin malik olduğu resurslar balansı, istifadə edilmə dərəcəsi mövcud imkanlar daxilində onların reallaşdırılması mümkünlüyünün dəyərləndirilməsi və bunların əsasında Azərbaycanda uzun müddətə cari və perspektiv məqsədlərin uzlaşdırılmasına əsaslanan optimal və səmərəli strateji inkişaf strategiyasının çoxvariantlı konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını tələb edir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası XX əsrin ikinci yarısında irəli sürülmüşdür. Bu konsepsiyanın formalaşmasında ilk növbədə iqtisadi və sosial tərəqqinin ətraf mühitin qorunması və təbii ehtiyatlardan səmərəli idarə ilə balanslaşdırılmış şəkildə aparılması zərurətindən irəli gəlmişdir.

Bu səbəbdən, davamlı inkişaf XX əsrin prioriteti kimi irəli sürülmüşdür. BMT və YUNESKO tərəfindən 2005-ci

illərin davamlı inkişafının təmin edilməsinin nəzəri və praktiki problemlərinin təhlili göstərir ki, qloballaşan dünyada hər bir ölkə bu məqsədə çatmaq üçün hər şeydən əvvəl dörd problemi həll etməlidir.

Birincisi, XX əsrdə dünya iqtisadiyyatının inkişafı nəticəsində ekoloji böhran. Başqa sözlə, təbiətlə cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi elə bir həddə gəlib çatmışdır ki, bu problemə biganə münasibət bəşəriyyətin özünün mövcudluğunu şübhə altına ala bilər.

İkincisi, beynəlxalq miqyasda davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm istiqaməti davamlı insan inkişafının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu isə özünə hər şeydən əvvəl səhiyyə, təhsil, bütünlükdə insan inkişafını xarakterizə edən problemlərin həllini daxil edir. Üçüncüsü, dünya miqyasında davamlı inkişafın təmin edilməsinin digər istiqaməti sistemin böhranına düşər olmuş ölkələrdə yaranan gərgin demoqrafik proseslərlə şərtlənir.

Dördüncüsü, bütün bunlarla yanaşı, ayrı-ayrı ölkələr üzrə davamlı inkişafı təmin edən amil və şərtlərin sistemli təhlili göstərir ki, onun mühüm əsası iqtisadi problemlərlə bağlıdır. Çünki son nəticədə ekoloji, sosial və istərsə də demoqrafik problemlərin həlli imkanları həlledici dərəcədə iqtisadi inkişafın səviyyəsi və xarakterindən asılı olur.

Bu baxımdan, hər hansı bir ölkədə davamlı inkişaf probleminin xarakterizə edilməsi «artım» və «inkişaf» anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsinin mövcud reallıqlar prizmasından dəyərləndirilməsini tələb edir. Çünki, hər hansı bir iqtisadi artım heç də bütün hallarda davamlı inkişafa gətirib çıxarmır.

1. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə etməklə, grammatik təhlil aparın:*

1) По этой причине устойчивое развитие было выдвинуто приоритетом XX века.

2) В условиях глобализации анализ теоретических и практических проблем обеспечения устойчивого развития показывает, что в глобализованном мире каждая страна для достижения этой цели, прежде всего, должна решать четыре проблемы.

3) Потому что, в конечном результате возможность решения экологических, социальных, а также демографических проблем решающе становится зависимым от уровня и характера экономического развития.

4) Потому что, какое-то экономическое повышение не всегда приводит к устойчивому развитию.

5) Понятие «устойчивое развитие» подразумевает то развитие национальной экономики, при которой способность успешного удовлетворения потребностей будущих поколений не будет под сомнением обеспечивая современную потребность.

2. *Lügətdən istifadə etməklə 10 cümlə qurun:*

устойчивое развитие – dayanıqlı inkişaf

понятие – anlayış

причина – səbəb

глобализация – qloballaşma

поколение – nəsil

обеспечивать – təmin etmək

потребность – tələbat

общество – cəmiyyət

население – əhali

3. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

tarif, smeta, patent, ödəniş

19. İRİ KORPORASIYALARIN SOSIAL STRATEGİYALARININ FORMALAŞMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Korporasiyanın sosial strategiyası iri sahibkarlığın sosial mahiyyətini və onun tərkibinin ayrı-ayrı hissələrini xarakterizə edir. P.Druker haqlı olaraq qeyd edir ki, hər korporasiyanın sahibkarlıq və funksional sosial strategiya nəzəriyyəsi olmalıdır.

Cəmiyyətin və əhalinin yüksək həyat keyfiyyətlərinin təmin olunması sosial korporativ strategiyanın nüvəsini təşkil edir. Əgər şirkət əməkdaşları əmtəə istehsal etməyə yönəlsə, onda sosial korporativ strategiyanın reallaşması üçün zəmin yaranır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, korporativ mədəniyyət şirkətin qorunmasının və inkişafının ən mühüm resursudur. Hal-hazırda, «korporativ mədəniyyət» təşkilatların daxilindəki və onların arasındakı olayları anlamaq üçün ən real vasitədir. Müasir Azərbaycanın tezdəyişən iqtisadi və siyasi şəraitində, biznesin qloballaşması şəraitində müəssisə rəhbərlərinin effektiv idarəetməyə olan tələbatları artır.

Korporasiyanın korporativ mədəniyyəti çox mürəkkəb kateqoriyadır, amma bir çox elmi əsərlərdə buna şirkətin imicinə və işçilərin fəlsəfəsinə istinadən, mənəvi-psixoloji və fəlsəfi kateqoriyalar çərçivəsində baxırlar. Bizə belə gəlir ki, bu baxım «korporativ mədəniyyətin» təsnifatını məhdudlaşdırır və onun genişləndirilməsi üçün buraya müəyyən elementlər əlavə olunmalıdır:

- şirkətin fəlsəfəsi onun bazardakı hərəkətlərinin strategiyası ilə birləşməlidir;

- dövləti təmsil edən nəzarət, vergi və tənzimləmə orqanları ilə sivil-mədəni əlaqələrin qurulması;

- reallaşdırılan korporativ mədəniyyətin dövlətin və cəmiyyətin milli dəyərlərinə uyğun olması;

- korporativ menecmentin korporativ mədəniyyətin əsas elementi kimi dəyərləndirilməsi.

Həmin təkliflər korporasiyaların işinin strateji təhlili zamanı nəzərə alınmalıdırlar. Bu, xüsusən Azərbaycan iqtisadiyyatının imicini formalaşdıran iri korporasiyalara aiddir.

Korporativ mədəniyyət – çoxfunksiyalı, mürəkkəb kateqoriyadır, ona nail olmaq uzunmüddətli, funksional cəhətdən müxtəlif, çoxmərhləli prosesdir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- **hakimiyyət mədəniyyəti**, əsasən, kompaniyaların rəhbərlərinin nüfuzlarına və xüsusi keyfiyyətlərinə söykənir.

Korporativ mədəniyyətin bu növünün hakimiyyət mənbəyi rəhbərin sərəncamında olan resurslardır. Bir qayda olaraq, bu növ mədəniyyətli korporasiyalar sərt iyerarxiya strukturuna malikdirlər. Bu növ mədəniyyət təşkilata situasiyanın dəyişməsinə çevik reaksiya vermək imkanı yaradır ki, qərarları tez qəbul edərək və onların icrasını təşkil etsin:

- **iradə mədəniyyəti** – iştirakçıların ixtisaslaşması və onların rollarının ciddi funksional paylanması ilə xarakterizə olunur. Bu növ təşkilatlar, onun effektivinə zəmanət verən qaydalar, prosedurlar və fəaliyyət standartları çərçivəsində işləyir. Hakimiyyətin əsas mənbəyi iyerarxiya strukturunda tutduğu vəziyyətdir. Belə təşkilat stabil ətraf mühitdə uğurla işləyə bilər;

- **məsələnin mədəniyyəti** – bu növ mədəniyyət ilk növbədə məsələlərin həllinə və layihələrin reallaşmasına yönəlib.

Belə mədəniyyətli təşkilatların fəaliyyətinin effektivliyi qruplaşma effekti ilə müəyyən olunur. Bu mədəniyyət öz effektivliyi bazarın situasiya tələbləri təşkilatın fəaliyyətində həlledici rol oynayarkən göstərir.

Çalışmalar

1. Mətn əsasında tərtib olunmuş cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:

Обеспечение высшего жизненного качества общества и населения является ядром социальной корпоративной стратегии.

В настоящее время «корпоративная культура» является самым реальным средством осознания происшествий внутри организаций и между ними.

Эти предложения должны быть приняты во внимание при стратегическом анализе. Это касается крупных корпораций, формирующих экономический имидж Азербайджана.

Эффективность деятельности организаций с такой культурой определяется эффектом группирования.

При снижении этого показателя влияние эмитента и риск «портфельных» инвесторов также повышается.

2. Lüğəti əzbərləyin və bu sözlər əsasında 3 cümlə qurun:

деятельность – fəaliyyət

корпорация – korporasiya

предложение – təklif

анализ – təhlil

средство – vasitə

организация – təşkilat

повышение – artma, qalxma

эмитент – emitent

влияние – təsir

касаться – aid olmaq

3. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

ödəniş, reklam, saziş, valyuta

20. MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİNİN İNFORMASIYA BAZASI

Nəzəriyyə və praktikadan məlumdur ki, təsərrüfat subyektlərinin istehsal və kommersiya fəaliyyətinin son maliyyə nəticələrinin uçotda əks etdirilməsinin əsas prinsipləri iqtisadi hadisə və proseslərin xronologiyası baxımından gəlirin məbləğinin düzgün müəyyən edilməsi ilə xarakterizə olunur. Bir məsələni qeyd etmək yerinə düşər ki, mühasibat uçotunun fasiləsizlik prinsipinin tələblərinə görə, təhlil işi aparılan müəssisənin perspektivdə istehsal və kommersiya fəaliyyətinin həcmnin ixtisarı və azalması nəzərdə tutulmur. Bundan başqa, yuxarıda sözügedən uçot prinsipinin əsaslandığı ehtimal mənfəətin mütləq məbləğinin düzgün hesablanması və qiymətləndirilməsi prosesində müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Zənnimizcə, belə bir vəziyyət təsərrüfat subyektlərinin normal istehsal və kommersiya fəaliyyəti zamanı onun aktivlərinin alış dəyəri və ya cari dəyərlə qiymətləndirilməsi ilə bağlı ola bilər. Bu halda, müəssisə aktivlərinin ləğv dəyəri kiçik bir hissəni təşkil edir. Məsələyə bu prizmadan yanaşdıqda, başqa uçot prosedurlarının tətbiq edilməsinə obyektiv zərurət yaranır. Məlumdur ki, gəlir əldə olunması məqsədi ilə müəssisənin sərf etdiyi xərclərin baş verdiyi hesabat dövrünə aid istehsal və kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı yaranan xərcləri gəlir əldə elidən konkret hesabat dövrünə aid etmək mümkün olmadıqda, müəssisənin məsrəflərinin hesabat dövrləri arasında hər hansı bir bazaya proporsional olaraq bərabər ölçüsü artırılır. Mühasibat uçotunun hesablaşma prinsipinə görə, pul vasitələrinin alınması və ödənilməsi ilə əlaqədar olmayan əməliyyatlar baş verdiyi vaxtda müəssisənin maliyyə nəticələri yaranır (formalaşır). Bir tarixi fakta diqqət yetirmək yerinə düşər ki, məşhur iqtisadçı S.M.Barats 1912-ci ildə «İkili mühasibat kursu» əsərində

mühasibat uçotunda əməliyyatların qeydə alınması zamanı vaxt amilinin rolunu xüsusi vurğulamış və bu fikir hələ də öz elmi və praktiki əhəmiyyətini saxlayır. Doğrudan da, əməliyyatların qeydə alınması zamanı vaxt göstərilmədikdə aparılan qeydlər düzgün olmur və mühasibat uçotu özünün sübutedici qüvvəsini itirir. Sənayenin, kənd təsərrüfatının və ticarətin müxtəlif sahələrində hesabat dövrünün əsaslandırılması zamanı S.M.Barats yuxarıda sözügedən əsərində müxtəlif elmi fikirlər irəli sürür. Onun fikrincə, müxtəlif SAhələrdə istehsal və satış prosesləri üst-üstə düşmədikdə, hesabat dövrü onların hamısı üçün eyni olmur. Məhz buna görə də, müasir dövrdə mövcud qanunvericiliyə görə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, hər bir müəssisəyə maliyyə hesabatının təqdim edilməsi vaxtını sərbəst seçmək hüququ verilir. Zənnimizcə, belə bir vəziyyət ilk növbədə, keçmiş əmək məsrəflərinin gəlirlə birlikdə həmin vaxt müddətinə aid edilməsi ilə əlaqədar ola bilər.

Çalışmalar

1. *Məndən iki cümləni qrammatik təhlil edin.*
2. *Aşağıdakı cümlələrin içərisindən iqtisadi terminləri seçin və Azərbaycan dilində cümlə qurun:*

1) При этом, стоимость удаления активов учреждения составит незначительную часть.

2) Во время основания отчетного периода в промышленности, в сельском хозяйстве и в разных отраслях торговли С.М.Баратс, на своем выше упомянутом производстве, выдвинул разные научные мнения.

3) По нашему мнению, такая ситуация может быть связана прежде всего с отнесением бывших трудовых ресурсов вместе с доходами к тому времени.

4) По нашему мнению использование кассовых методов при отражении денежных доходов на бухгалтерских учетах может реализоваться при следующих условиях.

5) По нашему мнению, такая ситуация при нормальных производственных и коммерческих деятельности хозяйственных субъектов может быть связана покупочной стоимостью его активов или же оценкой существующей стоимости.

3. Lüğəti əzbərləyin:

хозяйство – təsərrüfat

стоимость – dəyər

бухгалтерия – mühasibat

доход – gəlir

трудовые ресурсы – əmək ehtiyatları

отрасль – sahə

промышленность – sənaye

происшествие – hadisə

учреждение – müəssisə

составлять – təşkil etmək

4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

valyuta, təftiş, vergi, zəmanət

R.B. Məhərrəmov

21. AZƏRBAYCANDA VERGİ İSLAHATLARININ APARILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Vergi islahatları vasitəsilə iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üzrə səmərəli fəaliyyət aparmaq arzusunda olan dövlətlər üçün vergi islahatlarının yalnız məzmunu deyil, həm də onun vaxtında və sürətlə həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Yubanmaq ona gətirib çıxarar ki, iqtisadiyyatda böhran vəziyyəti dərinləşər və həyata keçirilən islahatlar nəzərdə tutulan səmərəni verməz.

Vergitutma sistemindəki dəyişikliklərin vaxtında aparılmasından asılı olaraq, ortaya çıxan problemləri aşağıdakı beş qrupda cəmləşdirmək olar:

- vergi siyasətinin dəyişdirilməsi zərurətinə vaxtında riayət edilməməsi;

- vergi eksperimentinin aparılmasında olan geriliklər;

- vergi eksperimentinin istiqamət və məzmununun düzgün müəyyənləşdirilməsi və eksperimentin gedişinə dəyişikliklər edilməsindəki gecikmələr;

- vergi islahatlarından gözlənilən səmərənin gec əldə edilməsi;

- reallığın düzgün qiymətləndirilməməsi və vergi ilə bağlı digər maliyyə-təsərrüfat normalarına yanlış düzəlişlərin edilməsi.

- reallığın düzgün qiymətləndirilməməsi və vergi ilə bağlı digər maliyyə-təsərrüfat normalarına yanlış düzəlişlərin edilməsi.

Vergi qanunlarının fəaliyyətinin mənfi simptomlarına hökumətin dərhal reaksiya verməsi çoxlu sayda amillərdən asılıdır. Bu amillərdən ikisi daha çox əhəmiyyət kəsb edir:

- islahatçıların iqtisadi cəhətdən zəruri olan vergi islahatlarının aparılmasına peşəkarcasına hazır olmaları;

- iqtisadiyyatın bu dəyişiklikləri qəbul etməyə hazır olması.

İqtisadiyyatın vergi qanunvericiliyində aparılan dəyişikliklərə necə reaksiya verəcəyini qabaqcadan müəyyənləşdirmək çox mürəkkəb bir prosesdir. Bir-birini istisna edən iki reaksiya mümkündür:

- **birinci reaksiya:** iqtisadiyyat ona təklif edilmiş vergi stimullarını və qadağa sanksiyalarını qəbul edir. Bu zaman iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun həcmi, gizli iqtisadiyyatdan leqal iqtisadiyyata kapital axını artacaq.

- **ikinci reaksiya:** biznes tez bir zamanda bir vergi sığınacağını qanunvericilikdə qadağası olmayan digər vergi sığınacağı ilə əvəz edəcək.

Bu dilemmayı tam həll etmək hələ ki, heç bir dövlətə müyəssər olmayıb.

Vergi islahatlarının müvəffəqiyyətliyi adətən, onun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan itkilərin az olması dərəcəsi ilə qiymətləndirilir. Qiymətləndirmənin daha bir meyarı isə qanun qəbul edilərkən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nə dərəcədə nail olunmasıdır. Buna görə də, hər bir yeni vergi islahatı növbəti islahata doğru hərəkətin başlanğıcıdır.

İslahatlar zamanı keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər daha böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Vergi islahatlarının aparılmasına zərurətin artması hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, bazara keçid şəraitində ölkə iqtisadiyyatı dərin böhran vəziyyəti keçirir. Dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi olan istehsal sahəsi tənəzzüldə olur. Əhalinin gəlirləri az olduqda, büdcəyə ödənişlərin də səviyyəsi aşağı olur. Buna görə də, dövlət vergilərin səviyyəsini qaldırmadan, iqtisadiyyatın dirçəlməsinə nail olmaq üçün maliyyə vəsaiti axtarışı problemi ilə rastlaşır.

1. Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin və vergi terminləri əsasında cümlə qurun.

1) Мгновенная реакция правительства на отрицательные симптомы деятельности налоговых законов зависит от многочисленных факторов.

2) В это время объем вклада инвестиций на экономику повысится, приток капитала от нелегальной экономики к легальному тоже повысится.

3) Потому каждая новая налоговая реформа является началом движения к следующей реформе.

4) Основной источник государственных доходов – производственная отрасль поражается.

5) Поэтому при проведении налоговых реформ в странах с переходной экономикой, включая и Азербайджанскую Республику, 3 основные принципы должны быть приняты во внимание.

2. Lüğətdən istifadə etməklə 2 cümlə yazın və morfoloji təhlil edin:

налог – vergi

реформа – islahat

производство – istehsalat

источник – mənbə

поэтому – ona görə də

правительство – hökumət

государство – dövlət

доход – gəlir

движение – hərəkət

переходная экономика - keçid iqtisadiyyatı

3. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

bonus, debitor, cərimə, banko

22. MÜASİR CƏMIYYƏTİN MODA DAVRANIŞI

Moda kostyumun və bütünlükdə müasir cəmiyyətin mühüm təkamül faktorudur. Mədəniyyətin fenomeni olan moda öyrənilmiş, ilk növbədə onun estetik təzahürünün ideali və zövqü haqqında şərh verilmişdir. Lakin modanın təzahürünün həqiqi mahiyyətinin başa düşülməsi cəmiyyətdə onun əmələ gəlməsi və funksiya edilməsi mexanizminin açılmasına, modanın öyrənilməsinə sosioloji cəhətdən yanaşılmasına imkan verə bilər.

Modanın tədqiqatçıları ona ilk növbədə, sosial fenomen kimi baxaraq, onun əmələ gəlməsi və inkişafının səbəblərini və həm də sosial-iqtisadi, mədəni təsirinin nəticələrini təhlil etmişlər. Modanı müxtəlif nəzər-nöqtələrdən öyrənmişlər: sosial, psixoloji, kapitalizmin bazar iqtisadiyyatı və kulturoloji. Hər bir halda modanı müasir cəmiyyətin inkişafının dinamikliyini müəyyən edən mühüm komponent kimi təqdim edirlər. Mədəni nümunələri yaradan dizaynerin moda fenomeninin təbiəti haqqında bütöv təsəvvürü olmalıdır.

Bir çox tədqiqatçılar modanı onun adının kütləvi davranış qaydaları ilə bağlı olduğunu şərh edirlər.

Bəzi mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, modanın əmələ gəlməsini hər hansı müəyyən dövrə aid etmək və ya hadisə kimi qəbul etmək çətindir.

Modelçinin hər bir yeni təklifini nizə ilə qarşılayanlar da var. Onlar müasir dəbdə geyinmiş adamları gördükdə donquldanırlar, hiddətlənirlər, ələ salırlar. Lakin buna baxmayaraq, onu dayandırmaq heç birinə nəsisib olmayıb.

Moda ictimai inkişafın müxtəlif tərəfləri ilə bağlıdır, burada mədəniyyətin, ictimai həyatın bütün aspektləri öz əksini tapmışdır. Cəmiyyətin inkişafı modanın dinamikası ilə bağlıdır. Modanın inkişafında əmələ gələn sıçrayışlar sosial və siyasi sarsıntılar əmələ gətirir. Cəmiyyətin diqqətini

cəlb edən bütün siyasi hadisələr yeni modalı standartların və nümunələrin əmələ gəlməsinə təsir göstərir.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu danışın.*

2. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:*

1) Moda является важным эволюционным фактором костюма и вообще современного общества.

2) Moda была изучена с разных точек зрения: социально-психологической, рыночной экономикой капитализма и культурологической.

3) У дизайнера, создающегося культурные примеры должны быть общие представления о натуре модного феномена.

4) Moda охватывает все сферы культуры.

5) Очень вероятно, что как и она сама, ее конец также является неопределенным.

3. *Lügəti əzbər öyrənin:*

вероятность – ehtimal

культура – mədəniyyət

представление – təsəvvür

пример – nümunə

эволюция – təkamül

общество – cəmiyyət

рыночная экономика – bazar iqtisadiyyatı

важный – vacib

охватывать – əhatə etmək

создавать - yaratmaq

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

auditor, çarter, faktura, girov

A. Quliyeva

23. İNFORMASIYA İQTİSADİYYATININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

Manuel Kastels hazırkı kapitalizmin yeni fazaya – informasiya kapitalizminə keçdiyini ilk olaraq söyləyən alimlərdən biridir. Onun fikrincə, informasiya kapitalizmi informasiya şəbəkələrindən istifadə edir ki, bu da həm dünya istehsalında, həm də marketinqdə problemlərin müvəffəqiyyətli həllinə nail olmağa imkan verir. Şəbəkə cəmiyyətlərində coğrafi məhdudiyətlər aradan qaldırılır. Aydın ki, bütün bunları inkişaf etmiş informasiya kommunikasiya texnologiyalarından kənar təsəvvür etmək mümkün deyildir. Nəhəng transmilli korporasiyalarda bürokratiya artıq öz yerini informasiya şəbəkələrində, bütün dünya məkanında ticarət əməliyyatları aparən informasiya alətlərinə, informasiya işçilərinə verir. Korporasiya səlahiyyətlərini daha güclü təşkilatlanmış, öz-özünü proqramlaşdırma və idarə edə bilən təsərrüfat vahidlərinə verir və burada demərkəzləşdirmə, həmçinin koordinasiya iştirak əsas kimi götürülür. Rəqabətin qloballaşması zamanı iri korporasiyalar müxtəlif şəbəkəli böyük tora çevirilir. Kastels heç də belə qəbul etmir ki, qlobal informasiya şəbəkələrinin yaranması milli dövlətçilik proseslərinin zəifləməsinə səbəb olur. Çünki qloballaşma meyillərinə baxmayaraq, bu, dövlətlərdən uyğunlaşmaq üçün güclənməyi tələb edir.

İnformasiya iqtisadiyyatı özündə 2 anlayışı birləşdirir:

1. İnformasiya iqtisadiyyatı sivilizasiyanın yaradıcı əmək və informasiya nemətlərindən ibarət olan yeni mərhələsidir.

İnformasiya iqtisadiyyatı informasiya cəmiyyətinə məxsus iqtisadi nəzəriyyədir.

İnformasiya cəmiyyəti yeni cəmiyyət olub, 30 – 40 ili əhatə edir. Bu anlayışı elmə ispan mənşəli Amerika alimi Manuel Kastels gətirmişdir.

Çalışmalar:

1. *Mətnin məzmununu danışın.*
2. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:*

1) В основных организациях географические ограничения предотвращаются.

2) Ясно что, представление всего этого вне развитых информационных коммуникационных технологий является невозможным.

3) Если рассмотреть трансформацию вопросов, определяющих индустриальную экономику на информационную экономику, то можно увидеть следующие отличия.

4) Здесь наоборот, производственный труд считается плодотворным.

3. *Lügətdən istifadə etməklə 5 cümlə yazın və onları sintaktik təhlil edin:*

географический – coğrafi
ограниченность – məhdudiyət
предотвратить – qarşısını almaq
представление – təsəvvür
развитый – inkişaf etmiş
невозможный – qeyri-mümkün
вопрос – məsələ
определяющий – müəyyənləşdirən
индустриальный – industrial
отличие - fərq

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*
auditor, çarter, faktura, girov

M.Q. Məmmədov
A.M.Hacıyeva

24. SÜRƏTLƏ İNKİŞAF EDƏN AZƏRBAYCAN QƏRBİN ENERJİ MÜSTƏQİLLİYİNİN AÇARIDIR

Azərbaycan iki enerji nəhənginin – cənubdan İranın və şimaldan Rusiyanın arasında yerləşir, onların enerji ehtiyatları uzun illər üçün kifayət edəcəkdir. Qərbin Azərbaycanda üç marağı vardır: neftə ehtiyacını təmin etmək, demokratiyanın genişləndirilməsi və terrorizmlə mübarizə.

Əhalisinin sayına görə Nyu-Yorkla müqayisə oluna biləcək Azərbaycanla iqtisadi alyans, yeni enerji mənbələri uğrunda Çin və digər Asiya ölkələri ilə rəqabətin kəskinləşdiyi şəraitdə enerji daşıyıcıları ilə təminatlı təchizat üçün ümdə əhəmiyyətə malikdir. Hələ axıradək kəşf edilməmiş olan Xəzər yataqlarında neftin ümumdünya ehtiyatlarının təxminən 7 faizi ola bilər, yeni boru kəməri ilə ixrac isə dünya bazarında hələlik cəmi 1 faiz təşkil edir. Lakin gələcəkdə qaz boru kəməri ilə Qazaxıstan və Türkmənistanın daha zəngin qaz yataqlarından Qərbə xammal nəql etmək mümkün olacaqdır.

Bakı – Tbilisi - Ceyhan (BTS) xətti dünyada ən uzun boru kəmərlərindən biridir və onun tikintisi 4 mlrd. dollara başa gəlmişdir. Boru kəməri Azərbaycan, Britaniya – Amerika neft şirkətlərinə və onun konsorsium üzrə tərəfdaşlarına məxsusdur. Onların arasında ABŞ-ın «Chevron», «Conoco Philirs» və «Hess» neft şirkətləri də vardır. İndi bu boru ilə gündə bir mln. barrel neft nəql edilir, tezliklə onun həcmi 1,5 mln. barrelə çatacaqdır. Artıq buna paralel marşrutla çəkilmiş qaz kəməri istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, Xəzərin 100 milyardlarla kubmetr mavi yanacağı Qərbi Avropaya Rusiya qazından hədsiz asılılığı aradan qaldırmağa imkan verəcəkdir.

Çalışmalar

1. *Mətni Azərbaycan dilində danışın.*

2. *Aşağıda verilmiş cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edərək onları sintaktik təhlil edin:*

1) У Запада 3 интереса на территории Азербайджана: обеспечение потребности на нефть, развитие демократии и борьба с терроризмом.

2) Но в будущем транспортировка сырья из более богатых газовых месторождений Казахстана и Туркмении по газовыми трубопроводами будет возможным.

3) Линия Баку-Тбилиси-Джейхан одна из самых длинных линий мира и ее строительство обошлось за 4 млрд. долларов.

4) Газовая линия, параллельно построенная наряду с этим маршрутом сдано в эксплуатацию.

5) БТД – явный успех не только с технической, но и геополитической точки зрения.

3. *Lügəti əzbərləyin:*

борьба – mübarizə

транспортировка – daşınma

сырье – xammal

месторождение – yataq

строительство – tikinti

обойти – başa gəlmək

эксплуатация – istismar

успех – nailiyyət

геополитический – geosiyasi

точка зрения - nəzər nöqtəsi

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

inflasiya, xəzinə, holdinq, gömrük

25. MARKETİNQİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ PROBLEMLƏRİNƏ SİSTEMLİ YANAŞMA

Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın prosesinin bazar prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi sistemli islahatların başlıca məqsədlərindən biridir. İnzibati-amirlik sisteminin ləğvi ilə başlanan xaotik proseslərin nizamlanması, müəyyən axara salınması müasir keçid dövrünün spesifik özəllikləri fonunda bir sıra problemlərin kompleks və paralel olaraq həll edilməsi, alınan nəticələrin real gerçəkliyə adekvatlığı və sistemliliyindən funksional asılılıqdadır. Bəşəriyyətin iqtisadi inkişafının tarixi təcrübəsinə əsaslanmaqla, birmənalı şəkildə qeyd etmək mümkündür ki, mövcud problemlər çoxluğu içərisində real bazarın inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alsaq ki, öz aktuallığı ilə seçilən məsələlər - bu proseslərin həyata keçirilməsində bazar mexanizminin yaradılması mahiyyətə, elə həmin iqtisadiyyatın özünü formalaşdıran başlıca ünsürdür, onda araşdırdığımız problemin ümummilli mənafe təminatı baxımından əlahiddə əhəmiyyət daşıdığı məlum olacaqdır.

Marketinqin bazar fəaliyyətinin konsepsiyası kimi meydana çıxması əksər müəlliflərin iddia etdikləri kimi, təkcə «istehsal artıqlığı», «satış problemləri» deyil, həm də bəşəriyyətin iqtisadi inkişaf prosesində baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri, yaranan təzadlı nisbətlər bazar subyektinin fəaliyyətinə təsir göstərən başlıca cəhətlərdən biridir. Bununla yanaşı, fikrimizcə, marketinq həm iqtisad elminin konkret bir sahəsi, həm də bazarın idarəedilməsi sistemi kimi çoxlu sayda amillərin birbaşa təsir zonasına daxil olan münasibətlər kompleksindən doğulan inkişafın Qanunauyğunluqları çərçivəsində formalaşan bazar fəaliyyəti konsepsiyasıdır.

Çalışmalar

1. Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:

1. В условиях глобализации осуществление процесса формирования национальной экономики на основе рыночных принципов является одним из целей системных реформ.

2. Изменение такой основы, происходящее на фундаменте рыночной деятельности, может объясняться рядом факторов.

3. Как известно, речь идет не только о потребительских свойствах произведенного продукта.

2. Lüğəti əzbərləyin:

условие – şərait

глобализация – qloballaşma

осуществить – həyata keçirmək

экономика - iqtisadiyyat

национальная экономика – milli iqtisadiyyat

реформа – islahat

рыночный – bazar

деятельность – fəaliyyət

объясняться – izah etmək

потребитель – istehlakçı

свойства - xüsusiyyətlər

3. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

dotasiya, əskinaz, cərimə, birja

T.Ə.Hüseynov
Ü.R.Rəsulova

26. İNNOVASIYA İNFRASTRUKTURU: ZƏRURİLİYİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalında, istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulmasında innovasiya prosesinin sürətləndirilməsi mühüm rol oynayır. Elm və istehsal elə iqtisadi mexanizmlərin tətbiq edilməsini tələb edir ki, bunlar yalnız innovasiyanın sürətləndirilməsi deyil, eyni zamanda innovasiya təşkilatları şəbəkəsinin geniş surətdə yayılmasını da təmin edə bilsinlər. Bu prosesə təkan vermək üçün innovasiya infrastrukturunun yaradılması və inkişafı çox önəmlidir.

Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqiyə əsaslanan innovasiyalar cəmiyyətin obyektiv tələbatı ilə, bu tələbatın durmadan artması qanunu ilə şərtlənib və inkişaf edir. İnnovasiya infrastrukturunu innovasiyanın fundamenti rolunu oynayır. Onun elementlərinə elmi-tədqiqat və layihə infrastrukturuları, ali təhsil ocaqları, sənaye və vençur qurumları, texnoparklar və s. aid edilir.

Azərbaycanda innovasiya mühitinin, xüsusilə də onun elementi olan innovasiya infrastrukturunun yaradılmasının dövlət dəstəyindən danışanda, ilk və bəlkə də ən əsas maliyyə çatışmazlığı problemi diqqəti cəlb edir. Bu cür məhdud mənada qəbul sovet vaxtlarından qalan stereotiplərlə əlaqədardır. O vaxtlar dövlət bilavasitə bütün elmi-texniki fəaliyyəti maliyyələşdirir və sənayedə elmi-texniki tədqiqatların tətbiqinə rəhbərlik edirdi. Əslində, maliyyələşdirmə probleminə bu cür xüsusi diqqət anlaşılandır, çünki həqiqətən də innovasiya fəaliyyətində infrastrukturun inkişafına cüzi vəsaitlər ayrılırdı. Bununla belə, dövlət maliyyələşdirilməsinin zəifliyi problemin yalnız bir tərəfidir. Əsas məsələ heç də va-

sitələrin həcmi deyil, bu vasitələrin necə, kimə, hansı mexanizmlərlə ayrılması olmuşdur.

Problemin digər bir tərəfi elmi-innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında dövlətin dolayı vasitələrdən zəif istifadə etməsində idi. Məhz dolayı yolla tənzimləmə inkişaf etmiş ölkələrdə əlverişli innovasiya mühitinin yaradılmasında əsas metod kimi çıxış edir. Dolayı yolla stimullaşdırma dedikdə, hüquqi-normativ tənzimləmə, innovasiya prosesində müxtəlif institutların iştirakı, yaradılmış intellektual mülkiyyətə olan hüquqlar, vergi, amortizasiya tənzimləməsi və s. mexanizmlər nəzərdə tutulur.

Şərti olaraq, innovasiya fəaliyyətinin infrastrukturunun 3 elementini ayırmaq olar – texnoloji, maliyyə və kadr.

İnnovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi üçün mütləq innovasiya parkları, daha doğrusu, texnoparklar yaradılmalıdır.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu danışın.*

2. *Cümlələri tərcümə edin və mətnlə uyğunluğunu yoxlayın:*

1) А для улучшения этого процесса очень важное значение имеет создание и развитие инновационной инфраструктуры.

2) К его элементам относятся научно-исследовательские и проектные институты, очаги высшего образования. Промышленные и венчурные организации, технопарки т.д.

3) Именно косвенное регулирование выступает основным методом в создании благоприятной инновационной среды в развитых странах.

4) Условно можно выделить 3 элемента инфраструктуры инновационной деятельности – технологический, финансовый и кадровый.

5) Что касается финансового элемента инновационной инфраструктуры, то он сможет формироваться несколькими механизмами.

3. Lüğətdəki sözlərin hər birinə aid cümlə qurun:

условно – şərti

выделить – seçmək

финансовый – maliyyə

касаться – toxunmaq, aid olmaq

несколько – bir neçə

улучшение – yaxşılaşma

значение – əhəmiyyət

научно- исследовательский – elmi-tədqiqat

образование – təhsil

косвенный - dolay

4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

netto, saziş, tarif, vauçer

A.B.Abbasov

27. KEÇİD İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ BİZNESİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması və davamlı inkişafında, daxili bazarın keyfiyyətli məhsul və xidmətlərlə zənginləşməsində, ölkənin ixrac potensialının artırılmasında, yeni iş yerlərinin açılmasında, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsində və azad rəqabət mühitinin yaradılmasında biznes müstəsna rol oynayır. Biznesin və onun mühüm istiqaməti olan sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmaqla, ölkədə sosial-iqtisadi problemlərin həllinin və cəmiyyətdə sabitliyin möhkəmləndirilməsinin mühüm amili sayılır.

Azərbaycan Respublikasında biznes fəaliyyətinin inkişafı sayəsində genişmiqyaslı və strateji əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, torpaq islahatı və institusional struktur dəyişiklikləri həyata keçirilmiş, sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında 22922 kiçik müəssisə, o cümlədən 498 sənaye, 79 kənd təsərrüfatı, 425 tikinti, 2981 ticarət və ictimai iaşə müəssisələri özəlləşdirilmiş, kiçik və orta müəssisələrin əsasında 1547 səhmdar cəmiyyətləri yaradılmışdır. Özəlləşdirmədən dövlət büdcəsinə 117,2 milyon manatdan çox vəsait daxil olmuşdur.

İnvestisiya hər bir cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının başlıca amili olmaqla rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşmasında, sahibkarlığın inkişafında və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Məhz buna görə də, keçid dövründə əsas kapitalın kütləvi şəkildə təzələnməsinə ehtiyacı olan ölkələr, xüsusilə, Azərbaycan Res-

publikası üçün investisiyanın mənbələrinə, mexanizmlərinə və axın templərinə ciddi diqqət yetirməsi zəruridir.

Keçid dövründə iqtisadiyyatı zəif inkişaf etmiş ölkələrin kifayət qədər investisiya imkanları olmur. Həmin ölkələr üçün yeganə çıxış yolu xarici investisiyalardan istifadə, yaxud iqtisadiyyatın real sektorunu investisiyalaşdırmaq məqsədilə milli gəlirlərin istehlak hissəsinin məhdudlaşdırılması ola bilər. Bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikası investisiyanın xarici və daxili mənbələri hesabına inkişaf yoluna inamla qədəm qoymuşdur.

İnvestisiya siyasətinin reallaşdırılması gedişində Azərbaycan hökumətinin qarşısında üç - investisiya mühitinin daim yaxşılaşdırılması; ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsinə selektiv yanaşma; neft sektorunun və yerli sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması vəzifələri dururdu.

Çalışmalar

1. Mətnin məzmununu öyrənin.

2. Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:

1) В Азербайджанской Республике в сфере развития бизнесной деятельности предприняты широкомасштабные и стратегически важные меры.

2) В Азербайджанской Республике приватизированы всего 22 922 малых предприятий, в том числе 498 промышленных, 79 сельскохозяйственных, 425 строительных, 2981 торговых и общественных предприятий, созданы 1547 акционерных обществ на основе малых и средних предприятий.

3) От приватизации в государственный бюджет поступило более чем 117,2 млн. манатов средств.

4) Ряд развивающихся стран, в том числе Азербайджанская Республика за счет внешних и внутренних источников инвестиции уверенно вступили на путь развития.

5) В стране предпринимаются целенаправленные меры по улучшению инвестиционной среды.

3. *Lügətdən istifadə etməklə 5 cümlə yazın və onları morfoloji təhlil edin:*

приватизация – özəlləşdirmə

среда – mühit

источник – mənbə

уверенно – inamla

целенаправленный – məqsədyönlü

предпринимать меры – tədbirlər görmək

улучшение – yaxşılaşma

широкомасштабный – genişmiqyaslı

стратегически – strateji cəhətdən

важный - vacib

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

транзит, zəmanət, vergi, tender

prof.Q.R.Rzayev

28. BEYNƏLXALQ STANDARTLAR ÜZRƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ OLUNMASI

Xarici ölkə şirkətlərində pul vəsaitləri ən vacib aktiv olduğu üçün onun uçotu və istifadəsinə xüsusi diqqət yetirilir. MHBS-da pul vəsaitləri əsasən 7№-li «Pul vəsaitlərinin hərəkətinə dair» standartla tənzimlənir. Göstərilən standart 1977-ci ildə Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları komitəsi tərəfindən (BHMUSK) işlənib hazırlanmış və bu standarta 1992-ci ildə yenidən baxılmış, 1994-cü ildən həmin standartdan istifadə olunmağa başlamışdır. 7 №-li standart maliyyə (mühasibat) hesabatı tərkibində hesabatdan istifadə edənlər üçün pul vəsaitinin hərəkətini əks etdirən hesabatın hazırlanıb təqdim olunmasını tələb edir. 7№-li standartın müəyyən etdiyi prinsiplərə uyğun qaydalarda müəssisənin pul vəsaitinin ümumi məbləği kassada və banklarda olan hesablaşma hesabında qalıqda olan vəsaitin ümumi məbləğini təşkil edir. Müəssisə balansının pul vəsaiti maddəsində istifadə olunması üçün sərbəst olan pul vəsaiti əks olunur. Amerika Birləşmiş Statlarında və digər ölkələrdə standartlara uyğun olaraq pul vəsaitinə müəssisə kassasında və bankda olan pul və valyuta məbləğləri aid edilir ki, onlardan istənilən vaxt istifadə olunması mümkündür.

«Pul vəsaitlərinin hərəkətinə dair» standartda müəyyən hesabatda bütün pul vəsaitinin hərəkəti əks olunmalıdır. Ümumiyyətlə, hər bir təsərrüfat subyektinə məxsus olan pul vəsaitinin ümumi məbləği üç qrupa ayrılır. Yəni, ümumi daxil olan pul vəsaitinə üç fəaliyyət: pul vəsaiti, sərmayə qoyuluşundan daxil olan pul vəsaiti və maliyyə fəaliyyətindən daxil pul vəsaiti aid edilir.

Əməliyyat fəaliyyətindən – daxil olan pul vəsaiti müəssisəsinin ən əsas gəlir mənbəyi hesab olunur. Göstərilən

əməliyyat üzrə daxil olan pul vəsaiti ümumi mənfəətin əsasını təşkil edir.

Çalışmalar

1. Cümlələri tərcümə edib mətnə uyğun yoxlayın:

1) В зарубежных странах денежные средства являются самым важным активом. К его учету и использованию уделяется особое внимание.

2) Вообще, общая сумма денежных средств принадлежащих каждому хозяйственному субъекту делится на 3 группы.

3) Денежное средство поступающее по указанной операции составляет основу общей прибыли.

2. Lüğəti əzbərləyin:

финансовый вклад – maliyyə qoyuluşu

денежные средства – pul vəsaiti

вложить – qoymaq

зарубежные страны – xarici ölkələr

составить – təşkil etmək

относиться – aid olmaq

покупка – alış

продажа – satış

долгосрочный – uzunmüddətli

оценка - qiymət, qiymətləndirmə

3. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

кредитор, qonorar, ipoteka, idxal

29. KORPORATİV HESABATLARIN NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI

«Korporativ hesabat» anlayışı xarici ölkələrin ədəbiyyatında artıq geniş istifadə olunsa da, Azərbaycan Respublikasının müəssisələri üçün yeni sayılır. Ona görə də, hər şeydən əvvəl müəyyənləşdirmək lazımdır ki, Azərbaycanda hansı təşkilati-hüquqi formalı müəssisələr korporasiya hesab olunur.

Mühasibata dair dərc olunan bəzi ədəbiyyatlarda «korporasiya» - payla mülkiyyəti, hüquqi statusu və idarəetmə funksiyalarını mizlə işləyən peşəkar menecerlərin əlində cəmləşdirməyi nəzərdə tutan sahibkarlıq forması kimi nəzərdən keçirilir. Korporasiyalar həm dövlət, həm də xüsusi mülkiyyətə əsaslanır. Korporasiyaların hüquqi statusunu onların mənfəətinin vergiyə cəlb olunması sistemi müəyyənləşdirir.

Respublikada və onun hüdudlarından kənarında dərc edilən elmi ədəbiyyatlarda korporativ hesabatların, bir sıra mənbələrdə isə yalnız mühasibat (maliyyə) hesabatının tərfi verilir.

«Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa (24 mart 1990-cı il) əsasən, «Maliyyə (mühasibat) hesabatı – müəssisəsinin, idarənin, təşkilatın və başqa təsərrüfat subyektlərinin əmlakının, maliyyə vəziyyətinin, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin və s. istifadəçilər (səhmdarlar, kreditorlar, sahibkarlar, dövlət orqanları və s.) üçün təyin edilmiş formalarda öz əksini tapan mühasibat uçotunun faktiki və düzgün təsdiq olunmuş göstəricilərinin yekunlarının məcmusudur.

Maliyyə hesabatının bu tərtibində müəssisələrin yalnız maliyyə informasiyalarının tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Hesabatın müxtəlif formalarında qeydə alınan göstəricilər

müxtəlif idarəetmə qərarlarının qəbulunu müəyyən mənada çətinləşdirir. Belə qərarların qəbulu üçün maliyyə hesabatlarında aktivlərin, öhdəliklərin, xüsusi kapitalın, gəlirlərin və xərclərin (mənfəət və zərərləri də daxil etməklə), pul vəsaitlərinin hərəkəti və s. göstəricilərin də hesabatda öz əksini tapması vacibdir.

Azərbaycanda uçota dair normativ-hüquqi bazada və elmi ədəbiyyatda mühasibat və maliyyə hesabatları arasında bərabərlik işarəsi qoyulur. Bizim fikrimizcə, bu anlayışlar heç də eyni deyildir. «Maliyyə hesabatı» anlayışı «mühasibat hesabatı» anlayışından nisbətən genişdir. Maliyyə hesabatında müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər (müəssisənin fəaliyyətinin gərginliyi, xüsusi kapitalın rentabelliği, əməliyyat fəaliyyətinin rentabelliği, satışın rentabelliği və i.a.) qeydə alınır. Şübhə yoxdur ki, mühasibat uçotu və onun göstəriciləri həmin göstəriciləri müəyyənləşdirmək üçün əsas informasiya bazası hesab olunur. Hazırda təqdim olunan hesablara istifadəçilər tərəfindən tələbat artır və müvafiq surətdə mühasib baş verən təsərrüfat faktlarının təkcə qeydiyyatçısı deyil, eyni zamanda müəssisədə qəbul olunan qərarların səmərəliliyinə məsuliyyət daşıyan menecerdir.

İqtisadi proseslərin və informasiya texnologiyalarının müasir inkişafı tələblərinə «korporativ hesabat» anlayışı daha çox uyğun gəlir. Amerikan alimləri korporativ hesabatların əhəmiyyətini mühasibat (maliyyə) hesabatlarına bərabər tuturlar.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu öyrənin.*

2. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:*

1. Несмотря на то, что понятие «корпоративный отчет» уже широко используется в научных литературах

зарубежных стран, для Азербайджанской Республики оно считается новым.

2. Корпорации основываются на государственной, а также на личной собственности.

3. На этом определении финансового отчета имеется в виду регулирование только финансовых информации.

4. Американские ученые отождествляют значение корпоративных отчетов с бухгалтерскими (финансовыми) отчетами.

3. Lüğəti əzbərləyin:

понятие – anlayış

отчет – hesabat

литература – ədəbiyyat

считаться – hesab edilmək

основываться – əsaslanmaq

собственность – mülk

регулирование – tənzimləmə

только – yalnız

отождествлять – eyniləşdirmək

бухгалтерия - mühasibat

4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

ərimə, dotasiya, əskinaz, holding

M.İ. Bərxudarov

**30. AZƏRBAYCANDA YENİ TIPLİ İRİ BİZNES
SİSTEMİNİN FORMALAŞDIRILMASININ
KONSEPTUAL QOYULUŞU HAQQINDA**

Qlobal iqtisadiyyatın məzmununda mezo səviyyəli prinsiplial xarakterli yeni keyfiyyət dəyişiklikləri «keçid iqtisadiyyatlı kiçik ölkə» kimi dünya təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya olunan müstəqil Azərbaycan Respublikasında iri biznes sisteminin formalaşması üçün hər şeydən əvvəl problemin konseptual həllinin tapılmasını şərtləndirir.

Qloballaşma şəraitində dünya gəlirlərinin bölüşdürülməsində ölkənin aktiv iştirakının təmin edilməsi korporativ biznesin formalaşdırılması nəticəsində mümkün olur. Korporativ biznesin formalaşdırılması üçün əvvəlcə ölkənin iqtisadi fəaliyyət amilləri, strukturu, iqtisadiyyatın fəaliyyətin göstərməsinin institusional əsasları, xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkili və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti, təsərrüfat əlaqələri sistemində yeri və ölkənin ona uyğun strateji məqsədləri müəyyənləşdirilməlidir.

Beynəlxalq bazarlar sistemində müəyyən mövqələrin ələ keçirilməsi milli mənsəli korporasiyalar tərəfindən həyata keçirilir. Məhz bu korporasiyalar beynəlxalq bazarlarda dünya gəlirlərinin bölüşdürülməsində aktiv iştirak edirlər.

Çalışmalar:

1. Mətnin məzmununu danışın.

2. Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:

1) В условиях глобализации при распределении мировой прибыли обеспечение активной участи страны становится возможным в результате формирования корпоративного бизнеса.

2) После этого должны определяться место национальной экономики в системе мировых хозяйственных отношений и цели страны.

3) В международной рыночной системе усвоение определенных позиций осуществляется корпорациями национального происхождения.

3. Lüğət əsasında 5 cümlə quraraq, onları morfoloji təhlil edin:

именно – məhz
международный – beynəlxalq
рынок – bazar
позиция – mövqe
определенный – müəyyən
происхождение – mənşə
условие – şərait, şərt
распределение – paylanma
прибыль – gəlir
обеспечение - təmin edilmə

4. Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:

biznes, cərimə, boykot, əmlak

prof. Ə.Q.Əlirzayev

31. AZƏRBAYCANDA ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN PROBLEMLƏRİ: REALLIQLAR VƏ İMKANLAR

Əhalinin həyat səviyyəsi iqtisadi islahatların sosial-iqtisadi meyarı olmaqla, müasir sürətlənmə strategiyası və yüksək artım şəraitində bir sıra yeni xüsusiyyətlər kəsb edir. Ölkədə daha çox islahatlar müstəvisində vahid konseptual inkişaf strategiyası və onun reallaşması mexanizmlərinin səmərəli variantları nəzəri-praktik məsələlər olmaqla, daha aktual məna kəsb edir. Əhalinin həyat səviyyəsinin tədqiqinin formal tərəfi ilə yanaşı, «həyat keyfiyyəti», «həyat tərzinin» qiymətləndirilməsi, bu meyarların və situasiyaların göstəricilər sisteminin seçilməsi və idarə olunması yolları elmi əsaslarla hazırlanmış metodiki aspektlər və real nəticələrə gətirib çıxarır. Müasir iqtisadi inkişaf və sosial tərəqqi kontekstində respublika əhalisinin həyat səviyyəsinə görə qütbləşməsi və yoxsulluq problemi həll olunmuş görünür. Amma rəsmi statistik rəqəmlərin keyfiyyətə təhlil nəticələri göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında islahatlar və xarici qloballaşma təsirləri əhalinin rifah göstəricilərinə görə təbəqələşməyə gətirib çıxarır.

Bir sıra iqtisadi problemlərin olması iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərini, prioritetləri və həmçinin, vəsaitlərin səmərəli istifadə yollarını əsaslandırır, iqtisadi siyasətin əsas meyarlarını və onların həlli üçün zəruri şəraitin yaradılması mexanizmlərini formalaşdırır.

Respublikada sürətlənən artım tempi və dövlət gəlirlərinin çoxalması xərclərin səmərəli variantları üçün zəruri və səmərəli istiqamətlərin seçilməsinin elmi əsaslarla aparılmasını tələb edir. Hər bir xərc heç də məqsəd deyil. Onun səmərəli təşkilati mexanizm olmaq funksiyası daha vacib amildir. Dövlət xərcləri ilə əhali xərcləri bir-birinin formalaşma

mənbələri olaraq, qarşılıqlı əlaqədə və sistem halında perspektiv struktur siyasətinin əsas elementləridir. Ona görə də, respublikada əhali rifahının perspektivi restrukturizasiya və istehlak probleminin qarşılıqlı əlaqəsi ilə həll olunmalıdır. Sahibkarlıq şəraiti və rəqabət mühitində dəstək vermək tələbinin prioritetlik mühiti əhalinin rifahının hədlərini, onun iqtisadi artıma stimül yaradılması funksiyasını təmin etməyi tələb edir. Beləliklə, nəzəri aspektdə əhali rifahına təsir etmək yolları, resursları, onların istifadəsi və həmçinin, sosial ədalət prinsiplərinin təşkili problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və yeni yanaşma metodları tələb edir.

Yoxsulluğun yaranması bir sıra sosial-iqtisadi amillər və nəticələrlə təzahür edir. Beynəlxalq səviyyəli problem olan yoxsulluq xarici və daxili imkanların səmərəli istifadəsi yollarını əsaslandırmağı tələb edir. Xarakterik cəhət kimi yoxsulluğun hər bir ölkədə əsas səbəbləri və onun nəticələrinin aradan qaldırılması yollarının spesifik cəhətləri əsas götürülür.

Ölkədə yoxsulluq həddi adambaşına düşən gəlir səviyyəsi ilə beynəlxalq konvensiyalara uyğun müəyyən edilir. Təbii ki, burada müasir tələb və təklif, həmçinin bazar rəqabəti şəraitində yoxsulluq, real istehlak səviyyəsi, onun ayrı-ayrı məhsul və xidmətlər üzrə strukturu əsas rol oynayır. Ərzaq istehlakının əhali istehlakında xüsusi çəkisinin yuxarı olması yoxsulluq meyarının göstəricisi kimi qəbul edilsə də, hər hansı məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin dəyişməsi onun xüsusi çəkisinin dəyişməsinə səbəb olur. Ona görə də, istehlak həcmi, onun strukturunun ayrı-ayrı istehlak seqmentləri üzrə formalaşması real həyat səviyyəsinin mövcud və perspektiv vəziyyətini müəyyənləşdirir.

Çalışmalar

1. *Mətnin məzmununu danışın.*

2. *Cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin:*

1) Являясь социально – экономическим критерием экономических реформ жизненный уровень населения в условиях стратегии современного ускорения и прироста имеет ряд новых свойств.

2) Но анализированные по качеству результаты официальных статистических данных показывает, то реформы в Азербайджанской экономике и внешние глобализирующие влияния приводят к усложнению населения по благосостоянию.

3) Бедность являясь проблемой международного уровня требует обосновать рациональное использование внешних и внутренних возможностей.

4) Уровень бедности страны определяется соответственно с международными конвенциями по уровню прибыли на каждого человека.

5) Дифференциация заработной платы по отрасли и территории уточняет межотраслевую конкуренцию, а также его масштаб.

3. *Lüğəti əzbərləyin:*

заработная плата – əməkhaqqı

конкуренция – rəqabət

масштаб – miqyas

критерий – meyar

реформа – islahat

жизненный уровень – həyat səviyyəsi

ускорение – sürətləndirmə

цель – məqsəd

отношение – münasibət

усложнение - təbəqələşmə

4. *Aşağıdakı iqtisadi terminlərə aid cümlələr qurun:*

birja, çarter, faktura, əmlak

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ədəbi mətnlər

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili.....
2. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı.....
3. “Kitabi-Dədə Qorqud”da iqtisadi fikirlər.....
4. Kaşğarlı Mahmud.....
5. Məhsəti Gəncəvi.....
6. Xaqani Şirvani.....
7. Nizami Gəncəvi.....
8. Nizami Gəncəvinin iqtisadi fikirləri.....
9. Nəsirəddin Tusi.
10. İmadəddin Nəsimi.....
11. Şah İsmayil Xətayi.....
12. Məhəmməd Füzuli.....
13. Qarabağ xanlığı.....
14. Molla Pənah Vaqif.....
15. Mirzə Fətəli Axundzadə.....
16. Mirzə Kazımbəy.....
17. Aşıq Ələsgər.....
18. Mirzə Ələkbər Sabir.....
19. Cəlil Məmmədquluzadə.....
20. Hacı Zeynalabdin Tağıyev.....
21. Əhməd Cavad.....
22. Cəfər Cabbarlı.....
23. Hüseyn Cavid
24. Atatürk.....
25. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar.....
26. Üzeyir Hacıbəyli
27. Səməd Vurğun.....
28. Süleyman Rüstəm.....
29. Mikayil Müşfiq.....
30. Mirzə İbrahimov.....

31. Mir Cəlal.....
32. Rəsul Rza.....
33. Mirvarid Dilbazi.....
34. Bəxtiyar Vahabzadə.....
35. Xəlil Rza Ulutürk.....
36. Məmməd Araz.....
37. Azadlığa gedən yol – 20 Yanvar.....
38. Xocalı faciəsi

İqtisadi mətnlər

1. Heydər Əliyev və milli iqtisadi sistem: konseptual yanaşmanın əsasları.....
2. Azərbaycanda iqtisadi fikrin rəşəkkülü və formalaşması.....
3. Qədim Azərbaycanın iqtisadi həyatı, təsərrüfatı haqqında təsəvvürlər
4. Azərbaycanda orta əsrlərin iqtisadi fikirləri və ideyaları.....
5. İslamda iqtisadi fəaliyyətin təməli.....
6. Azərbaycan və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar
7. Bazar iqtisadiyyatı. Bazar və onun növləri.....
8. Dövlətin antiinflasiya siyasəti.....
9. Azad ticarət zonası.....
10. Birja.....
11. Pulun meydana gəlməsi tarixindən.....
12. Pul sistemi.....
13. Menecment.....
14. Marketing nədir?.....
15. Əmtəə və əmtəəşünaslıq.....
16. Dövlət müstəqilliyi qlobal inkişaf prosesində : Heydər Əliyevin baxışlar sistemi.
17. Heydər Əliyev müstəqilliyimizi əbədi və dönməz prosesə çevirdi.....
18. Davamlı inkişaf və onun təmin edilməsinin

- başlıca istiqamətləri.....
19. İri korporasiyaların sosial strategiyasının formalaşması məsələləri
 20. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinin informasiya bazası.....
 21. Azərbaycanca vergi islahatlarının aparılmasının əsas istiqamətləri
 22. Müasir cəmiyyətin moda davranışı
 23. İnformasiya iqtisadiyyatının nəzəri əsasları
 24. Sürətlə inkişaf edən Azərbaycan Qərbin enerji müstəqilliyinin açarındır.....
 25. Marketinqin nəzəri-metodoloji problemlərinə sistemli yanaşma
 26. İnnovasiya infrastrukturunu, zəruriliyi və problemləri
 27. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində biznesin təşkili problemləri
 28. Beynəlxalq standartlar üzrə pul vəsaitlərinin uçotu və onlardan istifadə olunması
 29. Korporativ hesabatların nəzəri-metodoloji əsasları
 30. Azərbaycanda yenitipli iri biznes sisteminin formalaşdırılmasının konseptual qoyuluşu haqqında.....
 31. Azərbaycanda əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin problemləri: reallıqlar və imkanlar

Kitabın içindəkilər.....